

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FILOZOFICKÁ FAKULTA

KATEDRA KULTUROLOGIE

FILOZOFICKÁ FAKULTA
UNIVERZITY KARLOVY
V PRAZE

RIGORÓZNÍ PRÁCE

Bohuslava Fuxová

PARADIGMA ČESKÉHO
MODERNÍHO A POSTMODERNÍHO FEMINISMU
V KONTEXTU EVROPSKÉ KULTURY

PARADIGM OF CZECH MODERN AND
POSTMODERN FEMINISM IN THE CONTEXT
OF EUROPEAN CULTURE

Praha 2013

Prohlašuji, že jsem rigorózní práci vypracovala samostatně a že jsem uvedla všechny použité prameny a odbornou literaturu.

V Praze, dne 1. října 2013

.....
Bohuslava Fuxová

Abstrakt

Klíčová slova:

feminismus, žena, umění, historie, romantismus, literatura, emancipační hnutí

Předmětem studie je antropologická a historická analýza fenoménu ženského hnutí především v době romantismu a následujících letech. Studie se zabývá postavením a individualitou ženy, její svobodou v českých zemích od dob romanismu a jak romantismus na ženu pohlížel. Zvláštní pozornost je věnována evropským feministickým literárním počínům, které byly stěžejní pro další kroky emancipačního hnutí v českých zemích. Studie mapuje rysy ženské emancipace, interpretuje některá stěžejní díla evropského feminismu. Zkoumá průkopnice feminismu, zkoumá díla, která upadla do zapomnění, jako například literární dílo Anny Pammrové, nepříliš známé české feministky. Práce analyzuje vlivy romantismu na feminismus i to, do jaké míry se romantismus projevil na emancipačním smyšlení českých žen. Popisuje individuální snahy a pokusy o veřejné uznání žen. Studie sleduje peripetie jednotlivých prvních českých žen cesty k veřejnému uznání v akademickém a odborném prostředí. Pozornost je věnována také různorodosti feminismu, jež je zdrojem síly a bohatství, zároveň slabinou ve vypjatých situacích. Součástí této studie je interpretace obrazu ženy v moderní a postmoderní době jako nositelky lásky a vědění. Cílem studie je ověření myšlenky, zda romantismus ovlivnil české ženské hnutí a zda se tento vliv veřejně projevil. Dále si studie klade za cíl ověřit, zda se český feminismus již od počátku vyvíjel v kontaktu s evropským feministickým myšlením. Práce si klade za cíl ověřit, zda východoevropský feminismus počátku dvacátého století v některých myšlenkách nepředčil západoevropský a dobu vzniku díla a zda jen díky jazykové izolovanosti myšlenek a nedostatečné propagaci (nevydání děl) neupadla v zapomnění důležitá, inspirativní díla evropského formátu.

Abstract

Keywords:

feminism, woman, art, history, romanticism, literature, women's emancipation movement

This study presents an anthropological and historical analysis of the women's movement in Europe and its interaction with and influence over the development of the women's emancipation movement in Bohemia since the romantic period. Specifically, this study focuses on and understands European feminist literary achievements as crucial to instigating and informing the various developmental stages of the emancipation movement in Bohemia. In mapping the features of the Czech women's emancipation movement not only onto major works of European feminism but minor ones as well, this study examines the full range of influence had by feminist writing in the Czech lands, including that of works that have fallen into obscurity. By reconstructing international feminist writing in its historical context, this study is able to identify "lost" texts and consider closely their movement between feminism and romanticism. Against this backdrop, this study brings the individual efforts of both known and relatively unknown feminist pioneers in Bohemia to the fore in an attempt to grant them the public recognition they deserve. Thus, this study traces the currents of global feminism in order to achieve a powerful local effect.

Obsah

1. Úvod - změna pohledu	6
2. Veřejná žena	11
3. Neměnnost ženství	14
4. Individuální uznání – kontext v evropské kultuře	22
5. Počátky ženské emancipace v rytmu romantismu	27
5.1. Odkaz M. D. Rettigové a B. Němcové	30
5.2. Americký klub dam a ženská solidarita	41
5.3. Encyklopedie budečských panen	47
5.4. Vzdělávání dívek v Čechách a na Moravě	52
5.5. Vývoj českého emancipačního hnutí	55
5.6. Charlotta G. Masaryková	58
5.7. Františka Plamínková	67
5.8. Růžena Svobodová	72
5.9. Teréza Nováková	75
5.10. Zdenka Braunerová	81
5.11. Anna Pammrová	88
6. Nový způsob lásky, bytí a života – svoboda a rovnost	95
7. Emancipace ženy, psychologie muže–budiž, ale kde jsou hranice?..	104
8. Epocha pracujících ženy – mateřství	109
9. Nové individualistické časy	112
10. Velký věk žen – skutečné možnosti žen a mužů	119
10.1. Mezi extrémy	123
10.2. Nový spor pohlaví – závěr	125
11. Prameny	129
12. Literatura	130

1.

Úvod

Změna pohledu

Pohled na ženy zabrané do hovoru muže odjakživa znervózňoval.¹

¹ Greer, G., Eunuška, Praha 2001, s. 19.

Svět 21. století nabízí ženě velmi mnoho, zároveň jí přitom stále zůstává otevřená prastará, náročná a zároveň krásná volba být matkou. Většina žen stále chce mít děti, netouží jen po dvoučlenném nezávislém partnerství, řeší ovšem kdy a kolik. V nešťastné, podivné, nepravidelné, beztvaré moderní době je kladen důraz především na individualitu, svobodu, nezávislost člověka jako jedince. Středověk neznal touhu po osobní svobodě. Muži i ženy usilovali o svobodu pouze v rámci určitých vazeb. V raně středověkých poměrech ženy často získávaly lepší vzdělání než jejich manželé.²

Co se muži odpustí, neodpustí se ženě. Toto konstatování tkvělo ve dvojí morálce, která ženu znehodnocovala a ponižovala, zatímco muže vyzdvihovala. A právě romantismus v českých zemích otevřel nové pohledy na postavení ženy ve společnosti, zajisté ovlivněn aktuálním evropským smýšlením o ženské otázce. Studie interpretuje hlavní rysy ženství v době romantismu a do jaké míry romantismus ovlivnil ženské hnutí v českých zemích.

Princip mužství a ženství nikdy nebyl protikladem, byla to nanejvýš tendence odlišných hodnotových orientací. Od žen se očekávaly bezchybné mravy, mužům se leccos tolerovalo, „žena byla pokládána za hašteřivou, což mohlo být způsobeno tím, že díky své roli v domácnosti, kde sama rozhodovala a nařizovala, byla méně připravena ke spolupráci než muž, který byl v politice, vedení války a v panovnické či městské radě odkázán na kolegiální a přátelské spolupůsobení.“³

Žena je vždy starostlivá, může se stát pro muže nepostradatelnou družkou, nicméně stále má ve většině částí

² Srovnej k tomu: Ennenová, E., *Ženy ve středověku*, Praha 2001, s. 252.

³ Ennenová, E., *Ženy ve středověku*, Praha 2001, s. 245.

světa pouze vymezený prostor, dodnes platí pohlavně specifická dělba práce. Již v průběhu středověku se vyskytla zásadní zlepšení v postavení ženy. Žena měla možnost seberealizovat se i mimo manželství a docházelo k mnohostrannému rozvoji pracovních příležitostí, za což byly odpovědné dvě instituce: církve a město. „Historie, která nezná zákonitosti v přesném slova smyslu, nabízí vedle mnoha pravidelností i jistá překvapení: prostá rolnická dívka zachraňuje francouzskému králi trůn a korunu a zabraňuje hrozící personální unii Francie a Anglie. Zároveň však musíme přiznat, že charismatické působení Jany z Arku je přece jen něčím jiným, než střízlivou politikou.“⁴ Ve středověkém světě ženy ještě nedisponovaly žádnou politickou mocí.

„Postavení ženy odlišuje společensky radikálně západní civilizaci naší doby od minulých kultur a stále ještě i od ostatních dnešních kultur.“⁵ V myšlení západní ženy moderní svět nabízí i jiné možnosti než mít jen rodinu a děti – nabízí vlastní osobní život, nezávislost, kariéru, společenské postavení. Nabízí výhody, jež historie ženě uloupila. Ženy nyní využívají svou energii cíleně podle vlastní volby hrdě a sebevědomě. Jsou velkorysé, šlechetné a plné odvahy. Všechny tyto aspekty zajišťují úspěšný vliv na ženskou identitu. Touží, něco vytvářejí, něco nabízení a něčeho opravdového dosahují. Aktivní ženy dnes očekávají zajímavou práci, iniciativu a profesní zodpovědnost. Žena v domácnosti se stala minulostí. Práce je pro ně individuální a totožnostní nárok, je to podmínka existenční seberealizace, je to stvrzení subjektivní identity. Žena má stále ještě exkluzivní moc nad plozením. Mateřství ukazuje, jak křehké jsou hranice mezi společenským uznáním a biologickými

⁴ Ibid., s. 242.

⁵ Krupička, J., *Zkouška dospělosti*, Praha a Litomyšl 2000, s. 198.

potřebami lidstva. 20. století způsobilo převrat v socializaci a individualizaci žen vzhledem k tomu, že začal platit všeobecný princip svobodné vlády nad sebou samým. Doba, kdy se ženy nacházely v podřízených rolích, spěje ke konci. Ženy nalézají smysl v úsilí vydobýt si nejvyšší manažerské posty a bezvýhradně se vydávají touto cestou. Zatím se ženský úspěch poměřuje především soukromými hodnotami, ženský strach z úspěchu je pouze psychologickým důsledkem jisté kultury. Ženám do této doby chyběla smělost riskovat a nést na svých bedrech tíhu tohoto světa. Do 20. století tvrdošijně existoval patrilineární hodnotový systém a jeho podpora ženami, které tím nepomáhaly kritickému ani formálnímu vývoji žádné ženy.

Cílem práce by tak neměl být recept či východisko na změnu myšlení v naší společnosti či názory pro a proti, ale především pokus o vytvoření protiváhy k „pseudodiskusím“ o feminismu, které berou feminismus jako primitivní ideologii, a tak se velmi často stává, že veřejný dialog sklouzává až k „směšnému“: „Na co muž potřebuje ženu?“, a naopak.

Budu se zabývat problémem vlády žen, obrazem ideální ženy v moderní společnosti, obecně uznávanou nadvládou mužů, jejich panovačností, hrubostí a neomaleností, jež byla vždy vnímána jako přirozený jev. A naopak věnovat se „slušné ženě“ se svým vytříbeným vkusem, jemným chováním a nevtíravou duchaplností, hospodářské i profesní soutěži žen s muži, ochotnému přenechávání priority mužům a v neposlední řadě intimnímu světu ženy, který byl po staletí právě a jen její.

Budu vycházet z východiska, že se jedná o kulturní fenomén, který byl globálně vnímán jako nepřevratnější způsob myšlení již v 70. letech 20. století.

Jsem si vědoma nutnosti výzkumu ženské problematiky, k němuž by se spojila většina společenských věd a vědních disciplín, aby se fundovaně dospělo k poznání, co žena v postmoderní společnosti potřebuje nejnaléhavěji. Nezřídka bylo emancipační úsilí vnímáno kriticky, „zlehčováno, někdy dokonce zesměšňováno. Snaha prosadit jakékoliv změny vedoucí k lepšímu postavení ženy totiž obvykle, nebo přinejmenším velmi často, narážela na přetrvávající obraz ženy jako matky a manželky, jako příslušnice slabší a citověji založené poloviny lidstva.⁶ Aktivita žen souvisí s demokratizací a občanským uvědoměním napříč celou Evropou. To vytvořilo novou situaci, v níž bylo nutné definovat ženu a dát jí jasné místo ve společnosti.

Ženská otázka a emancipace nabývají na významu zejména v druhé polovině 19. století. „Jejich definování a přesná obsahová náplň však zůstávají často nejasné, stereotypní nebo jen vágní. Ženské hnutí přitom procházelo logickým vývojem, jeho program a požadavky reagovaly na dobové dění, inspiraci hledalo i v zahraničí. Z pramenů osobních i institucionálních je zároveň patrné, že se nikdy nejednalo o jednolité proud, ale relativně pestré směs mnoha různých názorů a postojů. Ženské hnutí v českých zemích bylo od poloviny 19. století nespornou součástí procesu formování moderní společnosti, náhledy na jeho požadavky se mnohdy rozcházely.“⁷

⁶ Bahenská, M. a kol., *Iluze spásy. České feministické myšlení 19. a 20. století*. České Budějovice a Hradec Králové 2011, s. 7.

⁷ Ibid., s. 26.

2.

Veřejná žena

I když byla žena v euroamerické kultuře povýšena na privilegovaný objekt touhy, po celou historii euroamerické civilizace byla chápána především jako sexuální objekt. Ženství tato civilizace od svého počátečního stadia chápe jen jako doplněk mužství. A tak jedním z cílů feminismu je objevování skrytého podílu žen na vytváření evropské kultury. Pravdu o ženské méněcennosti sice postupně zpochybnila fyziologie, psychologie i lékařská věda, ale zásadní stereotypy v pojetí „ženství“ jsou zřetelné i v tomto tisíciletí. Sociální konstrukt ženy tak i nadále zůstává spíše negativním. A není většího dokladu než setrvačnost a záliba v těchto myšlenkových stereotypech, které se sice kulturní antropologie snažila vyvrátit objevením civilizací, v nichž byl tradiční model aktivního, dominantního muže a pasivní, submisivní ženy zcela obrácen.⁸ Vznikající feministické teorie se tak snaží vysvětlit, proč ženy vykazují čím dál častěji svou nespokojenost s pohlavím.

Tak může feminismus a „gender studies“ dokonale tematizovat sociální jevy, kterým se zatím žádná vědní disciplína v dostatečné míře nevěnuje. Jedním z důležitých fenoménů, který se aktivně podílel na posunech zakořeněných poměrů již od 19. století, bylo i emancipační hnutí žen neboli feminismus, jehož výzkumy jsou v dnešní vědecké praxi zahrnovány do široké kategorie „gender studies“. V kontextu feminismu se dnes běžně užívá pojem „gender“. Autoři zabývající se genderovou analýzou zpravidla vycházejí z nějaké feministické teorie, je nesprávné pojem „feminismus“ a „gender“ zaměňovat. Gender je definován jako sociální konstrukt, který vyjadřuje, že vlastnosti a chování spojované s obrazem muže a ženy jsou formovány kulturou a společností. Na ženy a na muže působí kultura a společnost rozdílně, to pak vede

⁸ Například civilizace starověké Kréty. Srovnej k tomu: Eislerová, R., *Číše a meč, agrese a láska aneb Žena a muž v průběhu staletí*, Praha 1995.

k sociálně konstruovaným rozdílům v jejich chování, postojích a očekávání. Na rozdíl od pohlaví, které je univerzální kategorií a nemění se podle času a místa, působení gender ukazuje, že určení rolí, chování a norem vztahujících se k ženám a mužům je v různých společnostech, v různých obdobích či různých sociálních skupinách rozdílné. Jejich závaznost či determinace není přirozeným, neměnným stavem, ale dočasným stupněm vývoje sociálních vztahů mezi muži a ženami. Gender problematika je převážně v angloamerické a francouzské oblasti intenzivně diskutována již téměř tři desetiletí. V našem prostoru bylo až do konce osmdesátých let každé takové téma neznámou, neboť idea socialismu neznala diskriminaci v žádné formě a fakticky přinášela systémem sociálních jistot, dávek a dávek stabilitu a rovnost do všech oblastí, které minulost nebo konkurence (kapitalistický svět) ukazovaly jako potenciální zdroj nepokojů. Navíc sociální status ženy byl právě touto politikou relativně dostatečně dimenzován, čímž bylo nebezpečí feminismu dokonale zažehnáno. Historii „gender“ ovšem nelze redukovat jen na dějiny diskriminace žen. Slovo „gender“ kulturně odlišuje muže a ženu a v tomto významu se používá i v jiných jazycích.

Feminismus můžeme chápat jako doplnění všech forem myšlení o člověku a společnosti, integrální součást moderní historie vědění, nikoli jako ideologii, nýbrž jej můžeme považovat právě za kritiku ideologie. Feminismus jako hnutí je „zaměřeno na ženy jako na skupinu a stojí za ženou, za jejím bojem o příležitosti a práva. Jeho historie se zabývá individualitami a skupinami, které pracovaly samostatně nebo dohromady s jinými, aby zjistily a artikulovaly způsoby, jak gender a sex vytvarovaly vzájemné vztahy, sociální život, politiku, vědu a filozofii.“⁹

⁹ Bahenská, M. a kol., *Iluze spásy. České feministické myšlení 19. a 20. století*. České Budějovice a Hradec Králové 2011, s. 15.

3.

Neměnnost ženství

Když se Ernest Legouvé na sklonku 19. století zamýšlel nad postavením ženy ve Francii, naznačoval již tehdy, že pokud je společnost založená na předsudcích k ženě, pokrokovou není. Svou statí¹⁰, která byla v Praze vydána v r. 1883 tiskem E. Grégra, chce posoudit a zhodnotit oprávněnost ženské otázky. Kritizuje otázku vzdělanosti, která stále ještě není spravedlivá. „Stát, kterýž vydržuje mužům university, techniky a celou řadu odborných škol, pro vyšší vzdělání děvčat dosud neučinil téměř ničeho. Proč říše stará se o děvčata jen pokud navštěvují školu obecnou, proč nemá děvče pokračovati ve svém vzdělání, když vystoupí ze školy obecné?“¹¹ Nicméně autor stále ještě považuje například cizoložství za trestuhodnější u ženy než u muže. Ale násilí na ženách již odsuzuje a považuje za hanebné. Jeho pohled na ženu Francie 19. století dokládá pozitivní změnu úhlu pohledu na ženu okem muže: „Žena však ve skutečnosti odkázána je pouze na svou rodinu. Karriera politická, karriera soukromá, vše to ženám jest takřka nepřístupno. Ony podrobeny jsou zákonům, kteréž sdělaný jsou bez nich, ony platí daně, avšak hlasovati není jim dovoleno, ony podléhají soudům, souditi však není jim dopřáno.“¹²

„Proti emancipaci ženské, která vyšla ze snahy po úplné rovnosti lidí, se Nietzsche vyslovil slovy rozhodnými a snad až příliš prudkými: nerovnost pohlaví je přirozený zákon; je nutná, poněvadž láska je něčím jiným pro muže a něčím jiným pro ženu. V životě muže je epizodou, v životě ženy vším. Úkolem muže je boj proti přírodě a společnosti, kdy se věnoval jenom lásce, byl by zbabělcem, otrokem, jenž by nezasloužil

¹⁰ Legouvé, E., *Žena ve Francii*, Praha 1883.

¹¹ Ibid., s. 12.

¹² Ibid., s. 30.

jména muže ani lásky pravé ženy. Zákon lásky odloučil muže a ženu nepřekonatelnou hradbou. Žena je zrozena k lásce a poslušnosti, muž má vládnout a ochraňovati. Má žít jaksi dvakrát; má vydobýti kus štěstí a z toho udíleti té, která se mu oddala.“¹³

Ženu, která se snažila a snaží být nezávislá, manželský svazek svazuje, většinou v něm není spokojená, trpí. Je to pro ní především nešťastný manželský svazek, plný omylů, a pokud roli manželky nepřijme, snaží se bojovat proti svému poníženému osudu. Chytré, inteligentní ženy chtějí zpět svou nezávislost, svobodu. Navzájem se podporují, sdružují, snaží se udělat cosi nového, vymanit se z područí mužů (těch dominantních, určujících, se kterými jsou nespokojeny) snaží se prosadit si rozvody, mají tu sílu začínat znovu, věří v cosi lepšího. Není to náhodou jejich romantická duše, která stále hledá vysněný ideál, a nemůže ho najít, je pohlcena četbou o ideální lásce, která hledá a pátrá? A která není dostatečně schopna přizpůsobit se reálnému? Spokojené ženy málokdy projevují sklony k boji o nezávislost, o svobodu, snad pouze, pokud neví, co jiného by si počaly ve svém spokojeném životě, nebo pokud ve svém okolí poznaly opět onu nespokojenou, poníženou, smutnou ženu.

A tak tu máme boj, neustálý boj o ideál. Muž nemusí proti své ženě příliš bojovat, pokud je zklamán, uchyluje se taktéž ke svému ideálu: k milence, múze, k těm, o kterých v průběhu evropských dějin vznikaly tak dokonalé literární počiny, přesně ta díla, která pak pletla hlavu ženám. Zklamáním ženám. Nespokojení muži hledali tedy své totální uspokojení vedle, ubírali se jinou, vedlejší (pozemskou) cestou, ať to již byly múzy a umění, za kterým nalézali mnohé,

¹³ Lustig, K., *Žena*, Soběslav 1905, s. 5.

milenky a pikle, u kterých se skrývali, anebo zcela ženy ze svého života vyloučili, nebrali ženy za sobě rovné, pouze jako jakousi nutnost, kterou tu a tam přestáli, upínali se k různým formám náboženství, posléze k vědě. Také zcela a naprosto šťastni. Muži si asi velice rychle dokázali najít alternativní způsob života, v kterém pak byli i nadále spokojeni a mohli svobodně tvořit. Ženy málokdy hledají cesty vedlejších, zemských, upínají se k cestám ideálním, které vedou spíše vzhůru, než k alternativnímu způsobu života. Ženy v převážné míře ovlivněny ideálem lásky, stále nespokojené, nepochopené, urputně bojovaly a bojují o cosi nadpozemského. Dělají toto ženy, které jsou z velké části ve svém manželství spokojené? Takové myšlenky je nenapadají. Z jejich harmonického vztahu s mužem jim automaticky vyplývá jiné, pro ně v tu chvíli přednostnější: věnují se svému milostnému a rodinnému životu.

Tyto myšlenky se odrazily v knize *Žena* od Sibilly Aleramové. (vlastním jménem Rina Facciová). Aleramová se narodila v severoitalském městě Alessandrii 14. 8. 1876. Své mládí prožila v zaostalém jižním maloměstě a v 16 letech se vdala. Po desetiletém nešťastném manželství opouštěla svého muže i dítě a žila v Římě, kde jí r. 1906 vychází autobiografická prvotina *Una donna* (Žena). Dílo vzbudí velký ohlas pro sílu, s níž se zde autorka zamýšlí nad problémem ženské nezávislosti.

Po tomto úspěchu se na několik let odmlčí a věnuje se se svým druhem, básníkem G. Genou, zakládání škol pro chudinu z okolí Říma. K literární tvorbě se vrací až v roce 1917, opět autobiografickou prózou *IL passaggio* (Přechod) a r. 1920 prvními básněmi *Momenti* (Okamžiky) a prózou *Stando e andando* (Prodlévání a odcházení). Další její dílo tvoří romány *Amo dunque sono* (Miluji, tedy jsem, 1927) *Il frustino* (Bičík,

1932), básnické sbírky *Poesie* (1929) a *Si alla terra* (Přítakání zemi, 1935) a roce 1938 knížka próz *Orsa minore* (Malý vůz). Díla jejího posledního životního období jsou stále autobiografické, naplněné osobním lyrismem a vášnivou touhou po ideální lásce a životní harmonii: *Dal mio diario* (Z mého deníku, 1946), inspirováno válkou, *Il mondo e adolescente* (Svět je mladý, 1949) a básně *Aiutatemi a dire* (Pomozte mi říci, 1957) a *Luce della mia sera* (Světlo mého večera, 1956).

Její literární prvotina *Žena*, značně romantická, příliš citově dojemná, i když má stále ještě onu začátečnickou literární neobratnost, vzbudila ihned značný rozruch. Poprvé se v Itálii objevuje kritický ženský hlas, který chce řešit problém ženské otázky. Díky své síle se autorka pouští do odvážného počinu, který je kritikou vnímán ne zcela jednoznačně, stává se zanícenou obhájkyní ženských práv se silným altruistickým cítěním. Má schopnost vidět věci kolem sebe tak, jak jsou. Vyburcovala všechny ženy ze staleté trpnosti, s níž se odevzdávaly svému osudu, stala se opravdu účinnou zbraní v boji o emancipaci žen. Ve svém víceméně autobiografickém díle polemizovala nad nešťastným údělem italských žen, které znaly pouze kostel a domácnost. V první i druhé instituci je nabádali k pokoře, víře, k přijmutí svého ne příliš šťastného osudu, zkrátka především ke kapitulaci nad svým sněním a ideály. Cítí se být ženou, které manželství přerušilo a utlumilo její duševní vývoj, touží se vymanit právě pro ten pocit svobody a nezávislosti, který si vychutnávala v době dospívání, kdy mohla svobodně pracovat v kanceláři, v továrně jejího otce. Jako dítě byla velmi citlivá a vnímavá, neobyčejně inteligentní, s otcem měla velmi úzký vztah. Právě on jí poskytl onu relativní svobodu a nezávislost, rád s ní diskutoval o svých pracovních záležitostech, i když byla příliš nezkušená a mladá.

V dětství, tedy poměrně brzy, si tak vypěstovala samostatně uvažující individualitu.

V celku velké přátelství s otcem nabouralo nejprve zjištění, že s její matkou až tak vřelý vztah nemá, jeho chování ji počínalo dráždit a vše dokončila smutná informace, že otec má již dávno mladou milenkou, kterou si vydržuje spolu s její rodinou stranou vesnice. Od té chvíle mladá autorka naprosto chápe veškeré duševní stavy své matky, které vedly až k mnoha hysterickým scénám, a snaží se jí pomoci. Právě onu první velkou bolest jí způsobila ztráta důvěry v otce, když odhalila slabost v muži, který byl pro ni „bohem“. Časné manželství v ní zřetelně přerušilo a pravděpodobně utlumilo její duševní vývoj. Cítila jenom, že se její samota a morální osamocenosť rozrůstá do obrovitých rozměrů. I když se do určité míry snažila, aby ji její manžel pochopil, aby do ní viděl jako do rozevřené knihy, jasně cítila, že nikdo nemůže proniknout až na dno její duše. I kdyby byla chtěla, žádný člověk by jí nemohl pomoci v jejím tápání, hledání sebeúcty a naplnění jejího života.¹⁴

Sama si často kladla otázku, co je za „ženu, když s ničím nedokáže být spokojena“.¹⁵ Viděla, že její osud a snad i osud všech žen je: „milovat, obětovat a podlehnout“¹⁶. Ve svých dvaadvaceti letech chtěla přijmout život bez lásky, cítila se dokonce bezpečnější vědomím, že ji láska již nikdy nezasáhne. Děsila se představy tolika žen, které dokáží sloučit lásku k dítěti s manželskou nevěrou. Představovala si již v duchu budoucnost nedůstojného štěstí mezi mateřskými radostmi a objetím milence. Snažila se přesvědčit samu sebe, že jí život konečně nabízí lásku, tu pravou, kterou musí přijmout, dát se cele muži,

¹⁴ Srovnej k tomu: Aleramová, S., *Žena*, Praha 1959, s. 65.

¹⁵ Aleramová, S., *Žena*, Praha 1959, s. 71.

¹⁶ Aleramová, S., *Žena*, Praha 1959, s. 73.

který si jí zaslouží, dát mu i svůj vnitřní život i dítě, prostě a odevzdaně. A začala uvažovat o tom, nenese-li sama žena větší část zodpovědnosti za sociální zlo. „Což by bylo možné, aby muž, který měl dobrou matku, byl krutý k slabším, nevěrný ženě, které dal lásku, a tyranský k vlastním dětem?“¹⁷ Ale dobrou matkou nemůže být jenom prostá žena, jež obětuje dětem svůj život, jako její matka; musí být v první řadě sama ženou, lidským tvorem.

Naznačila svému manželovi, že nedávno v jeho srdci vytušila lásku k jiné ženě, proto znovu propadla touze po své vlastní nezávislosti. Uvědomovala si přitom, jak silná je myšlenka na svobodný život, prahla po svobodné práci, jež by byla v souladu s jejími názory.

Jakmile přišla do Říma, pocítila ihned neodolatelnou sympatii k oněm zoufale odhodlaným ženám, které protestovaly ve jménu lidské důstojnosti všech žen, obětující tomuto boji ty nejčistší city, lásku, mateřství i ženský půvab. „Jak vzácné a osamocené byly opravdové ženy!“¹⁸ Své římské přítelkyni obdivovala (a záviděla) tu strhující sílu a přesvědčení, s jakou dokáže silná altruistická osobnost působit na lidi v moderním světě. Lásky se stále nedostávala jejímu životu. Dává poslední sbohem své stálé touze po lásce a po dosud nejasných cílech, v lásce k chudým lidem poznala nejvyšší formu lásky, kterou po celý život hledala. Umírá 13. ledna 1960.

¹⁷ Ibid., s. 108.

¹⁸ Aleramová, S., *Žena*, Praha 1959, s. 179.

Podrobná interpretace tohoto stěžejního díla italského feminismu cele vystihuje bohatou škálu otázek a problémů, které pak vyvstávají v průběhu historie 20. století nejen na evropském kontinentu. Stupeň sebedůvěry se jeví jako nejvýraznější rys pro celý evropský kontext ženské emancipace.

4.

Individuální uznání

kontext v evropské kultuře

Již v r. 1694 v Anglii Mary Astellová, předchůdkyně boje za ženské hnutí, velice ostře kritizovala špatnou výchovu ženského pohlaví. Navrhovala, aby byly založeny ústavy, kde by se vzdělávaly nejen dívky, ale i osamělé ženy, nespokojené se svou permanentní nečinností. Mary Astellovou tak můžeme jako předchůdkyni těchto bojů stavět po bok například Američanky Mercy Otisové Warrenové. V tomtéž desetiletí (v roce 1697) Daniel Defoe¹⁹ vystoupil se smělým návrhem na založení ženské akademie: „Kdyby vědění a rozum byly pro ženské pohlaví zbytečnými přídavky, nebyl by jim Bůh poskytl k tomu schopností“.

Díky vyloučení anglických žen z volebního práva na počátku 18. století nabyla ženská otázka v Anglii brzy formy právní a politické otázky, přičemž snahy o intelektuální rovnoprávnost ustupovaly do pozadí. To naopak především americké ženy podněcovaly od počátku odpor vlasti proti anglickému panství.

Mercy Otisová Warrenová a Abigail Smithová Adamsová byly předbojovnicemi rovnoprávnosti ženského pohlaví. Na americké půdě Otisová Warrenová korespondovala například s Jeffersonem a horlila pro nezávislost Ameriky. Prohlášení nezávislosti projevuje zřejmě stopy jejího ducha.²⁰ „Ve stejné době žádala přístup ženského pohlaví do veřejných škol a odůvodňovala svůj požadavek tím, že chce-li stát mít hrdiny, státníky a filosofy, musí mít nejdříve ženy opravdu vzdělané. Se zřetelem k tomu byly školy ženám otevřeny, kdežto jejich přání po politické rovnoprávnosti zůstalo ve Spojených státech celkem nesplněno.“²¹

¹⁹ anglický spisovatel (1660-1731), autor knihy *Robinson Crusoe*.

²⁰ Srovnej k tomu: Neumann, S., K., *Dějiny ženy*, Praha 1999, s. 999.

²¹ Neumann, S., K., *Dějiny ženy*, Praha 1999, s. 999.

Mezi průkopnice, které maskulinnímu světu představily potřeby a rozmanitost ženské duše, patřily Caroline Michelisová, Dorothea Veithová, Mary Wollstonecraftová, Germaine de Staëlová, Louisa d'Épinay, Olympe de Gouges, Pauline Rolandová a George Sandová.

Právě ony různými způsoby a počiny zdvihaly od konce 18. století prapor ženského boje a vědomě i nevědomě usilovaly o prosazení svých ojedinělých názorů na vztahy mezi pohlavími, o prezentaci rovnostářství, o vzbuzení veřejného zájmu a nápravu křivd.

Tyto ženy stojí na počátku, u zrodu velkého hnutí, které je stále aktivní. Jejich dílo tak přetrvalo ve své myšlenkové podnětnosti, z větší části ale upadlo v zapomnění. Trvale živý však zůstal odkaz Mary Wollstonecraftové (1759 – 1797), Germaine de Staëlové (1766 – 1817) a George Sandové (1804 – 1876).

První z nich – angličanka – vydala v roce 1792 svoji *Obhajobu ženských práv (Vindication of the Rights of Woman)*, která se stala jejím nejslavnějším dílem, neboť mistrně rozebírá situaci žen ve společnosti mužů. Přistupovala k problému společenské nerovnosti žen jako k otázce morálky a kulturní úrovně společnosti bez nároků na jakékoli využití v politice. Politická angažovanost žen byla stále ještě považována za zhoubnou. Autorka dokládá, jak mylné je mínění mužů o ženských vlastnostech, o jejich síle a schopnostech. Tento spis se stal následně pilířem liberálního feminismu, neboť emancipační projekt liberálního feminismu byl vystavěn na požadavku rovnoprávné koexistence mužů s ženami na základě přenesení práv mužů, zakotvených v americké *Deklaraci nezávislosti*, i na ženy. Tyto nesmírně radikální myšlenky čas a vývoj feministického hnutí obrousily do podoby

všeobecné přijatelnosti. Realističnost a oprávněnost takto pojatého “protimužského” boje se ukázala v procesu příštích komplexních společenských transformací jako prospěšná a nezbytná a jasně převahovala nad extrémisticky a utopicky orientovanými (= nerealizovatelnými) programy ženské anarchistické minority.

Žena se začala svými právy přibližovat muži, a ten musel přiznat, přestože se tomu jeho egoistická povaha vzpírala, že žena také zvládne přinejmenším totéž, co muž, kdežto muž jen stěží dokáže to, co žena. To dokumentuje tvorba např. i madame de Staël, která je dodnes ceněna jako “matka romantismu”. Její literární práce obdivovali největší současníci, a tato osobitá umělkyně byla považována za “nejbohatší” ženu své doby – to ovšem neplatilo nejen pro majetek, ale též pro velikost jejího vzdělání, intelektu a šarmu. I přes jemný půvab této ženy můžeme na její život a tvorbu nahlížet jako na jednu z prvních vzpour proti konvenci společnosti konce 18. století.

Nejznámější postavou ze zmiňovaných žen je ale určitě otevřená, přímá, nekonvenční George Sandová, jejíž “mužské” vystupování bylo zpočátku více ovlivněno její chudobou (pánské oblečení²² bylo levnější), nežli nějakými určitými protestními záměry. Později dokázala díky úrovni vzdělání upoutat na své výstřední chování pozornost a tak si zachovat autonomii vystupování. Sandová se necítila být vázána žádnou konvencí a to se odrazilo v jejím osobním i tvůrčím životě, který se stal jako projev ženské individuality mocnou inspirací řadě žen, jež si uvědomily podstatu svého postavení, a stejně jako Sandová se proti ní dokázaly ohradit.

²² Obdobnou paralelu bychom mohli vysledovat například u české malířky Toyen, i u mnohých dalších umělkyní, které touto pózou neotřele upoutávaly pozornost okolí.

První vlna feminismu byla tedy dlouhým a různorodým obdobím, spadajícím do období začínajícího dlouho před Mary Wollstonercraftovou a končícím v polovině 20. století. Autorky této vlny vycházejí z problému, že ženské tělo umožňuje nadvládu mužů nad nimi. Šlo o předsudky a představy o ženském těle ve vědě i společnosti, které ženy definovaly jako pohlaví fyzicky i intelektuálně méněcenné. Mužova síla je aktivní, progresivní, jeho energie čelí k boji a dobývání. Žena je regulujícím živlem, energii nevyužívá k boji, k pořádku, ne k vynálezům, ale k účelnému rozdělení vynalezeného, ne obraně, ale k rozhodování.

Věk romantismu přinesl nový kult ženy a postupně umožnil ženě nabýt vlastní identity, dostát sebevědomí. Patos, sentiment, tragika mužského romantismu privilegoval slabé pohlaví a vyburcoval jej k energické aktivitě. Ta se nejprve projevila ve vyspělých státech u žen, které se pohybovaly ve vysokých kruzích či v uměleckém prostředí. Tribunou jejich emancipačních snah přitom byla ponejvíce vlastní tvorba.

5. Počátky ženské emancipace v rytmu romantismu

Stále ožehavějším problémem se v průběhu 19. století stávala právě otázka ženské emancipace. Nicméně myšlenka skutečné rovnosti obou pohlaví byla ale ještě utopií. Nejprve se ženská otázka ozvala v salónech preciózek na počátku 17. století ve Francii, poté v Anglii a v českých zemích až s příchodem romantismu. Jakmile se česká společnost začala podobat měšťanským společnostem západní Evropy, i zde se objevily první náznaky feministického smýšlení. V novodobém měšťanstvu se žena cítí ostrčená především přesto, že i ona vydatnou měrou přispívá k rostoucímu blahobytu své třídy.

V Čechách bychom na počátku 19. století těžko našli feministky typu francouzských či anglických preciózek. V českém prostředí byla ženská otázka ve svých počátcích spojena především s literátkami. Šlechtičny podporovaly charitu, ale emancipační snahy nechápaly. České emancipační snahy byly v porovnání s francouzskými a anglickými umírněnější, vznikaly nikoli vymezováním se vůči mužům, ale ve spolupráci s nimi, a spjaté ve společném úsilí o obrození národa. Vlastenectví a národní cítění bylo blízké českým mužům stejně tak i českým ženám. „Muži - vlastenci potřebovali probudilé partnerky, aby jim rodily uvědomělé Čechy a vychovaly je v lásce k mateřskému jazyku, otčině a všemu Slovanstvu.“²³

V době evropského romantismu a sentimentalismu se pozornost české měšťanské společnosti stále více obracela na ženy, vedle ideálu čínorodé a obětavé vlastenky se začíná formovat také potřeba ideálu dámy, odpovídající ambicím měšťanského salonu obrozenské doby. Obdivované umělkyně tak předznamenávaly v očích vlastenců působení nové ženské elity obrozenského národa. „Ve čtyřicátých a padesátých letech

²³ Lenderová, M. a kol, *Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19.století*, Praha 2002, s. 8.

19. století si česká vlastenecká společnost plně uvědomuje možnosti, jež jejímu úsilí skýtá touha měšťanských dcer a manželek po oběti. Jediná Božena Němcová domýšlí dále. Společnost nepotřebuje ani tolik ženinu nezištnou oběť, jako ženinu nenahraditelnou schopnost inspirovat muže k „vyšším věcem“. Což je jeden z pozoruhodných momentů nejen českého, nýbrž i evropského feministického myšlení.“²⁴

²⁴ Horská, P., *Naše prababičky feministky*, Praha 1999, s. 115.

5.1. Odkaz M. D. Rettigové a B. Němcové

První z žen, které lze přiznat aktivní podíl na českém emancipačním hnutí je Magdalena Dobromila Rettigová (1785 – 1845). Dnes se sice může zdát její přínos zanedbatelný, ale ve své době byl její vliv - zejména směrem k mladým adeptkám “svobody” - značný. Jméno M. D. Rettigové, které je primárně spojováno s kuchařským uměním, v “lepším” případě s měšťáckou kulturou biedermaieru, nese řadu dalších významů a souvislostí.

Předně je nutno zmínit vliv vzdělávací. Rettigová žila postupně v Ústí nad Orlicí, Rychnově a Litomyšli. Ve všech těchto oblastech kolem sebe, ať už přímo, či nepřímo - korespondenčně, soustřeďovala okruh vzdělaných lidí, který ji postupně inspiroval k vlastní tvorbě.

Stála v centru pozornosti mimo pražskou oblast, obrozeneckým duchem a svými praktickými činy usilovala o osvětu a široké uvědomění.

Její zájem, vlivem vlastní životní zkušenosti, směřoval ke ženskému pohlaví, kterému nigramotnost, nedostatek jakéhokoli vzdělání a kulturního či společenského rozhledu po věky bránil v tom, aby se mohlo aktivně podílet na vzhledu a stavu současného i budoucího světa. Tuto její činnost výstižně dokládá Zdeněk Nejedlý: „Rettigová první u nás počala se starat o ženy. Až do ní se tento tón u nás vůbec neozval. Rettigová však dobře poznala, co pro obrození společnosti znamená a může vykonat právě žena. Co bylo platno všechno snažení mužů, když v domácnostech vládla neuvědomělá, zatemnělá žena? Jaký mohl být pokrok od generace po generaci, když matky, v jejichž rukách byly děti, svou nevzdělaností je srážely zpět, místo aby je

vedly vpřed?“²⁵ Rettigová se s tímto vědomím pustila do “mateřského“ díla, jehož cílem bylo shromažďovat kolem sebe paní a dívky: „ ... učila je milovati český jazyk, četbu, učila, jak krása, kdekoli se naskytující, ozařuje zaměstnání i nejvšednější líbezným světlem a činí osud snesitelným...“²⁶

„Ctnost, mírnost, vzdělanost ducha, něžnost srdce a jemnost citu, zběhlost ve všem, čehož ženě potřebí, budiž vám zbraní, kterou nikdo nepotlačí a která každého přemůže!“²⁷ Tolik říká Rettigová o citech žen v jednom ze svých “praktických” spisů *Mladá hospodyňka v domácnosti*, kde nejsou dívky cvičeny jen v “kuchyňském umění a pohybu po domácnosti“, ale též seznamovány se základy společenského chování.

Rettigová je ve svých dílech neúnavnou propagátorkou širokého, veřejného a správného užívání krásného českého jazyka. Láska k řeči a domácí literatuře vede pak i k lásce k vlasti. K tomu nabádají svým obsahem i jazykem další Rettigové teoretická díla, např. nejznámější *Domácí kuchařka*, dále *Dobrá rada venkovankám*, *Kafíčko a vše, co jest sladkého*, nebo i její povídky *Arnošt a Bělínka* či *Lidka, lesní dívka* ad.

Konkrétní realizací emancipačních snah Rettigové nebyla však pouze její spisovatelská dráha. Rettigová se zejména v Litomyšli stala organizátorkou besídek (tzv. „kafíček“), jakýchsi dámských salónů, kde se “přednášelo“ a zejména debatovalo o veřejných záležitostech i ženských otázkách. Další aktivitou bylo založení „české knihovny“. Záslužným počinem byla též podpora oficiální formy vzdělávání. Stalo se jím založení nadačního fondu, který z úroků loterijního vkladu obdarovával „nejpilnější a nejmravnější“ dívku litomyšlské dívčí školy. Je dnes

²⁵ Z. Nejedlý, *O literatuře*, Praha 1953, s. 224.

²⁶ T. Nováková, Předmluva k Velké kuchařce M. D. Rettigové (1909). In: Rettigová, M. D., *Domácí kuchařka*. Spolu s ukázkami z beletristického díla M. D. Rettigové a čtením o její osobnosti (ed. F. Wünschová / = Alexandr Stich/), Praha 1986, s. 489.

²⁷ M. D. Rettigová, *Domácí kuchařka*, Praha 1986, s. 481.

přímo fascinujícím svědectvím ženské síly ta skutečnost, že Magdalena Dobromila Rettigová porodila v době svého vlasteneckého působení ve východních Čechách 11 dětí.

Toto všestranné a nadčasové organizátorské úsilí vyneslo Rettigové řadu prvenství v české kultuře. Rettigová je tak považována za první českou spisovatelku a za první českou „feministku“. Ovšem tak jako byl „feminismus“ jejích francouzských současnic – G. Sandové či madame de Staël – podmíněn vášněmi francouzské povahy a romantismu, stejně tak byl „feminismus“ Rettigové určován českou povahou a vlastenectvím.

Skutečnost, že v 19. století v podstatě nebylo Češky, jež by neznala dílo M. D. Rettigové, ukazuje, jaký dosah tyto ideje měly a že to byla v českém prostředí ta nejpříhodnější cesta k otevření ženských očí.

V odkazu Rettigové lze tedy spatřovat první fázi českého ženského sebeuvědomění. Další fáze šla o krok dále a viděla v ženě již přímého rovnocenného aktéra politického a kulturního dění. A bylo to zejména dílo a myšlení Boženy Němcové (1820 – 1862), která dala druhý určitý podnět k vytvoření a rozvoji osobitého charakteru českého ženského hnutí.

Životní osud i tvorba Boženy Němcové vryl nerasmazatelnou stopu do vědomí „osvícených“ českých žen. Němcová věřila, že svou literární tvorbou prospívá ženám a celému národu, svou životní filosofií naplňovala velikost osudového ženského poslání. Princip ženské lásky (ke světu, ke kráse, k muži, k dítěti) považovala za přirozený princip smyslu ženské existence, za prvek prostupující veškeré její konání. „Já pocítila v životě mnoho bolestí, trpkých klamů, byla jsem

na kraji zoufalství – avšak navzdor tomu neztratila jsem důvěru a lásku k lidem!“²⁸

Těžké životní osudy Němcové, plné fyzického i psychického strádání, dostatečně prověřily životnost takových idejí a stvrdily je jako ideje dalšího ženského usilování o vnitřní obrodu sebe i ostatních. Sama Němcová si ve svém dopise adresovaném Vojtěchu Náprstkovi takto stěžuje: „Jednou přišel odpoledne domů a já jsem si tam rovnala ty pohádky do svazku – i hrabl na ten stůl shodil to na zem a začal to trhat – ale to jsem se tak rozlobila a vytrhla jsem mu to z ruky se vší silou a když mě nechtěl pustit koušla jsem ho do ruky až mu tekla krev. – I chtěl mě uhodit skočil mezi náš a povídal: Netluč táto mamu ona má pravdu proč ji to trháš, ona si to opsat a beztoho si musela ty pohádky vypůjčit! – I šel tedy ale s takovou zloští že sakroval celou cestu. V hospodách mě pomlouval, že jsem se kurvila... Domu když přišel bylo pokračování. Ty neřáde ty chcípneš někde za plotem, na tebe nikdo ani nenaplivne kdybyš raději sírky prodávala! – a tak to bylo každyčký den.“²⁹ ... když jsem z Prahy odjela, byla jsem odhodlaná, nikdy více k mému muži že se nevrátím, neboť jsem ten poslední měsíc od něho tolik zkusila a nejen já ale i děti, že to nebylo už k snešení. Jak ráno vstal začal nadávat a nadával a hulákal dokud neodešel a to mu bylo jedno byla-li posluhovačka anebo sluha to mu bylo jedno – kolikráte byly generalovic venku sousedka – na ulici okna byly otevřené – to mu všecko nevadilo, žádný ani ten nejsprostší pacholek nemohl by si vymyslet takových nadávek co on nám dal a když Doru bránila aby ji nebil, uhodil mně – a to jsem už byla

²⁸ Dopis B. Němcové neznámému adresátovi koncem r. 1854. In: Němcová, B., *Korespondence II 1853-1856*, Adam, R., Pokorná, M., Skicová Římalová, L. (eds.), Praha 2004, s. 128.

²⁹ Dopis B. Němcové Vojtěchu Náprstkovi 21. listopadu 1861. In: Němcová, B., *Lamentace / Dopisy mužům*, Praha 1995, s. 211.

churavá. Každý den nás vyháněl abysme si hledali byt mně i Jarouše a Dora aby si službu hledala, že nás nebude žít.“³⁰

Literární práce Boženy Němcové na základě trpkých životních zkušeností dokonale vykreslují vnitřní svět a mravní hodnoty ženy (Barunka, divá Bára, Eliška, Viktorka, kněžna Hortensie, babička ad.). Poprvé v české literatuře se tak právě zde objevuje model ženského vidění světa, v němž žena je prvním i posledním hybatelem života. Díky tomu se Němcové podařilo v jejích dílech neuvěřitelně plasticky zachytit opravdovou radost, smutek, bolest, tíhu života, štěstí i neštěstí ženského osudu.³¹

Němcová permanentně osciluje mezi romantickými ideály a kritickou realitou, jak náležitě dokládá její tvorba. V celém jejím životě i tvorbě je znát boj jejího srdce, realita jejího života a podstata duše. Dobu svého dospívání považuje za nejkrásnější dobu, kdy ještě neztratila svůj ideál. „Nikoho jsem nemilovala, když jsem se vdávala, já oplakávala jen svoji svobodu – naříkala jsem, že zmařené jsou na věky krásné sny a ideály mého života. – Já hledala ideál svůj, myslela jsem, že v lásce k muži najdu ukojení svých všech tužeb, doplnění sebe... Mnohé světlo mi zablesklo na cestě života, já myslila, že je to svit hvězdy, ale byla to jen bludička, která by mne do kalu byla uvedla.“³²

Problém nerovného vztahu ženy a muže se Němcové bytostně dotýkal. „Málokterá žena má tak v uctivosti manželskou důstojnost, jako já měla a mám, ale víru jsem v ní pozbyla záhy. kde ji vidět? Samá lež, klam, privilegované otroctví, nucená povinnost – zkrátka sprostáctví. – Moje srdce bažilo být velmi

³⁰ Ibid., s. 210.

³¹ V mnoha ohledech je v díle Němcové patrný i odkaz G. Sandové. Němcová byla totiž její ctitelkou a nejednou se nechala inspirovat její osobou i dílem. Tato inspirace je však průkazná i v díle K. Světlé a řady dalších literátek českých i světových.

³² Dopis B. Němcové neznámému adresátovi koncem r. 1854. In: Němcová, B., *Korespondence II 1853-1856*, Adam, R., Pokorná, M., Skicová Římalová, L. (eds.), Praha 2004, s. 128.

milováno, mně bylo lásky zapotřebí jako květině rosy – ale darmo jsem hledala takovou, jakou já cítila. Já chtěla muže mít, před nímž bych se kořit mohla, jenž by vysoko nade mnou stál, já bych život proň byla obětovala, ale viděla jsem v mužích jen hrubé despoty, jen pána. – To zchladlo všecku vroucnost – úcta se ztratila a hořkost a vzdor v srdci se umístily. Tak to šlo – já žila zase v sobě, jako děvče, a ty staré ideály v duši opět se umístily. Tělo moje jste měli, činy moje, moji upřímnost, ale touhy moje šly do dálí, kam, tomu jsem já sama nerozuměla. Toužila jsem, chtěla jsem to prázdné místo v srdci něčím vyplnit, a nevěděla čím. Tenkrát jsem si myslela, že to může být jen láskou k muži; nyní vím, že to není pravda. Byla jsem sama sebou nespokojená, nesjednocená. Děti byly moje jediná rozkoš, a přece mne jejich nevědomá láska nemohla uspokojit. – Já chtěla být lepší, chtěla jít po pravdě, a svět mne nutil lhát.“³³

Její časně manželství s Josefem Němcem strádalo hmotným zabezpečením, chyběla vzájemná úcta, společná radost, cit a pochopení.³⁴ „Já jsem tě vskutku čekal nejdýl do středy domu, ty ale lítáš pro tvé vyrazení po horách, a čerta starého o domu dbáš, a o věci, které přede vším jiným mají být tvou starostí. Budoucně budu i já také tak, přijdu-li jednou do toho postavení,

³³ Dopis B. Němcové Josefu Němcovi 13. června 1857, In: Němcová, B., *Lamentace / Dopisy mužům*, Praha 1995, s. 138.

³⁴ Podstatu jejich vztahu snad nejvýstižněji popisuje obsáhlá korespondence mezi často odloučenými partnery. Němcová ve svých dopisech (právě jako Němec ve svých) chvíli propadá iluzi lásky, náhle popisuje nedostatky svazku nebo vyčítá manželovi jeho chyby, pak zase obrací pozornost k milovaným dětem, ke své práci, tvorbě a zážitkům, aby vroucně (anebo zcela chladně) zakončila své psaní. Němcová se ve svých listech zamýšlí i nad širšími souvislostmi a příčinami tak častého jevu, jakým je neuspokojivé manželství. O svém vztahu píše po dvaceti letech partnerského soužití následující: „Málokterá žena má tak [v] uctivosti manželskou důstojnost, jako já měla a mám, ale víru jsem v ni pozbyla záhy. Kde ji vidět? – Samá lež, klam, privilegované otroctví, nucená povinnost – zkrátka sprostáctví. – Moje srdce bažilo být velmi milováno, mně bylo lásky zapotřebí jako květině rosy – ale darmo jsem hledala takovou, jakou já cítila. Já chtěla muže mít, před nímž bych se kořit mohla, jenž by vysoko nade mnou stál, já bych život proň byla obětovala, ale viděla jsem v mužích jen hrubé despoty, jen pána. – To zchladilo všecku vroucnost – úcta se ztratila a hořkost a vzdor v srdci se umístily.“ Dopis B. Němcové J. Němcovi ze dne 13. 6. 1857. In: *Milostný listář. Výbor z milostné korespondence českých spisovatelů 19. a 20. století*, Praha 1986, s. 15.

že to bude moct být. Z těch tvých tak vychválených studií budeš konečně starýho čerta mít, těch se tak málo najíš, jakos se jich až posud najedla, lepší kdybys byla dála studie o moudré domácnosti a podle těch se řídila, to by ti i mně lepší prospělo, ten svět nestojí za to, aby se mu člověk obětoval, je to všecko holota“, píše její manžel Josef Němec.³⁵ Své strasti manželské Božena Němcová neváhá ve své obsáhlé korespondenci popisovat blízkému příteli Janu Helceletovi³⁶: „Je to divné živobyť mezi námi [Josefem Němcem], Ivane, - někdy je mi ho líto a dělám si předhůzky, že jsem tak příkrá - a když zase povážím tu jeho slabost, nečinnost, tu nesvědorskou lehkomyšlnost, zhnusí se mi. Já hledím, aby měl, co potřebuje, a kdybych měla, dala bych mu ještě více, žijeme v pokoji, ale bez radosti. – A když je někdy mrzutý, jsem ticha a myslím si, vždyť on má pravdu, že se mnou šťastný není, - že nemá se mnou pražádnou radost nyní, kde by mu byl té rozkoši potřeba, aby se rozveselil, neboť tato povinnost manželská je u něho základ všeho, a tu právě si nemůže ani hrozbou, ani prosbou vynutit.“³⁷ Josef Němec ji jako ženu týrá a bezdůvodně ponižuje, o tom máme dochované důkazy v její korespondenci: „To ale táta všecko neuznává; všecko je mu málo, všecko zbytečná práce, a týrá mě neustále za to a mám dělat služku a prادلenu.“³⁸ ... K pracem těm musím ale míti pokoj a ticho a méně trochu starosti. – Mohlo by to být, kdyby táta byl jiný, ale on je den ode

³⁵ Dopis Josefa Němce Boženě Němcové z 22. října 1855. In: Němcová, B., *Korespondence II 1853-1856*, Adam, R., Pokorná, M., Skicová Římalová, L. (eds.), Praha 2004, s. 196.

³⁶ Jan Helcelet (1812 – 1869), doktor lékařství, profesor polního hospodářství v Olomouci a v Brně, člen Českomoravského bratrstva, redaktor kalendáře Koleda, měl krátký intimní poměr s B. Němcovou, avšak jejich duchovní blízkost a přátelství přetrvávalo.

³⁷ Dopis Boženy Němcové Janu Helceletovi z 18. května 1856. In: Němcová, B., *Korespondence II 1853-1856*, Adam, R., Pokorná, M., Skicová Římalová, L. (eds.), Praha 2004, s. 237.

³⁸ Dopis Boženy Němcové synu Karlovi 5. února 1860. In: Němcová, B., *Lamentace / Dopisy mužům*, Praha 1995, s. 206.

dne horší, nemluví se mnou třeba 14 dní, vyhání mě z domů a Doru a Jarouše dokonce že žít nebude a dělá mi předchůzky, že jsem vás zkazila, že z vás budou žebráci, lumpové a já že chcipnu za plotem.³⁹... Když budu mít pokoj, vydělám si tolik a více, co potřebuju, a nemusím se nechat pro nic a za nic týrat.“⁴⁰

Němcová si však stále hlouběji uvědomovala tíži ženské role a své dílo formulovala v podstatě jako popis a zároveň protest proti dávno danému stavu. V *Pohorské vesnici* tak například píše: „Nevědomost ženy je bič, jež muž sám na sebe pletí! Dokud si nebude žena vědoma svého vysokého postavení a úkolu, jež Bůh jí přiřkl, polože do její ruky blaho veškeré budoucnosti: dotud muž na sypkém základě buduje. Žena musí být jeho spolupracovnicí, má-li se stavba podařit. Žena musí být povýšena na stolec panovnický vedle muže, ne aby soudila, ne aby trestala, ale co anděl smírce mezi ním a světem. Do ruky ženy dal Bůh palmu víry a pochodeň lásky, by je nesla před mužem, když kráčí do boje ducha.“⁴¹

Korespondence mužů s B. Němcovou přesahuje dalece konvenčnost doby, je neobyčejně otevřená oproti dosti cudné dobové milostné korespondenci, kdy se zřídka připomene důvěrný dotek, pohlazení či polibek, kdy se „milostné“ vyhýbá jakémukoliv přímému pojmenování. Zde však „poryvy vášní“ překračují posvátné hranice manželské svazky Němcové. Nicméně i tyto citové záchrvěvy srdce B. Němcové se staly předpokladem pro dobový nadhled a mistrný popis rozličnosti a velkoleposti ženské vášně. Například Jan Helcelet od počátku intimního sblížení s Boženou Němcovou chtěl brát jejich známost jako radostný vztah, ne jako závazek: „Nechejme si

³⁹ Ibid., s. 206.

⁴⁰ Ibid., s. 207.

⁴¹ B. Němcová, *Pohorská vesnice*, Praha 1986, s. 48.

to tedy na „svátky“, tj. na jasné příhodné doby, srovnáváš-li se se mnou. Až nás tedy zase kdysi příznivá náhoda svede, hodlám tě zase tak s dobrým svědomím zulíbat, jak v onu slavičkovu noc, a víc, ač bude se ti ještě tak líbiti jako tehdá; ale do té doby – což bychom si marně smlouvami a úmluvami tu trochu poezie života v prózu překládali?“⁴² A toto nezávazné intimní sblížení odůvodňoval v jejich korespondenci následovně: „Nemysli snad, že chci za rozkošný hřích přísným pokáním zadost a nápravu učiniti; podle mé víry má krásný hřích svou mravní důstojnost a zásluhu ...“⁴³ Ona si jej po celou dobu jejich přátelství považuje za milého, rozumného a šetrného přítele.⁴⁴ Přeci však i ona touží po pochopení, dotecích, vášni: „A přece bych ráda někdy v tom chrámu Venušiném obětovala, oh, velmi někdy toužím a všecku sílu sebrat musím, abych se přemohla, ale to víš, člověkem být a člověcký cit ukázat nazývá svět hříchem. ... A pak, já neznám ani jednoho muže, kterému bych si troufala říci: „Popřej mi rozkošné chvíle v tvém náručí!“, - každý by mi řekl: „Jdi, hříšná Magdaleno!“ – Já myslím, že bys i Ty za zlé to pokládal mně i každé ženě, jak tedy jiný. A konečně co je do všeho, kde není jakási harmonie neb zalíbení vespolečné.“⁴⁵

Emancipační názory Němcové se dochovaly ovšem například i ve vzpomínce jedné její přítelkyně. „Mluvily jsme o ženách v revolucích se vyznamenavších, nejvíce o ženách z francouzské revoluce. Myslíla ona [Božena

⁴² Dopis Jana Helcelety Boženě Němcové z 2. června 1851. In: Němcová, B., *Korespondence I 1844-1852*, Adam, R., Pokorná, M., Skicová Římalová, L. (eds.), Praha 2003, s. 183.

⁴³ Dopis Jana Helcelety Boženě Němcové z 16. března 1852. In: Němcová, B., *Korespondence I 1844-1852*, Adam, R., Pokorná, M., Skicová Římalová, L. (eds.), Praha 2003, s. 229.

⁴⁴ Srovnej k tomu: Němcová, B., *Lamentace / Dopisy mužům*, Praha 1995, s. 24.

⁴⁵ Dopis Boženy Němcové Janu Helceletovi z 18. a 19. června 1856. In: Němcová, B., *Korespondence II 1853-1856*, Adam, R., Pokorná, M., Skicová Římalová, L. (eds.), Praha 2004, s. 238.

Němcová], že v politických ohledech ženy nejvíce mohou, a to sice ve všech třídách společenských, od proletářských žen až k nejvzdělanějším. Neboť kdo cítí nejvíce veškerou bídu jak tělesní, tak duševní okolo sebe, není-li to žena? Ona má děti, ona hledí do budoucnosti. Muž si toho nemůže ani povšimnout, aniž má času o tom přemýšlet, neboť musí po svém zaměstnání. Z toho jde, že žena má velký vliv na muže, že svou výmluvností může jej o tom přesvědčiti i přemluvit, a konečně stojí žena ve svobodnějších poměrech k životu, ke společnosti, k státu.“⁴⁶

Ženskou vzdělanost Němcová propagovala ale i konkrétními skutky, nejen příkladem své osobnosti a díla. Na svých cestách se scházela s ženami a dívkami, aby jim alespoň částečně „otevřela oči“, v kterých by vzbudila touhu ke vzdělání. Podporovala dívky předčítáním a zapůjčováním českých knih. V Praze Němcová vypomáhala chudým dívkám, uváděla je do společnosti, zajišťovala jim vzdělání a živobytí u známých⁴⁷.

Charakteristické rysy ojedinělé povahy Boženy Němcové a jejího díla, díky nimž dokázala vytknout nové cesty v ženském myšlení druhé poloviny 19. století, jsou statečně jasné, přímé v rozhodování. „Němcová se stala jak svým životem, tak tvorbou určitým „archetextem“ a také záminkou či pretextem v uvažování českých žen o sobě samých, rámovaném nacionalismem.“⁴⁸

⁴⁶ Takto zapsala obsah názorů Boženy Němcové její blízká přítelkyně Vítězka Paulová, které si Němcová vážila pro její inteligenci. Ironií je fakt, že se Němcová se svými pokrokovými názory svěřovala policejní konfidentce! O perfiditě tohoto přátelství se však velká spisovatelka nikdy nedozvěděla. Je to však solidní důkaz toho, že již v polovině 19. století dokázal stále ještě „mužský“ stát využít a zneužít všech ženských předností, nedostatků i slabostí. Citováno podle předmluvy Felicitas Wünschové *Spisovatelka a kuchařka*. In: *Domácí kuchařka M. D. Rettigové*, Praha 1986, s. 18.

⁴⁷ Srovnej k tomu: Janáčková, J., *Božena Němcová. Příběhy – situace – obrazy*, Praha 2007.

⁴⁸ Bahenská, M., Heczková L., Musilová, D., *Iluze spásy. České feministické myšlení 19. a 20. století*, České Budějovice a Hradec Králové 2011, s. 101.

Příběh, život a osud Boženy Němcové je paradoxní v tom, „že ona žádnou berličku feminismu nepotřebovala, aby se stala velkou postavou, a že naopak téměř žádný z jejích mužských partnerů, osudově zasáhnuvších do jejího života, se jí nerovnal ani talentem, ani silou osobnosti nebo charakteru. Nebyl to zápas protimužský, i když, osvobozena v tvůrčí činnosti, po většinu života zůstala bez muže, sama.“⁴⁹ Němcová představovala „ideál svobodné tvůrčí ženy, ženy bojující proti různým protivenstvím a také ženy erotické“⁵⁰. Ženy z českého intelektuálního světa chtěly v Němcové „vidět George Sandovou, chtěly v ní vidět revoluční svobodu, svobodu pohlavní, názorovou a národní“⁵¹.

⁴⁹ Kantůrková, E., *Nové čtení světa 1., feminismus devadesátých let českýma očima*, (ed. Chřibková, M.), Praha 1999, s. 130.

⁵⁰ Bahenská, M., Heczková L., Musilová, D., *Iluze spásy. České feministické myšlení 19. a 20. století*, České Budějovice a Hradec Králové 2011, s. 97.

⁵¹ Ibid., s. 99.

5.2. Americký klub dam a ženská solidarita

Požadavek, aby ženy a dívky byly přiměřeně vzdělané a zároveň také národně cítící, byl v poslední třetině 19. století samozřejmý.

Princip ženského vzdělávání jako nezbytné podmínky společenské emancipace ženy byl v okruhu žen kolem Karolíny Světlé prosazován již od 60. let 19. století. Původně se pražské dámy scházely na domácích shromážděních, především u Karolíny Světlé, dále pak u její sestry Žofie Podlipské či u kněžny Jenny Taxisové. Stoupencem myšlenky zrovnoprávnění žen se stal také Vojtěch Náprstek⁵² (17. 4. 1826 – 2. 9. 1894) jak na poli společenském tak i hospodářském. Věřil ve schopnost žen, vzorem se mu pravděpodobně stala jeho matka Anna⁵³. Náprstek viděl řešení v emancipaci a vzdělávání nejširších vrstev národa v duchu vědeckého poznání. Cíleně se obklopoval elitou české inteligence, která se scházela

⁵² „Zde bychom mohli připomenout únorovou Národní besedu z roku 1863 na Žofině, které předcházelo oznámení v novinách nadepsané „Češkám“. Ženy, které podepsaly tzv. „Adresu českých paní“ coby odpověď a podporu stoupenci myšlenky na zrovnoprávnění, Vojtovi Náprstkovi, v něm vyzývaly dámy, které půjdou na Národní besedu, aby přišly v „oděvu slušném, ale co možná jednoduchém. Peníze však, které jste hodlaly vydati za krajky, stužky a jiný zbytečný šperk, věnujte... průmyslovému muzeu.“ Na plese se konala sbírka, která vynesla 189 zlatých v bankovkách a zlaté mince a byl stanoven *Výbor k zakládání Průmyslového muzea*. Rychlíková, M., Změny v postavení ženy ve společnosti ve druhé polovině 19. století. In: *Charlotta G. Masaryková. Sborník příspěvků z konference ke 150. výročí jejího narození, konané 10. listopadu 2000*, (ed. Neudorfová, M. L.), Praha 2001, s. 44.

⁵³ **Anna Náprstková** byla vzácným příkladem skromné, obětavé matky a především vlastenky, která po celý svůj život konala ctnostné činy, její charitativní duši zaznamenala již v r. 1875 Sofie Podlipská: „Platila za mnoho rodin nájemné, šatila dítky, dávala potravu, peníze, šatstvo, ano i příbytek jmenovitě ubohým drobatům. Je to žena tak dokonalá, která všeho, čím byla a čeho vydobyla, vlastní snahou docílila, jež přišla k výsledkům tak velkolepým; životu i lidem, a snahám národním tak dobře rozumět se naučila; z ryzého pak srdce samostatnou povahu vytvořila potomstvu co drahý, krásný příklad.“ Podlipská, Ž., *Anna Náprstková - životopisní nástin*, Praha 1875, s. 4, 6. Po smrti svého druhého manžela sama vedla v domě *U Halánků* pivovar a vinopalnu. Velice zřetelně vnímala bídu a nelehké sociální poměry chudých. Rozdávala chudým chléb, a to i několik bochníků denně, poskytovala jim přístřeší, sama nemohla zapomenout, jak v mládí sama trpěla hladem a bídou. Její nuzné dětství a mládí ji natolik posílilo, že bez zvláštního vzdělání vynikla schopnostmi a znalostmi, ke kterým se dopracovala vlastní pílí, houževnatostí, talentem a přirozenou moudrostí.

na dýcháncích ve známém pražském pivovaru na Betlémském náměstí *U Halánků*, kde vzniklo centrum české inteligence. Dům *U Halánků* však navštěvovaly jen dvě ženy, Božena Němcová a Karolína Světlá. Karolína Světlá pak přizvala kroužek dam nadchnutých pro ženskou otázku k Anně a Vojtěchu Náprstkovým na 15. ledna 1865, kde se tímto ustanovil *Americký klub dam*⁵⁴, jehož členkami se hned na počátku stalo 200 žen a dívek. Hlavní náplní aktivit klubu měly být vzdělávací přednášky a samozřejmě tehdy velmi obvyklá charitativní činnost. Ke vzdělání mohly pražské dámy mj. využívat velmi bohatou knihovnu Vojty Náprstka. Formálně by se dalo říci, že se jednalo o český měšťanský ženský salon s ambiciózním vzdělávacím programem. Iniciativa Vojtěcha Náprstka („advokáta žen“), mecenáše a duchovního otce klubu, vycházela především z desetiletých amerických zkušeností, trendů a rychle se vyvíjející průmyslové euroamerické společnosti. „Toto volné přátelské sdružení pod patronací Vojty Náprstka si stanovilo program: 1. vzdělávat se, získat tolik vědomostí a zručností, aby se každá členka v případě potřeby dokázala sama uživit, 2. podporovat dobročinné a „blahodárné“ ústavy, 3. propagovat nové myšlenky a stroje, 4. pečovat o děti a mládež.“⁵⁵ Své odborné přednášky zde v duchu nejmodernějších poznatků přednesli například: J. E. Purkyně, prof. J. Durdík, O. Hostinský, T. G. Masaryk a jiní, ale otázka ženské emancipace zajímala

⁵⁴ Žofie Podlipská roku 1896 v pamětním spise pro mládež zaznamenala, jakým způsobem Americký klub dam fungoval a jak si české dámy jeho aktivity pro ženskou otázku cenily: „Ženy a dívky české věnovaly tehdy Vojtu Náprstkovu adresu poděkování s 300 podpisy za jeho povzbuzení. On sezval pak pod záštitou spisovatelky Karoliny Světlé mnohé dámy české do svých místností u Halánků, kde od oné doby se scházely a scházejí pod názvem *Americký klub českých dam*, odkud šířily a šíří svou blahodárnou a vzdělávací činnost. To stalo se 15. ledna 1865. Těmto dámám bývaly pořádány poučné přednášky každou neděli v zimním období a v létě bývaly podnikány poučné vycházky v okolí pražské.“ Podlipská, S., *Vojta Náprstek – pamětní spis pro mládež jemu předrahou*, Praha 1896, s. 17.

⁵⁵ Rychlíková, M., Změny v postavení ženy ve společnosti ve 2. polovině 19. století. In: *Charlotta G. Masaryková. Sborník příspěvků z konference ke 150. výročí jejího narození, konané 10. listopadu 2000*, (ed. Neudorfová M. L.), Praha 2001, s. 44.

v druhé polovině 19. století v českých zemích jenom několik málo mužů. Nově vzniklá organizace si vytyčila „mnohem širší okruh činností, získala daleko větší popularitu a nebránila se spolupráci s jinými spolky“⁵⁶. Klub fungoval poměrně demokraticky, vztahy byly mezi členkami přátelštější. Americký klub dam měl na poli vzdělávání dospělých žen velkou zásluhu i přesto, že se jednalo o soukromou organizaci. V průběhu prvních pěti let své existence „vynaložil na rozvoj českého veřejného školství deset tisíc zlatých. Patřil k zakládajícím členům Ústřední matice školské, již každoročně přispíval sto zlatých, kuchařské školy spolku Domácnost a v neposlední řadě Minervy, spolku pro ženské studium, čímž byl zároveň u zrodu prvního dívčího gymnázia v monarchii. Kromě toho konal sbírky na stavbu Národního divadla, dal podnět k založení Ženského výrobního spolku českého a stal se inspirací pro řadu dalších ženských organizací – dobročinných, vzdělávacích, kulturních i tělocvičných.“⁵⁷

V. Náprstek na svých cestách koketoval s myšlenkou založit průmyslové muzeum v Praze k povzbuzení českého průmyslu. Dále se snažil povzbudit české ženy a dívky k dobročinnosti a sebevzdělávání. „Pořádal velkolepé přednášky, ve kterých rozváděl důležitost těchto plánů, a ukazoval a vysvětloval pokroky v průmyslu, jimiž Amerika se honosila. Tehdáž ještě u nás nikdo neznal šicích strojů. On první je vystavoval a seznamoval s nimi Prahu. To uvádím jen jako příklad jeden. Krom toho seznamoval Čechy s mnohými jinými zjevy z oboru strojírenství.“⁵⁸ Po smrti Vojtěcha Náprstka (1894) jeho žena,

⁵⁶ Bahenská, M., Počátky emancipace žen v Čechách. Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století, Praha 2005, s. 75.

⁵⁷ Malínská, J., „My byly, jsme a budeme!“ České ženské hnutí 1860-1914 a idea českého národa, Praha 2013, s. 44.

⁵⁸ Podlipská, S., *Vojta Náprstek – pamětní spisek pro mládež jemu předrahou*, Praha 1896, s. 16.

Josefa Náprstková, dále navázala na manželovy aktivity a i nadále vyvíjela další vlasteneckou a charitativní činnost v *Americkém klubu dam*, v tehdejší *Českém průmyslovém muzeu*, ale i v kuchařské škole *Domácnost*, kterou sama založila, a v dalších podnicích.

Důležitou stránkou českého feminismu předminulého století je ženská solidarita.

Měšťanské ženy se tak v českých městech mohly vymanit z uzavřeného prostředí rodiny a dostat se mezi sobě rovné a alespoň minimálně podílet se veřejně. Tato skutečnost byla motivem ženského sdružování se. „V době, kdy ženám byl přístup do politických spolků zakázán, matky i dcery z měšťanských rodin braly zavděk účastí na různých charitativních aktivitách nejen jako plnění církvemi vštěpované povinnosti vůči strádajícím bližním, nýbrž i jako možnost vytvořit si vlastní okruh působnosti, v němž by, jako jejich mužové, se také ženy mohly scházet, spolčovat, organizovat.“⁵⁹

Díky spolkové činnosti si ženy a dívky alespoň částečně našly východisko z jednotvárných a mnoho času vyžadujících domácích povinností, které stále ovšem považovaly za svůj hlavní úkol. A tak se v českých zemích překotně rozmachuje spontánní projev ženské solidarity v rodině či sousedství bez oplácení, a opět se projevuje, že ženy mají na rozdíl od mužů blíže k řešení sociálních problémů. Centrem veškeré ženské spolkové činnosti byla Praha. *Spolek sv. Anny*, jehož protektorem byl pražský arcibiskup, se zabýval výchováním slabomyslné mládeže. Nejstarší pražský ženský dobročinný *Spolek sv. Ludmily* pečoval o chudé vdovy a děti.

⁵⁹ Horská, P., *Naše prababičky feministky*, Praha 1999, s. 72.

Jedna z prvních českých emancipistek, vlastenka polského původu Honorata z Wiśniowských Zapová⁶⁰ v r. 1848 utvořila *spolek Slovanek*, který měl pečovat o zakládání dívčích vychovatelských ústavů. Honorata Zapová se skutečně neúnavně ujala této vlastenecké myšlenky⁶¹, oslovila především šlechtické kruhy, nicméně setkala se spíše s nepochopením a „četná nedorozumění a osobní pletichy ve spolku vzniklé nedaly krásné myšlence dospívati tak, jak si toho horoucí mysl Honoratina přála“⁶². Světlá ji nazvala jedinou českou buditelkou, která nemluvila německy. „Věřila, že bude Čechům jako Slovanka velmi blízká, ale v Praze byla spíše cizinkou, kterou okolí bedlivě pozorovalo a odsuzovalo za snahy překračující dosavadní způsoby chování vdané ženy.“⁶³ Úkolem Spolku Slovanek bylo zbudování a provozování národní dívčí školy. Od významných pražských osobností se očekávalo nejen morální, ale především materiální a finanční podpora.

A tak teprve až s rozmachem kulturního a společenského života českého měšťanstva v 60. letech vznikl v Praze údajně

⁶⁰ Honorata z Wiśniowských Zapová, polská šlechtična, narozená roku 1825 v Haliči, se provdala za českého zeměpisce, učitele a národního buditele Karla Ladislava Zapa z pražské měšťanské rodiny. Z téměř patnáctiletého manželství vzešlo sedm dětí, z nichž čtyři zemřely v útlém dětství. Sotva třicetileté Honorata pak zemřela na tuberkulózu. Byla to žena krásná, inteligentní, vzdělaná, vychovaná jako šlechtična, zvyklá na služebnictvo.

Zapová psala ve čtyřicátých letech menší povídky, otištěných v časopisech *Květy*, *Lumír*, *Koleda*, *Zlaté Klasy*, *Česká včela*. Větší naučné dílko *Nezabudky* čili dar našim pannám bylo vydáno celkem čtyřikrát v letech 1856 – 1870. Zakladatelka *Spolku Slovanek v Praze* je považována za průkopnici „ženského hnutí“ v Čechách.

⁶¹ Srovnej k tomu např. vzpomínky Eduarda Jelínka, který popsal české vlastenecké prostředí v polovině 19. století následovně: „Toho času čtla Honorata velmi mnoho, poznávala život i vážnou práci v něm z blízka. Zahořela tedy tím mocnější touhou také spolupůsobiti, zatoužila přispívati duchem i obětavostí k obrození národa, jenž znovu se hlásil k životu. Kamkoli pohlédla, všady spatřila pro sebe místa dosti pro práci nutnou i nadějnou, vyciťovala povinnosti, které se její ušlechtilé povaze a vlasteneckému smýšlení zamlouvaly. Ale žena ta cítila také schopnost, a rovněž pevné i vytrvalé vůle měla hojnost nevšední....“atd. Jelínek, E., *Honorata z Wiśniowských Zapová, Zápisky z rodinné korespondence a vlasteneckých vzpomínek*, Praha 1894, s. 51.

⁶² Jelínek, E., *Honorata z Wiśniowských Zapová, Zápisky z rodinné korespondence a vlasteneckých vzpomínek*, Praha 1894, s. 60

⁶³ Tarajlo-Lipowska, Z., Pod rouškou spořádaného manželství aneb smutný případ Honoraty Zapové. In: *Sex a tabu v české kultuře 19. století*, Praha 1999, s. 108.

první český dívčí ústav paní Anny Tesařové roku 1862. V r. 1865 byla otevřena *Vyšší dívčí škola v Praze*, zanedlouho učitelský ústav, rozvíjel se český tisk i tzv. literatura pro ženy; „rušný spolkový život vytvářel nové společenské příležitosti a Prozatímní divadlo poskytovalo prostor pro umělecké i společenské zážitky.“⁶⁴ Neoabsolutismus padesátých let 19. století „umrtvil každou snahu po rozvíjení národního života v české společnosti. Proto mohlo být v této době založeno jen velice málo národně orientovaných spolků. Pokud úřady povolily zřízení nějaké organizace, směla se zabývat jen dobročinnými aktivitami. Od šedesátých let se ženské občanské spolky snažily vyjít vstříc potřebám dívek, dospělých žen a tím i celé společnosti především v oblasti vzdělávání. Zvolna se rozvíjející možnost vzdělávat se přispěla k bourání po staletí stavěných hradeb z předsudků, které hluboce zakořenily v myslích i životním stylu mužů i žen samotných.“⁶⁵

⁶⁴ Sochorová, L., *Ideál české dámy*, In: *Salony v české kultuře 19. století*, Praha 1999, s.180.

⁶⁵ Malínská, J., *„My byly, jsme a budeme!“ České ženské hnutí 1860-1914 a idea českého národa*, Praha 2013, s.14.

5. 3. Encyklopedie budečských panen

„Budečské panny“ se začaly scházet nejprve v salonu u Staňků kolem Antonie Reissové (Bohuslavy Rajské) jako výkvět pražských měšťanských dívek horujících pro osvětovou činnost žen. Historii tohoto dámského kroužku můžeme dnes popsat jen velmi útržkovitě. Zdá se, že pravidelností schůzek u Staňků otřásalo soustavné policejní vyšetřování slovanských aktivit ve Vídni v létě a na podzim roku 1840, které se brzy přesunulo do Prahy. Zřejmě v roce 1841 se kroužek uchýlil pod ochrannou ruku Johany Fričové do bytu Fričových ve Vodičkově ulici. Karel Slavoj Amerling byl podle pozdějšího svědectví Bohuslavy Rajské zřejmě iniciátorem vzniku ženského kroužku a nabídl ženám program v podobě přednášek a diskusí z různých oborů.

„Můžeme jen dohadovat, kdy se Amerling s Rajskou rozhodli využít mladých žen scházejících se k přednáškám jako vhodné základny pro přípravu svérázného encyklopedického podniku. Těžko říci, co bylo rozhodujícím činitelem této proměny. Snad jím mohla být sama touha některých účastnic kroužku po větší míře tvořivosti, než kterou nabízely vzdělávací přednášky. Snaha vystupovat na veřejnosti i literárně u mnohých z nich by tomu nasvědčovala; i samo náhlé vzednutí vlny publikačních aktivit žen na české literární scéně, jejímž vrcholem se stalo demonstrativní vystoupení žen v třetím ročníku plesového almanachu (*Pomněnky na rok 1843*), se nápadně překrývá s lety působení kroužku.“⁶⁶ Amerling posedlý encyklopedickou činností se pokusil stáhnout na půdu své Budče dosavadní českou

⁶⁶ Macura, V., *Salon u Fričů a konverzační slovník pro dámy*. In: *Salony v české kultuře 19. století*, Praha 1999, s. 81.

encyklopedickou aktivitu – projekt všennaučného slovníku pro dámy⁶⁷ by byl jen jeho patřičným rozšířením.

Nicméně až nedávný šťastný nález Vladimíra Macury v létě 1997 potvrdil, že fragment encyklopedických hesel (jádem dochovaného celku jsou písmena A-I) se dochoval až doposud. Tento objev v nezpracované Amerlingově pozůstalosti vnesl trochu světla do počátku českého feminismu a my si tak můžeme učinit jasnější představu o encyklopedickém podniku, o kterém chyběly přímé písemné důkazy. „Každopádně bylo v kroužku dívek, scházejících se od roku 1841 u Johany Fričové, manželky pražského advokáta Josefa Friče, na všeobecných vzdělávacích přednáškách Karla Slavoje Amerlinga o tehdejších středoevropských ženských akcích známo více, než jsme si doposud mysli.“⁶⁸ Bohuslava Rajská se stala přední českou vlastenkou a blízkou spolupracovnicí K. S. Amerlinga v práci na vybudování prvního českého ženského vědecko-vzdělávacího ústavu, proslulé Budče (v domě zvaném Budeč na rohu Žitné ulice a ulice V tůních), v němž bylo pamatováno i na ženské vzdělávání a na školu pro dívky již od pěti let. Na této encyklopedické práci se kromě Bohuslavy Rajské podílely ještě Marie Hošková, Anna Vlastimila Růžičková, Františka Svobodová alias Marie Čacká, Josefa Machotková a „novinkou pro nás je, že se k podniku připojila po svém příchodu do Prahy na podzim roku 1842 i Božena Němcová.“⁶⁹

Ženskou otázku Amerling a Rajská ve svém projektu ženské encyklopedie neopomněli a ani tak na hesla vlastenecká, když byla do encyklopedie zařazena bohemikální a slavistická hesla s „českým“ a „slovanským“ aspektem, díky kterým přinesla velmi

⁶⁷ Tato práce byla předem ohlášena v časopise Květy. Květy IX, 1843, příl. Noviny z oboru literatury, umění a věd: Příloha ku Květům, č. 15, s. 60.

⁶⁸ Horská, P., *Naše prababičky feministky*, Praha 1999, s. 91.

⁶⁹ Macura, V., Salon u Fričů a konverzační slovník pro dámy. In: *Salony v české kultuře 19. století*, Praha 1999, s. 81.

revoluční návrh do podoby „ženského jazyka“ a s ním spjatého „ženského tématu“. Vlastenecké probuzení bylo tehdy vnímáno jako základní prvek probuzení ženy. „Kroužek žen vedený Antonií Rajskou směřoval k modernější definici ženského světa zcela vědomě. Rozšíření „ženského světa“ se přijímalo jako samozřejmý předpoklad národní emancipace, „ženský aspekt“ se tu s aspektem „českým a slovanským“ vědomě propojoval, probuzení „české“ a „slovanské“ bylo vnímáno jako základní prvek probuzení ženy. Hlavní ideolog Karel Slavoj Amerling koneckonců právě v takovém propojení spatřoval základní položku nově formulovaného postavení české ženy ve světě. Smysl tohoto návrhu přirozeně dalece přesahoval hranice problematiky vývoje českého salonu, stejně tak jako přesahoval rámec polomystického konceptu Budče jakožto údajně nové formy slovanského duchovního života. Vytvoření ženského kroužku usilujícího v rámci domácího salonu o kultivaci literární tvorby jeho účastnic, o sebevzdělávání cestou odborných přednášek a nakonec i o českou encyklopedii pro dámy nebylo jen prostým výrazem české nemožnosti salonu, který byl současně jak salonem, tak příznakově českým podnikem, ale byl i pokusem o „zformování“ ženy vzdělané, který musel být nutně i vzdělávacím podnikem. Ženy se tu učily vědomě novému jazyku, jazyku, který by umožňoval hovořit o záležitostech umění, filozofie a věd. A právě absence tohoto typu žen a omezení stávajícího „českého jazyka“ v české společnosti se považovala za největší překážku pro vznik pravého českého salonu.“⁷⁰ České dívky se zde vyučovaly v letech 1843 až 1848 zpěvu, hudbě, kreslení, zdravotvědě, perspektivě, jazykům, náboženství, stylizaci atd. Pro žákyně byly pořádány výlety, bály

⁷⁰ Macura, V., Salon u Fričů a konverzační slovník pro dámy, In: *Salony v české kultuře 19. století*, Praha 1999, s. 83 an.

a besedy, Budeč se tudíž v tomto přibližoval prestižním dívčím penzionátům.

V polovině osmdesátých let 19. století vznikl nový typ hospodyňských škol pro vzdělání rolnických dívek. Výchovná a vzdělávací koncepce těchto škol vycházela z myšlenky „vzdvihující pracovitou, šetrnou a cílevědomou hospodyní“⁷¹. Školy pro hospodyně byly založeny na různých místech v Čechách i na Moravě.

Český vlastenecký život potřeboval kultivovanou, vzdělanou ženu a společné projekty žen z okruhu Rajské byly nadšeně oslavovány mužskou vlasteneckou obcí. Nicméně reálné sociální problémy rodinného života vracely ženu opět k tradičnímu stereotypu ženské role, kdy až do přelomu 19. a 20. století převládala představa, že žena z měšťanských kruhů nemůže dosáhnout náležitého uspokojení bez svatby, bez muže a vlastní domácnosti. Rozvod byl v habsburské monarchii sice povolen již od roku 1868, byl dvoustupňový, nicméně nový sňatek však katolíci již uzavřít nemohli a těch byla v českých zemích většina. Existovala zde již možnost také civilního sňatku, jenže ta se v 19. století vžívala značně pomalu.

V 70. letech 19. století již přinášely politické deníky v Praze velmi často zprávy o ženském hnutí ve světě a na přelomu 19. a 20. století přicházely do Prahy informace o sufražetkách, emancipistkách a feministkách téměř denně.

Ženy se v 60. letech 19. století v oblasti veřejné činnosti prosazovaly především v kulturní oblasti, zejména v literatuře, osvětové činnosti a vzdělávání. Z tohoto okruhu veřejně činných žen vynikaly mnohé české spisovatelky, umělkyně a některé manželky českých vzdělců, jako například Božena Němcová,

⁷¹ Malínská, J., „*My byly, jsme a budeme!*“ *České ženské hnutí 1860-1914 a idea českého národa*, Praha 2013, s. 22.

Karolína Světlá, Eliška Krásnohorská, Sofie Podlipská, Tereza Nováková a další. „Patřily k elitě žen v Čechách. Pokud přijmeme tezi, že elity tvoří předvoj chování a názorů určitého společenství, pak tyto ženy ji plně potvrzují. Kromě nich se staly vzorem a inspirací pro své okolí, a některé i pro další generace, tzv. ženské autority.“⁷²

Na dráze, kterou Božena Němcová tak šťastně nastoupila, pokračovala její mladší družka Karolina Světlá, která však počtem svých prací, prohloubenějším vzděláním a rozšířenějším světovým rozhledem nad ni vynikla. Ve své novele *Konec a počátek* vysvětluje, proč tak málo dívek si je vědomo svého plného významu v lidské společnosti, a „příčinu toho shledává správně v hříšném vychování žen. Její myšlenky o emancipaci ženské padly u nás na úrodnou půdu; Světlá dočkala se sama praktických výsledků svých snah. Světlá byla nejčinnější původkyní onoho hnutí, jemuž říkáme feminismus. Její feminismus nehověl žádným povrchnostem a pohodlným choutkám, nýbrž jádrem jeho byla přísná snaha, by se žena stala do nejvyšší míry platnou blaha svých bližních, jmenovitě svého národa. Chtěla pro ženu spravedlnost, ale ukládala jí velkou, vážnou povinnost.“⁷³

⁷² Rychlíková, M., Změny v postavení ženy ve společnosti ve 2. polovině 19. století. In: *Charlotta G. Masaryková. Sborník příspěvků z konference ke 150. výročí jejího narození, konané 10. listopadu 2000*, (ed. Neudorfová, M. L.), Praha 2001, s. 42.

⁷³ Lustig, K., *Žena*, Soběslav 1905, s. 17. Nemůže zůstat bez povšimnutí, v jakém duchu psali čeští muži již v r. 1905 o českém feminismu.

5. 4. Vzdělávání dívek v Čechách a na Moravě

První české dívčí soukromé gymnázium v Praze založené v roce 1890, které neslo název *Minerva*, se stalo velkou událostí. Po předchozím úsilí Eliška Krásnohorská získala pro jeho založení tak potřebnou podporu české veřejnosti. Bylo to mimo jiné i první dívčí gymnázium ve střední Evropě. Ve svých vzpomínkách středoškolský profesor Dr. Jiří Guth⁷⁴ vzpomíná na jeho první hodinu matematiky v *Minervě*, s jakým údivem se setkal, když se dívkám snažil vysvětlit algebru. Dále uvádí, že během prvního školního roku byl překvapen neobyčejnou pílí, značnou svědomitostí a snažením všech studentek, a jak díky své vytrvalosti pomýšlely na další studia. Otevřením *Minervy* se u české společnosti, která svým sebevědomým chováním a životním stylem toužila po mezinárodním uznání, prosadil požadavek české výchovy mladých dam. „Krásnohorská založením dívčího gymnázia realizovala své představy formulované již v polovině sedmdesátých let 19. století, kdy označila možnost vyššího vzdělání za další stupeň emancipace“⁷⁵. I přes tuto skutečnost byly měšťanskou společností nadále vyhledávány cizí dívčí ústavy a klášterní školy a středostavovské české rodiny dále vysílaly své dcery do vídeňských, drážďanských, švýcarských a francouzských penzionátů.

„Od roku 1895, kdy bylo v Olomouci otevřeno tzv. *Pöttingeum* pro dívky ze středostavovských rodin, až do roku 1897, kdy se v Praze konal reprezentační 1. sjezd žen československých, se v české tisku objevovala řada informací, zpráv i polemik na téma dívčího vzdělávání. Měšťanská společnost, která se

⁷⁴ Guth, J., Vzpomínky z Minervy. In: *Žena*, Praha 1905, s. 132.

⁷⁵ Bahenská, M., Počátky emancipace žen v Čechách. Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století, Praha 2005, s. 133.

reprezentovala mj. impozantní *Jubilejní výstavou zemskou* a spektakulární *Národopisnou výstavou československou*, připravovala půdu pro příznivé přijetí myšlenky zřídit český penzionát v Praze.⁷⁶ Zřizující komitét pro založení *Prvního českého pensionátu* byl ustanoven 7. března 1898 pod předsednictvím Anny Podlipné, manželky pražského starosty. Místopředsedkyní byla zvolena Anna Srbová, spisovatelka Věnceslava Lužická, její syn byl prvním místostarostou. Jednatelkou se stala Renáta Tyršová. K dalším dámám zařizujícího komitétu patřily Leopoldina Ortová de Pauli, Marie Čelakovská, Otýlie Heroldová, Růžena Jelínková-Doubková i Josefa Náprstková.

Nicméně absolventky dívčího gymnázia Minerva ale musely po dlouhou řadu let skládat maturitu na řádné státní, tj. chlapecké škole. Maturita byla podmínkou pro imatrikulaci na univerzitě. První absolventky Minervy ji složily na Akademickém gymnáziu roku 1895, dále však v řádném univerzitním studiu pokračovat nemohly. Maturitu mohly studentky poprvé na gymnáziu Minerva skládat až ve školním roce 1907/1908. Studium žen na filozofických fakultách umožnil až výnos vídeňského ministerstva kultu a vyučování ze dne 23. března 1897 a řádné studium medicám a farmaceutkám povolily ministerské výnosy ze dne 3. září 1900. V zimním semestru 1897/98 se na filozofii zapsalo 10 řádných a 17 mimořádných studentek.

První dvě doktorky filozofie byly Marie Zdenka Baborová (první žena, která získala na pražské české univerzitě titul PhDr. při promoci dne 17. června 1901) a Marie Fabiánová. 17. března 1902 byla promována na české univerzitě první doktorka

⁷⁶ Sochorová, L., *Ideál české dámy*. In: *Salony v české kultuře 19. století*, Praha 1999, s. 181.

medicíny⁷⁷, Anna Honzáková⁷⁸, dcera lékaře. Nebyla to ale první Češka s lékařským doktorským diplomem, ten již v roce 1880 získala na univerzitě v Curychu Bohuslava Kecková a o rok později v Bernu Anna Bayerová. Jejich titul byl však v Rakousku nostrifikován až roku 1896. V dalším školním roce promovala jedna lékařka a čtyři doktorky filozofie. V letech 1904 a 1905 promovaly jen čtyři lékařky. V letech 1906 až 1917 udělila Karlova univerzita tituly doktorek medicíny 56 ženám a doktorek filozofie 37 ženám. Počty doktorek rok od roku rostly a v roce 1918 bylo již promovalo 32 doktorek. Na právnickou fakultu vstoupily ženy coby studentky až v letech 1918 – 1920, kdy už filozofická i lékařská fakulta měla každý školní rok desítky absolventek. V roce 1922 Univerzita Karlova udělila čestný doktorát filozofie průkopnici akademického vzdělávání žen v Čechách, Elišce Krásnohorské. „Vzdělanostní úroveň žen se za posledních 150 let radikálně proměnila. Zatímco před 150 lety byly ženy z vysokoškolského vzdělávání téměř vyloučeny, dnes představují více než polovinu studujících na vysokých školách.“⁷⁹

⁷⁷ Také první lékařka se soukromou gynekologickou praxí v Praze a první školní lékařka.

⁷⁸ Srovnej k tomu: Uhrová, E., *Anna Honzáková a jiné dámy*, Praha 2012, s. 43.

⁷⁹ Linková, M. a kol., *Nejisté vyhlídky. Proměny vědecké profese z genderové perspektivy*. Praha 2013, s. 29.

5. 5. Vývoj českého emancipačního hnutí

České ženské hnutí se nevyvíjelo pouze izolovaně, mělo kontakty s ženskými hnutími jiných národů, prodělalo velký rozmach, přispělo ke zlepšení možností vzdělání žen, k větší ekonomické a právní rovnoprávnosti. *Ženské listy* jako příloha pro ženy v *Květech* začaly sice v roce 1871 vycházet, ale záhy zanikly. 1. ledna 1873 vyšlo opět první číslo *Ženských listů*, časopisu pro záležitosti žen a dívek českoslovanských. V roce 1875 *Ženské listy* koupil *Ženský výrobní spolek*. Eliška Krásnohorská se stala jejich dlouholetou redaktorkou. V osmdesátých letech se zintenzívnilo prosazování myšlenek rovnoprávnosti žen v přístupu ke vzdělání, kvalifikaci a možnosti získat přiměřené zaměstnání pro ty ženy, které ho potřebují. Eliška Krásnohorská, ústřední představitelka těchto snah, zdůvodnila takto požímanou orientaci českého ženského hnutí v roce 1881 ve své práci *Ženská otázka* tím, že je nutné, aby ženy měly možnost získat vzdělání, kvalifikaci a zaměstnání.

V redakci *Ženských listů* působí po svém příchodu do Prahy i Tereza Nováková, avšak již v roce 1896 po neshodách s Krásnohorskou začíná pracovat na vlastním projektu – časopise *Ženský svět*. Obě periodika byla sice konkurenční, ale cíl byl stejný: osvěta a výchova žen. Články v *Ženském světě* měly funkci osvětovou, výchovnou, naučnou, bylo zde místo i pro polemiky a diskuse o tabuizovaných tématech, jako bylo nechtěné těhotenství, právo ženy na svobodnou volbu partnera, reforma zákona o manželství atd. Nováková velice správně odhadla, že česká žena si příliš nevěří, že se často nechává bez odporu zahnat do podřízeného postavení, a že je odsouzena především k domácím povinnostem. *Ženský svět* byl čtením ambiciózním a náročným. Osvětová činnost českých feministek,

jejich zápas za volební právo, boj za občanskou a lidskou rovnoprávnost se setkávaly jen s minimálním úspěchem. Ženské hnutí na přelomu století bylo záležitostí spíše menšinovou, práce to byla tvrdá a únavná. Vždyť i Čapek ústy Hordubalovými na adresu ženy praví: „kdo by si byl pomyslel, co roboty udělá taková žena, - ani polovinu toho chlap nezastane.“⁸⁰

V 90. letech 19. století existovaly v Praze i dalších českých městech různé ženské spolky a skupiny, ve kterých byly formulovány požadavky na politická práva žen, včetně práva volebního. V devadesátých letech, kdy se v české politice výrazněji formovalo několik politických stran a směrů, došlo i k polarizaci názorů v ženském hnutí. „Konzervativnější proud, reprezentovaný starší generací, viděl řešení ženské otázky i nadále jen v prohlubování vzdělání a osvětové činnosti. Mladší, pokrokovější proud, nezpochybňoval potřebu hlubšího vzdělávání a osvěty, chápal nicméně emancipaci širě, především jako boj za získávání politických práv žen. Šlo především o to, aby ženy mohly být členkami politických spolků, politických stran a organizací, a konečně aby získaly hlasovací právo. Tyto snahy však předpokládaly širší politickou podporu. Tu hledaly ženy především u mladočeské strany, která se v roce 1891 po volbách do říšské rady dostala do čela české politiky. Někteří mladočeští poslanci volební právo žen obhajovali.“⁸¹ Tento postoj zastával především poslanec T. G. Masaryk. Sociální demokracie již tehdy zařadila všeobecné volební právo včetně volebního práva žen do svého programu. Na sklonku roku 1903 byl v Praze založen *Ženský klub český*⁸² sdružující ženy bez rozdílu

⁸⁰ Čapek, K., *Hordubal, Povětroň, Obyčejný život*, Olomouc 2000, s. 52.

⁸¹ Rychlíková, M., *Změny v postavení ženy ve společnosti ve 2. polovině 19. století*. In: *Charlotta G. Masaryková. Sborník příspěvků z konference ke 150. výročí jejího narození, konané 10. listopadu 2000*, (ed. Neudorřlová, M. L.), Praha 2001, s. 45.

⁸² V roce 1905 napsal o otevření *Ženského klubu českého* Karel Lustig: „3. ledna 1904 otevřel *Ženský klub český* za neobyčejné účasti své místnosti v Jungmannově třídě. Doufáme, že v tomto klubu se zrodí mnohé opravdové reformy našeho

sociálního postavení, původu a zaměstnání. Klub prosazoval větší rovnoprávnost žen v přístupu ke vzdělání a získávání patřičných politických práv. Členkou tohoto klubu byla také Charlotta G. Masaryková, Američanka s vlasteneckou hrdostí českou. „Boj za volební právo žen se vystupňoval v souvislosti s bojem za všeobecné hlasovací právo v roce 1905, avšak volební reforma z roku 1907 zavedla nakonec volební právo jen pro muže. Aktivní i pasivní volební právo získaly ženy až v Československé republice, kde bylo uzákoněno v roce 1919.“⁸³

ženského hnutí, že konečně počne se odzváněti povrchností ženského žití u nás.“
Lustig, K., *Žena* (knihovna aforismů), Soběslav 1905, s. 18.

⁸³ Rychlíková, M., Změny v postavení ženy ve společnosti ve 2. polovině 19. století.
In: *Charlotta G. Masaryková. Sborník příspěvků z konference ke 150. výročí jejího narození, konané 10. listopadu 2000*, (ed. Neudorfová, M. L.), Praha 2001, s. 45.

5. 6. Charlotta G. Masaryková

Charlotta Masaryková se v osmdesátých letech 19. století (ihned po příchodu do Prahy) začala iniciativně a účinně angažovat v ženském pokrokovém hnutí. V Praze pracovala v *Ženském klubu českém*, aktivně se zajímala a pomáhala představitelkám pokrokového ženského hnutí na Moravě - v Brně, v centru moravského pokrokového ženského dění do první světové války. Vedle této aktivní podpory spolupracovala jako zástupkyně *Ženského klubu českého* se spolkem pro vydržování českého dívčího gymnázia na Moravě – *Dívčí akademii* v Brně. Aktivní činnost Charlotty byla snahou o povznesení české ženy k lidské svobodě. „Zajímala se o všechny otázky týkající se ženského hnutí a jeho bojů, sledovala živě jeho rozvoj a postup. Uměla dát praktickou radu, povzbudit dobrou myšlenkou, dodat síly.“⁸⁴ Vliv Charlotty na Masarykovy názory na ženskou otázku byl dobře znám od devadesátých let 19. století, byla plná pochopení pro tíživé sociální problémy a postavení žen. Ženská otázka byla po ni otázkou lidství.

Charlotta Masaryková neměla vůbec pochybnosti o duševní rovnocennosti žen a mužů, tímto postojem od začátku utvrzovala i názor svého muže. Masaryk byl silnou oporou politického uvědomění českých žen. Jeho pokroková strana měla od počátku své činnosti v ústředním výkonném výboru ženy a ve svých organizacích nejvíce politicky aktivních žen. Masarykova osobnost pro ženy znamenala velký příslib a vzor. Masaryk také silně ovlivnil pokrokové ženské hnutí nejen

⁸⁴ Burešová, J., Vztah Charlotty a Tomáše Garrigue Masarykových k ženským spolkům. In: *Charlotta G. Masaryková. Sborník příspěvků z konference ke 150. výročí jejího narození, konané 10. listopadu 2000*, (ed. Neudorfllová, M. L.), Praha 2001, s. 141.

v Čechách, ale i na Moravě. „Ženy na Moravě měly do vzniku Československé republiky s Ch. Masarykovou a T. G. Masarykem pravděpodobně intenzivnější styky než pokrokové ženy v Čechách.“⁸⁵ Zřejmě tomu tak bylo jen díky Zdeňce Wiedermannové - Motyčkové⁸⁶. Spolupráce pokrokových moravských žen s prof. Masarykem a jeho ženou, datovaná již v roce 1903, a vzájemná komunikace se stala po další léta velmi intenzivní. T. G. Masaryk v roce 1903 založil v časopise *Naše doba* rubriku nazvanou Ženská hlídka, později přejmenovanou na Ženská otázka a pak Ženské hnutí. Jako hlavní dopisovatelku oslovil právě Z. Wiedermannovou, protože si uvědomoval, „že ženy jsou jen minimálně informovány o mnoha záležitostech veřejného zájmu a naopak, že veřejnost, zvláště muži, nejsou dostatečně informováni o práci a cílech ženského hnutí“⁸⁷.

Ale již o dva roky později uvolňuje Wiedermanovou pro přípravu vlastního ženského časopisu *Ženská revue*, který ideově a fakticky vede. Pro první číslo píše sám úvodník nazvaný *O moderním názoru na ženu*, ve kterém použije slov, jež se pak stala heslem listu a později se dostala i do

⁸⁵ Burešová, J., Vztah Charlotty a Tomáše Garrigue Masarykových k ženským spolkům. In: *Charlotta G. Masaryková. Sborník příspěvků z konference ke 150. výročí jejího narození, konané 10. listopadu 2000*, (ed. Neudorfllová, M. L.), Praha 2001, s. 143.

⁸⁶ Zdeňka Wiedermannová-Motyčková byla vůdčí osobnost pokrokového ženského hnutí na Moravě. Vystoupila z řádu jeptišek, aby se mohla aktivně podílet ve Sdružení moravských učitelek a v Pokrokové organizaci moravských žen. Sjednotila moravské učitelky do Jednoty učitelek moravských, která se stala jedním z hlavních center dalšího ženského liberalizačního snažení. „Z. Wiedermannová, tehdy ještě jako mladá svobodná učitelka, navazovala kontakty a žádala profesora Masaryka a jeho ženu o rady a podporu úsilí moravských žen.“ Burešová, J., Vztah Charlotty a Tomáše Garrigue Masarykových k ženským spolkům. In: *Charlotta G. Masaryková. Sborník příspěvků z konference ke 150. výročí jejího narození, konané 10. listopadu 2000*, (ed. Neudorfllová, M. L.), Praha 2001, s. 143. Od roku 1911 se svým manželem Vincencem Motyčkou vydávala list *Právo ženy* pro osvětovou, občanskou a politickou výchovu žen. V roce 1915 zemřela.

⁸⁷ Burešová, J., Vztah Charlotty a Tomáše Garrigue Masarykových k ženským spolkům. In: *Charlotta G. Masaryková. Sborník příspěvků z konference ke 150. výročí jejího narození, konané 10. listopadu 2000*, (ed. Neudorfllová, M. L.), Praha 2001, s. 144.

Ústavy Československé republiky: „Žena budiž na roveň postavena muži kulturně, právně i politicky“⁸⁸. „List sledoval osvobození ženy od všeho, co ji dosud činilo závislou a nerovnoprávnou. Plnil úkol informačně výchovný a do budoucnosti hrál cennou roli dokumentační. Časopis se snažil i o větší porozumění mezi muži a ženami, s cílem pěstovat schopnosti pro větší spolupráci mezi pohlavími. *Ženská revue* pronikla i do světa, především byla čtena v USA. Bez nadsázky se o *Ženské revui* dá říci, že žádný další ženský časopis se jí v daném směru nevyrovnal. Wiedermannová se radami Masaryka řídila, ale přesto finanční stránku podniku zvládala s velkými obtížemi. Stalo se to, čeho se Masaryk obával.“⁸⁹ V roce 1920 *Ženská revue* redigovaná Ludmilou Konečnou z finančních důvodů zanikla.

Právně byla tzv. ženská otázka ve smyslu zrovnoprávnění žen s muži vyřešena se vznikem Československé republiky. Ústavní listina Republiky československé z 29. února 1920 v § 106 „Výsady rodu, pohlaví a zaměstnání se neuznávají“ zrovnoprávnila všechny občany. V tomto ohledu, rovněž díky společenským podmínkám, které pomohl vytvořit T. G. Masaryk, předešly české ženy ženy většiny evropských států. Po formální stránce se stali muži a ženy sice rovnoprávními, ale každodenní praxe byla od teorie značně rozdílná. Tato situace

⁸⁸ *Ženská revue*, 1905, s. 37. Srovnej k tomu: Broklová, E., *První československá ústava. Diskuse v ústavním výboru v lednu a únoru 1920*, Praha 1992.; E. Broklová, E., *Československá demokracie. Politický systém ČSR 1918 - 1938*, Praha 1992. Když v roce 1933 vyšla k desátému výročí úmrtí Charlotty Masarykové malá knížka dokumentů a vzpomínek *Paní Charlottě G. Masarykové*, spisovatelka Oldra Sedlmayerová vystihla její celoživotní vliv na T. G. Masaryka slovy: „Ten paragraf stošestý naší ústavy, jímž je žena postavena na roveň muži ve všem životě, nese duchovní vklad paní Charlie G. Masarykové“. Neudorfllová, M. L., Výjimečnost vztahu mezi Charlottou a Tomášem Masarykovými. In: *Charlotta G. Masaryková. Sborník příspěvků z konference ke 150. výročí jejího narození, konané 10. listopadu 2000*, (ed. Neudorfllová, M. L.), 2001, s. 24.

⁸⁹ Burešová, J., Vztah Charlotty a Tomáše Garrigue Masarykových k ženským spolkům. In: *Charlotta G. Masaryková. Sborník příspěvků z konference ke 150. výročí jejího narození, konané 10. listopadu 2000*, (ed. Neudorfllová, M. L.), Praha 2001, s. 146.

měla nejrůznější důvody, například zakořeněné předsudky a setrvačnost v tradičních přístupech, které se nedovedly vymanit z pohledu na ženu jen jako na bytost pro soukromou sféru. Také celé hospodářské uspořádání společnosti té doby bylo málo vstřícné rovnoprávnosti žen. Úsilí o praktické naplnění ústavou stanovené rovnoprávnosti stálo ženy ve dvacátých a třicátých letech 20. století mnoho energie a zápasů. Přesto se do konce třicátých let podařilo do praxe prosadit naprosté minimum z požadovaných představ k rovnoprávnosti žen.

Pod vlivem nedostatečně vstřícné společenské atmosféry se na počátku dvacátých let angažované ženy rozhodly obnovit činnost samostatných ženských spolků, která byla přerušena první světovou válkou, aby urychlily proces dosažení rovnoprávnosti mužů a žen ve veřejném a společensko-politickém životě.⁹⁰ Charlotta G. Masaryková byla ženou výjimečně vzdělanou a samostatnou. To Masaryka přitahovalo a vážil si jí celý život. Později pod vlivem své ženy vytýkal českým mužům nedostatek zodpovědnosti za důstojnost svých žen. „Vytýkal jim jejich materialistické ideály, nedostatek participace v rodině a neschopnost ocenit spravedlivě práci, kterou ženy k úrovni rodin a společnosti přispívaly. Objasňoval tradiční kořeny předsudků vůči ženám, i to, že jsou ponižující nejen pro ženy, ale i pro muže. Vztah Masarykových byl nejen intelektuálně plodný a citově hluboký, ale také neobvykle otevřený. Jejich intimní vztah byl pro ně svatý, avšak otevřenost Charlotty vůči svému muži dávala Masarykovi možnost vidět ženskou problematiku z hlediska žen

⁹⁰ Burešová, J., Vztah Charlotty a Tomáše Garrigue Masarykových k ženským spolkům. In: *Charlotta G. Masaryková. Sborník příspěvků z konference ke 150. výročí jejího narození, konané 10. listopadu 2000*, (ed. Neudorfllová, M. L.), Praha 2001, s. 140.

a jejich potřeb, což bylo v jeho době velmi neobvyklého.⁹¹ Masaryk takto ovlivněn vystupoval veřejně v českém ženském hnutí, jeho idea, že „ženská otázka je zrovna tak mužskou jako ženskou“, byla revoluční. A ženy si takovouto vzácnost názoru tohoto muže již v 90. letech 19. století plně uvědomovaly a byly mu za něj vděčné⁹². „Ženy správně cítily, že mu šlo o důstojné a rovnocenné postavení žen v manželství i ve společnosti a o zdravější vztahy mezi pohlavími. Vždycky zastával dosud ne plně dosažený ideál, že by žena měla mít možnost výběru v tom, jak zkombinovat vzdělání, zaměstnání a rodinu. Rovnocennost obou pohlaví nevnímal jako stejnost, rozdílnost však neviděl jako znak superiority či inferiority a jako záminku jednoho pohlaví ovládat druhé, jako to bylo běžné. Rozdíly mezi pohlavími vysvětloval jako možnost, aby se doplňovala a spolupracovala s předpokladem, že hodnota dobré práce, ať placené či neplacené, má pro úroveň rodiny a společnosti stejnou cenu. Tím si ženy při nejmenším zasluhovaly, aby za to, co pro rodiny dělají měly od mužů, rodin a společnosti patřičný respekt.“⁹³ Tato filozofie se plně odrážela v Masarykově rodině. Masaryk přijal jméno své manželky z úcty k ní, nikoliv, že to byl zároveň i americký

⁹¹ Neudorfllová, M. L., Výjimečnost vztahu mezi Charlottou a Tomášem Masarykovými. In: *Charlotta G. Masaryková. Sborník příspěvků z konference ke 150. výročí jejího narození, konané 10. listopadu 2000*, (ed. Neudorfllová, M. L.), Praha 2001, s. 22.

⁹² „České ženy nesmírně oceňovaly, že Masaryk byl schopen dívat se na ženskou problematiku očima žen a z hlediska žen, včetně jejich emocionálních a intelektuálních potřeb a problémů. Přístup manželů Masarykových byl v souladu s filozofií českého ženského hnutí, které vycházelo z humanitních a demokratických postojů, zatímco značná část západního feministického hnutí vychází z liberalistického pojetí. Současné feministické směry kladou důraz hlavně na formální rovnoprávnost, na práva žen a na prevenci zneužívání, ale nezdá se, že dodatečně na rozvoj pozitivních aspektů vztahů.“ Díťová, R., Feministický odkaz Charlotty G. Masarykové. In: *Charlotta G. Masaryková. Sborník příspěvků z konference ke 150. výročí jejího narození, konané 10. listopadu 2000*, (ed. Neudorfllová, M. L.), Praha 2001, s. 206.

⁹³ Neudorfllová, M. L., Výjimečnost vztahu mezi Charlottou a Tomášem Masarykovými. In: *Charlotta G. Masaryková. Sborník příspěvků z konference ke 150. výročí jejího narození, konané 10. listopadu 2000*, (ed. Neudorfllová, M. L.), Praha 2001, s. 22.

zvyk. Masaryk považoval za samozřejmost účast na práci v domácnosti a podílel se na výchově dětí, což budilo v jeho době obdiv a úžas. Vytvořením „partnerství vzájemným sdílením každodennosti, domova a veřejného prostoru“⁹⁴ usiloval, aby muž „přijal svoji rodinnou, tedy nehistorickou funkci a přijal svoji přirozenost“⁹⁵.

Jejich dcera Alice Masaryková, jedna ze čtyř vysokoškolsky vzdělaných žen v meziválečném československém parlamentu, byla od vzniku Československého státu až do roku 1938 předsedkyní Československého červeného kříže (neplacený formální post⁹⁶), členkou řady spolků a zasloužila se tak o rozvoj sociální práce v novém Československu.⁹⁷

Charlotta se stala členkou několika ženských organizací, ve kterých uplatnila svůj zájem o veřejné záležitosti o situaci neprivilegovaných, pomáhala vydávat *Ženský list*, dělnickým vrstvám vypomáhala finančně. Byla rovněž velmi aktivní členkou *Ženského klubu českého*, založeného roku 1903 v Praze. Stručný nástin stanov programu klubu byl přibližně následující: Spolek má působit například na náboženské orgány, aby uznaly vývoj v náboženství a napravily staré chyby, jelikož stará náboženství neučila dle Masarykové rovnosti obou pohlaví, nýbrž tomu, že žena byla stvořena pro muže. Dále spolek bude podporovat a zpřístupňovat umění, které je nositelem vysokého ideálu člověka. Umění, které je proti tomuto ideálu, nemá být podporováno. Prvním úkolem klubu bude informovat o nej-

⁹⁴ Bahenská, M., Heczková L., Musilová, D., *Iluze spásy. České feministické myšlení 19. a 20. století*, České Budějovice a Hradec Králové 2011, s. 73.

⁹⁵ Ibid., 73.

⁹⁶ Srovnej k tomu: Lovčí, R., *Alice Garrigue Masaryková – život ve stínu slavného otce*, Praha 2007, s.312.

⁹⁷ Musilová, D., *Z ženského pohledu. Poslankyně a senátorky národního shromáždění Československé republiky 1918 – 1939*, České Budějovice 2007, s. 108.

efektivnějším způsobu, jak nastolit normální sexuální vztahy. Charlotta připojila seznam problémů určených k diskusi: prostituce, bytová otázka, volební právo, Komenského školy ve Vídni a lyceum či gymnázium v Praze. Musí se zahájit boj proti alkoholismu, jenž jde ruku v ruce s prostitucí, obojí podkopává schopnosti a sílu národa a zejména silně poškozuje ženu, která je především postižena dnešními necivilizovanými a disharmonickými sexuálními vztahy. Žena a muž musí tuto ohavnost vynést na světlo světa a společně usilovat o vyšší a ušlechtlejší morální soužití.

Nejaktivnější byla od roku 1905 v organizaci sociálně-demokratických žen, pomáhala Karle Máchové vydávat *Ženský list*. Masaryk celý svůj život ženské otázce zůstal věrný a snažil se o rovnoprávnost žen v každém ohledu, byl si však vědom, že praxe mnohde pokulhává za idejemi, proto i nadále pomáhal tam, kde bylo nejvíce potřeba. Manželství pokládali Charlotta i Masaryk za posvátný svazek, ve kterém byla plně uznávána rovnoprávnost obou partnerů, oba uměli hodnotit práci, kterou společně přispívali k vyšší úrovni rodiny. „Manželství mělo být ženě i muži vyšším vývojem, v němž začíná nový život, a tímto se pak pokračuje ve vývoji nadindividuálním. Měly být nabourány a natrvalo zlomeny zakotvené předsudky a tradiční přístupy v myslích většiny jednotlivců, společnosti jako celku, i jejích konzervativních vrstev, které neuznávaly rovnocennost žen, jejich nerovnoprávnost považovaly za přirozenou a úsilí o rovnoprávnost žen za výstřednost, nepatřičnost.“⁹⁸

Díky společnému působení Charlotty a Masaryka v oblasti „ženské otázky“, vedla jejich snaha pozitivně napravovat

⁹⁸ Dítlová, R., Feministický odkaz Charlotty G. Masarykové. In: *Charlotta G. Masaryková. Sborník příspěvků z konference ke 150. výročí jejího narození, konané 10. listopadu 2000*, (ed. Neudorfllová, M. L.), Praha 2001, s. 204.

a zmírnit stereotypy, které byly zakořeněné již po staletí v české společnosti, k úspěchu. „Za nejceněnější a dosud relevantní dědictví bych považovala následující přístupy k soužití obou pohlaví:

- 1) Masaryk vnímal rozdíly mezi oběma pohlavími jako doplňující se, ne jako ospravedlnění k ovládnutí jednoho pohlaví druhým. Soužití muže a ženy by mělo mít charakter pozitivně se doplňujících protipólů, aniž by byla opomíjena individualita každého jedince.
- 2) Žena měla mít možnost realizovat se jak v soukromé, tak ve veřejné sféře, a její pozice neměla být výsledkem společenských a mužských tlaků. Právě naopak, měl to být výsledek jejího vlastního rozhodnutí. Žena měla mít právo svobodné osobní volby, jedině tak mohla být plně odpovědná za svoji mravní úroveň a své jednání ve společnosti.
- 3) K vyššímu, ušlechtilému (mravně nepokřivenému) a duchovnějšimu pojmání manželství a ženy bylo možné dospět pozitivním překonáním tradice a církví zakořeněného názoru na ženu jako na bytost méněcennou, podřízenou muži. Větší participace mužů na rodinném životě i na výchově dětí byla předpokladem důstojnějšího a spravedlivějšího postavení žen v rodině. Klíčem ke vztahu obou pohlaví byl respekt a úsilí o dobrou spolupráci ve vší činnosti.
- 4) Vzdělání v nejširším slova smyslu, důraz na duchovní a mravní hodnoty, pěstování odpovědnosti v soukromé a veřejné sféře, včetně sebekontroly v sexuální oblasti, důraz na otevřenou komunikaci a spolupráci mezi pohlavími měly vést k obecnému přijetí ženy jako rovnocenné a rovnoprávné bytosti. Povinností společnosti

bylo odstraňovat překážky pro pozitivní rozvoj lidí, včetně žen. Nejbolestivější překážky byly sociální a v tomto ohledu mělo Masarykovo úsilí, už od počátku ovlivňované názory Charlotty, trvalý charakter.“⁹⁹

⁹⁹ Díťová, R., Feministický odkaz Charlotty G. Masarykové. In: *Charlotta G. Masaryková. Sborník příspěvků z konference ke 150. výročí jejího narození, konané 10. listopadu 2000*, (ed. Neudorfllová, M. L.), Praha 2001, s. 205.

5. 7. Františka Plamínková

Františka F. Plamínková (1875-1942) narozena v rodině obuvnického mistra, byla nejmladší ze tří dcer. Vystudovala učitelský ústav a působila jako učitelka. Poté se začala plná života a energie věnovat veřejnému a politickému životu, zejména „ženské otázce“, ve které našla smysl života. Před manželským životem dala přednost veřejné práci, i když byla ženou velmi atraktivní a citlivou. Stála aktivně u zrodu nejvýznamnějších českých ženských organizací – *Ženského klubu českého*¹⁰⁰, *Výboru za volební právo žen* a *Ženské národní rady*. Před první světovou válkou započala boj za zrušení celibátu výdělečně činných žen a za volební právo pro ženy. Dále se věnovala osvětové a vzdělávací činnosti. „Byla respektovanou vůdčí osobností ženského hnutí. Prosazovala hospodářskou a sociální emancipaci žen, bojovala za rovnoprávnost žen s muži v přístupu k intelektuálním povoláním. Usilovala o to, aby se práva přiznaná ženám československou ústavou prosadila v každodenním životě.“¹⁰¹ V roce 1925 byla zvolena senátorkou, kdy dosáhla vrcholu své kariéry¹⁰².

Vyrostla tedy v rodině české střední třídy, ve které se často hovořilo nejen o politice ale i o problémech nerovnoprávného českého národa v Habsburské říši. Její otec, uvědomělý

¹⁰⁰ „I nepolitický „Ženský klub český“ musel v prvním řádně zvoleném výboru z roku 1903 počítat s jakýmsi zastoupením politických stran. Pod předsednictvím slavné herečky Otilie Sklenářové-Malé se v něm sešly první v Čechách promovaná lékařka Anna Honzáková, Věra Babáková s představitelkou tehdejších národních sociálů Fráňou Zemínkovou, sociální demokratkou Karlou Máchovou a Františkou Plamínkovou, od roku 1925 senátorkou za československé ženské odborové hnutí. Mezi jeho zakládajícími členy bylo 11 ženských spolků, z nichž jen čtyři, včetně „Ústředního spolku českých žen“, nebyly sdruženými zaměstnankyň. Byly to spolky učitelů, pěstunek mateřských škol, poštovních a telegrafních manipulantek a další.“ Sršeň, L., Pražský salon u Palackých a Riegrových. In: *Salony v české kultuře 19. století*, Praha 1999, s. 111-112.

¹⁰¹ Musilová, D., Vztah Františky Plamínkové k rodině Masarykových. In: *Charlotta G. Masaryková. Sborník příspěvků z konference ke 150. výročí jejího narození, konané 10. listopadu 2000*, (ed. Neudorfllová, M. L.), Praha 2001, s. 76.

¹⁰² F. Plamínková byla zvolena i v dalších volebních obdobích.

vlastenec, ji silně ovlivnil kulturou národního obrození, seznámil ji s tvorbou Karla Havlíčka, Františka Palackého a dalších. Tím získala pocit zodpovědnosti za vlast, později za právě vznikající demokracii. Ženská otázka byla pro Plamínkovou známka pozitivního rozvoje celého českého národa, především v oblasti vzdělávací a kulturní. Po založení Československa se stala členkou národně sociální strany, která velmi aktivně podporovala ženské zájmy. Zpočátku se proslavila svou účastí v boji proti „celibátu“, což znamenalo boj proti říšským zákonům, které nedovolovaly učitelkám pokračovat ve svém povolání po sňatku. „Vzhledem k tomu, že ani český národ nebyl v rámci říše rovnoprávný, v mnohých aspektech se české feministické úsilí a úsilí o národní emancipaci ztotožňovalo. Řada českých intelektuálů se zajímala o tzv. ženskou otázku a postupně i některé politické strany o ni začaly projevovat zájem.“¹⁰³

Z *Ženského klubu českého*, jako jedna ze zakladatelek, vytvořila školu feminismu: klub pořádal koncerty a přednášky, měl vlastní knihovnu, ubytovnu, jídelnu apod. „Moderním je úsilí, posilnit a povznést energii člověka a pocit osobní odpovědnosti, vypěstovat harmonicky všechny jeho mohutnosti, každé individuum společnosti postavit na roveň.“¹⁰⁴

V přednášce *Moderní žena* Plamínková nastínila své feministické ideje i sociální problematiku, které se snažila celý život realizovat. „Muž a žena jsou si rovni. Duchovně jsou si muž a žena rovni, a také mravně. Muž není silnější rozumem.“¹⁰⁵ V přednášce „kritizovala „sladké otroctví žen“, situaci, kdy muž chce mít ženu jen pro sebe a dopřeje jí všechno mimo vnitřní

¹⁰³ Reinfeld, B. K., Paralelní životy: feminismus a nacionalismus v Československu – Františka Plamínková (1875-1942) a Milada Horáková (1901 – 1950). In: *Charlotta G. Masaryková. Sborník příspěvků z konference ke 150. výročí jejího narození, konané 10. listopadu 2000*, (ed. Neudorfllová, M. L.), Praha 2001, s. 172.

¹⁰⁴ Plamínková, F., *Žena budiž rovnoprávna muži*. In: *Masaryk a ženy*, Praha 1930, s.61.

¹⁰⁵ Ibid., s. 62.

samostatnosti. Viděla jako nutné, aby i muži sdíleli rodinné povinnosti. Jako klíč k osobní svobodě žen viděla ekonomickou samostatnost žen a volební právo pro ženy. Vzdělání žen mělo být nejen prostředkem větší ekonomické samostatnosti žen, ale cestou k jejich větší intelektuální a mravní úrovni, do níž v této době spadala také tradiční snaha pečovat o úroveň českého jazyka. Celkovou vyšší úroveň žen pokládala Plamínková za nutný předpoklad jejich větší role ve veřejných záležitostech. „Vždy mi imponovala snaha americké ženy, žensky projednávat, do důsledku poznat sociální problémy a řešit je. Neměly volebního práva – ale nedovedly, právě že byly demokratky, stát nečinně stranou od potřeb společnosti. Jejich snahou bylo vždy rozumět zájmům velkého sociálního celku. Odtud množství amerických ženských klubů, velmi bohaté fondy na sociální účely. Typické ženské kluby a školní kluby u každé téměř školy.“¹⁰⁶ Snahy českých žen tradičně neměly protimužský charakter, naopak usilovaly ve všech oblastech o efektivní spolupráci. „Inspiraci pro větší roli ve společnosti hledala i v české historii a mytologii, v níž kněžna Libuše a role husitských žen byly zvláště obdivuhodným příkladem.“¹⁰⁷

Pro formování jejích názorů na postavení ženy ve společnosti a na vztah muže a ženy v manželství měli velký vliv právě Charlotta a Tomáš Garrigue Masarykovi. Stali se pro ni vzporem moderního manželství, které je založeno na rovnoprávnosti obou pohlaví. Oceňovala, že „vychoval jimi studenstvo na univerzitě, vychovával čtenáře svých knih, svých novin. Vychovával, protože je sám žil, uskutečňoval v rodině, v životě soukromém

¹⁰⁶ Plamínková, F., *Žena v demokracii*, Praha 1924, s. 34.

¹⁰⁷ Reinfeld, B. K., *Paralelní životy: feminismus a nacionalismus v Československu – Františka Plamínková (1875-1942) a Milada Horáková (1901 – 1950)*. In: *Charlotta G. Masaryková. Sborník příspěvků z konference ke 150. výročí jejího narození, konané 10. listopadu 2000*, (ed. Neudorfllová, M. L.), Praha 2001, s. 172.

i veřejném. Otevřel svůj dům svým posluchačům, aby viděli ten život.“¹⁰⁸

Františka Plamínková využívala nesporné Masarykovy autority ve společenském a veřejném životě jako argumentu v bojích za ženskou emancipaci. Ve svých pracích T. G. M. nazvala feministou. Při každé vhodné příležitosti jej informovala v dopisech, telefonátech, zprávách o činnosti ženského hnutí. Chtěla, aby byl prezident podrobně a pravdivě informován o veškerém emancipačního úsilí česko-slovenských žen, o úspěších a nezdarech boje za zrovnoprávnění ženy s mužem.

V roce 1930 iniciovala vydání sborníku *Masaryk a ženy* na počest osmdesátých narozenin prezidenta Masaryka. Tím chtěla uctít to, co Masaryk učinil pro ženy v oblasti zrovnoprávnění. Chtěla mu vyjádřit úctu k jeho práci, mravním zásadám a především k celé jeho životní cestě.

1. září 1939 byla Plamínková německými nacisty zatčena, ale po několika týdnech byla propuštěna. Za okupace však dále pracovala v *Ženské národní radě* a soustředila se na posilování národního uvědomění. 11. června 1942 byla zatčena podruhé. „V lehkých vycházkových hedvábných šatech a střevíčkách ji odvezli do Malé pevnosti v Terezíně. Po čtrnácti dnech pobytu ve věznici byla převezena do Prahy a během heydrichiády německými nacisty 30. června 1942 popravena.“¹⁰⁹

V průběhu první světové války *Ženský klub* český doporučoval pasivní rezistenci. Znamenalo to například nekupovat válečné půjčky, dále bojkotovat cizí zboží a nákup českých výrobků, aby se tak pomáhalo české ekonomice a soběstačnosti českého národa.

¹⁰⁸ Plamínková, F., Žena budiž rovnoprávna muži. In: *Masaryk a ženy*. Praha 1930, s. 32.

¹⁰⁹ Musilová, D., Vztah Františky Plamínkové k rodině Masarykových. In: *Charlotta G. Masaryková. Sborník příspěvků z konference ke 150. výročí jejího narození, konané 10. listopadu 2000*, (ed. Neudorfová, M. L.), Praha 2001, s. 81.

První republika se stala „zlatým věkem“ feminismu v Čechách. Studované ženy se uměly lépe oblékat, pronikaly do lépe placených zaměstnání. Měly již volný čas na četbu, spolky a cestování. I vdané ženy nerodily tolik dětí a mohly se tak paralelně věnovat i veřejnému životu. Pro ženy první republiky emancipace znamenala bezpředsudkové myšlení, budoucnost, pragmatismus, praxi. Neztracují se tradiční ženské záliby a práce, ale trvá se na tom, aby byla zapojena otevřená a tvořivá duše. Česká žena konce dvacátých let se mění v ženu civilizovanou a moderní. Je emancipovaná, ale má svůj ženský styl. Tímto muže oslabuje, „krásná je mnohem nebezpečnější než jen emancipovaná. Je to žena s atmosférou...“¹¹⁰

„Než se však stačily nové normy ženské existence vžít ve všech vrstvách společnosti, přišla tzv. druhá republika. Začaly se projevovat tendence k omezování práv ženy na vlastní zaměstnání. Z veřejných služeb byly ženy odstraňovány ve prospěch mužů, přicházejících ze zabraného pohraničí. Žena, která měla manžela, byla zbavována samostatného zaměstnání a proti své vůli vracena do rodiny.

Za následné německé okupace, ani v poúnorovém Československu, se nezávislá feministická hnutí nemohla svobodně rozvíjet. Nesoulad v soužití mužů a žen se znovu prohloubil. Rozvody se staly závažným sociálním problémem. Zatímco v otevřených západních společnostech to vedlo od 60. let 20. století k nové vlně feministických požadavků, ve střední Evropě jako by feminismus vymizel. Možnost svobodně projevit vlastní názory na ženskou existenci byla po dlouhá léta v Čechách menší, než za doby našich babiček a prababiček.“¹¹¹

¹¹⁰ Jonášová, K., Česká ženská žurnalistika sklonku dvacátých let jako příspěvek k modernizaci životního stylu. In: Havelková, H. a kol., *Muž a žena v médiích*, Praha 1998, s. 13.

¹¹¹ Horská, P., *Naše prababičky feministky*, Praha 1999, s. 116 a n.

5. 8. Růžena Svobodová

Růžena Svobodová byla spisovatelkou, která aspirovala na vysoké umělecké cíle, ale byla i významnou kulturní osobností, která aktivně ovlivnila mladší generaci žen svými názory na řešení ženské otázky.

V jejím díle jde zejména o její nový pohled na ženu, na její společenské postavení v tehdejší době. „Svobodová směřovala dál než její předchůdkyně. Nechtěla soupeřit s muži v teoretických výbojích nebo v praktickém politickém a hospodářském životě. Odmítala emancipační snahy, které chtěly ženu „pomužštit“. Toužila naopak vyslovit celou spontánnost ženské psychiky, její proměnlivost, ba až rozvratnost – právě tak jako entuziasmus ženského srdce, neokázalou obětavost ženy a vystupňovanou senzibilitu ženského prožívání světa.“¹¹²

Její matka se stavěla velmi nepřátelsky k emancipačním snahám své dcery, chtěla je potlačit. Vzdělání tudíž uznávala jen jako nutný prostředek k zvýšení hodnoty dívky předurčené k provdání.

Svobodová se však záhy zamilovala do F. X. Svobody a provdala se za něj. Za jedinou kariéru dívky ale však nehodlala považovat jen manželství. „Toužila se osvobodit společensky, ekonomicky i psychicky; to se jí také velmi brzy podařilo. Uvědomila si vždy velmi přesně svou situaci a snažila se s ní vypořádat. Nepodřizovala se jí. Prožitek zcela konkrétní životní situace, v jejím případě nejdříve zápas o samostatné uplatnění mimo manželství, později o uplatnění pracovní a společenské

¹¹² Mourková, J., *Růžena Svobodová*, Praha 1975, s. 8.

nezávisle na manželovi, se stal základním činitelem určujícím celý ráz její další tvorby.“¹¹³

Svobodová nevěřila, že by české emancipační snahy žen mohly vyřešit problém, kdy nevěděla, jaké je její poslání, kdy jí byl život tmou. „Proto v té době spodobnila dívčí osud jako bezcestí. Ani cíl nebyl předem znám. Bylo nutno jít na vlastní pěst, bez opory, jen s velkou vírou v sebe a s odhodláním nevracet se zpátky.“¹¹⁴ Je tímto zřejmé, že se dala zmást dočasným pesimismem mládí. Tělesnou lásku ale podvědomě celý život odmítala, děsila se intimnosti, chtěla lásku netělesnou, chtěla ji osvobozenou od všednosti, v nějaké snové podobě.

Díky své literární tvorbě se záhy seznámila s F. X. Šaldou. Šalda ji oslovil jako první a bylo to setkání pro oba osudové. Svoboda jejich nevšední přátelský vztah toleroval. Svobodová se (na rozdíl od Zdenky Braunerové) bála jen pomluv pražských dam. V lásce toužila po absolutním souznění.

A tak většinu volných chvil trávila společně s manželem i Šaldou dohromady. Pro Šaldu byla Svobodová pečovatalkou, ochránkyní, praktickou ženou, která se mu starala o jeho domácnost, ale s kterou měl mnoho hlubšího společného. Šalda čerpal stálou inspiraci právě z dravé síly a proměnlivosti Svobodové. Nemohl se vzdát svobody, „i když znamenala existenční nejistotu, tak by nemohl říkat otevřeně, co si myslí, po léta studovat, dopracovávat se ucelenějšího pohledu na život a na svět.“¹¹⁵ Pracoval osaměle, bez hmotného zabezpečení, vyznáván jen několika málo lidmi, kteří poznali jeho schopnosti.

Růžena Svobodová byla ve své době proslulá svým zápisníkem, kam si často zapisovala skutečné životní příběhy a osudy dívek, o nichž se dozvěděla. Přesto se její povídky,

¹¹³ Mourková, J., *Růžena Svobodová*, Praha 1975, s. 39.

¹¹⁴ Ibid., s. 43.

¹¹⁵ Ibid., s. 77.

v nichž se řešily problémy volby životních partnerů na přelomu 19. a 20. století, zdají dnešnímu čtenáři být uměle vykonstruované. „Snad nikdo v české literatuře však nedovedl tak jako R. Svobodová vyjádřit zoufalství a znechucení ženy, která na sebe bez zamilování, ale dobrovolně bere manželské povinnosti do všech důsledků, protože nevidí jinou možnost, jak si v očích veřejného mínění zachovat důstojné postavení ve společnosti.“¹¹⁶

¹¹⁶ Horská, P., *Naše prababičky feministky*, Praha 1999, s. 61-62.

5. 9. Teréza Nováková

Teréza Nováková se narodila 31. července roku 1853 v Praze jako nejstarší dítě v rodině Lanhausových. Pocházela česko-německé rodiny. Její otec se narodil v Hradci Králové a jeho předci pocházeli ze severozápadních Čech, přesněji z Teplic. Matka Terézy, Ernestina, byla národností Němka, byla vzdělaná s dobrým společenským vystupováním. Byl jí domluven sňatek s Teréziným otcem, který působil jako úředník pražské České spořitelny. Zpočátku byla Teréza vychovávána německy. Její okolí a zejména její otec ji učili česky, otec ji zpíval české písničky. Tereza tedy byla schopna hovořit německy i česky.¹¹⁷ Své vzdělání získala v dívčím vzdělávacím ústavu Františky Svatavy Amerlingové. Dostalo se jí tedy velmi dobrého vzdělání a mohla zde uplatnit své všestranné nadání a vysokou inteligenci.

Právě v období, kdy Teréza dospívala, se v české společnosti udály velké změny. Po rozpadu bachovského absolutismu a uvolnění poměrů se společnost ocitla v optimistické náladě. Roku 1960 byl vydán říjnový diplom, který mimo jiné umožňoval uvolnění cenzury a zakládání spolků. Praha se stala místem, kde se začaly společenské poměry pomalu proměňovat. V této době začalo hromadné zakládání spolků a často se konala různorodá shromáždění. Do tohoto dění se začali zapojovat také ženy, které začínají vystupovat veřejně a chtějí se ke stávajícím událostem vyjadřovat. Začali navštěvovat Sokol, účastnic se čtenářských, tanečních a jiných kroužků. „Stačí jen malý impulz a rodí se ženské spolky nového typu. Neodvrhují, co bylo už dříve tradiční náplní ženské práce mimo rodinu, charitu. Ta bude stále přítomna v nejrůznějších formách, ale nynější společenská potřeba volá po širším uplatnění ženské poloviny národa.

¹¹⁷ Štěpánová I., *Teréza Nováková*, Praha 2008, s. 8.

Americký klub dam a Tělocvičný spolek paní a dívek pražských vznikají právě v tomto desetiletí z potřeby vzdělávat se a dál šířit osvětu, kultivovat mysl i tělo a zprostředkovaně pomáhat národní věci.¹¹⁸

Teréza byla velice vnímavá a svému okolí věnovala velkou pozornost. Události, které hýbaly společenským světem jí zajímaly. Sledovala své okolí, poslouchala debaty, které vedl její otec a rodinní známí. Pohled na ženy se jí rozšiřuje díky Americkému klubu dam, kam sama začala docházet v roce 1870 ve svých 17 letech, do tohoto spolu ji doporučila Sofie Podlipská. Zde objevuje nový svět, kde ženy nevidí jen v roli matek a dcer v domácnosti, ale vidí ženy, které poslouchají přednášky, diskutují o současných problémech a angažují se.¹¹⁹ Svoboda ženy je však problém, který se opomíjí. Angažování žen ve společnosti je jen otázkou vlastenecké obrody.

Významným okamžikem v Terézině životě byl moment, kdy se seznámila se svým budoucím manželem Josefem Novákem. Josef byl o šest let starší než Teréza. Sám Josef pocházel z jiných poměrů než Teréza, byl chudým studentem a suplujícím středoškolským profesorem. Jejich vztah nebyl jednoduchý, rodiče si pro Terézu představovali někoho jiného, společensky úspěšnějšího a finančně zabezpečeného. Josef s Terézou však dále rozvíjeli jejich vztah, vedli debaty o umění a literatuře a lépe se poznávali. Novák byl rodinou přijímán jako domácí učitel a host.¹²⁰ Později si vyměňovali korespondenci, kterou Teréza ukrývala před svou matkou. Tuto dobu Teréza neprožívala dobře, neustálá nejistota a nezbytnost skrývat její vztah ji uváděly do

¹¹⁸ Štěpánová I., *Teréza Nováková*, Praha 2008, s. 15.

¹¹⁹ Štěpánová I., *Teréza Nováková*, Praha 2008, s. 17.

¹²⁰ Srovnej k tomu: *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století, Sborník příspěvků z konference uspořádané ve dnech 23.-24. listopadu 2006 Národním archivem ve spolupráci s Archivem hl. m. Prahy*, Vojáček, M. (ed.), Praha 2007, s. 253.

melancholických nálad, střídaly se u ní momenty euforie s momenty deprese. Tereza ví, že jejich láska stojí za takové trápení, přesto se u ní objevují i pochybnosti. *Ano, chci milovat, chci srdce své vzbudit z dlouho trvající agonie (...). A ptáš se, knížko má, zda jsem dosáhla konečně, po čem tak dlouho prahnu, po čem za nocí bezesných myšlenky mé bloudí - srdce milujícího? Nikoli, a nevím ani, zdaž obraz ten, jež tak vysoko jsem povznesla, v duši skloní se kdy ke mně (...)* *Blind, blind, blind*¹²¹! Její matka, která původně s tímto vztahem nesouhlasila, nakonec svolila a mladý pár se přes různé překážky zasnoubil. „Romantický vztah, plný prudkých emocí a zvratů, přerostl v hlubokou zralou partnerskou lásku, která se ještě upevnila prožitými rodinnými tragédiemi“¹²². Ke svatbě došlo až za dva roky, poté co byl Josef jmenován vyučujícím na gymnáziu v Litomyšli. Pár se 5. srpna roku 1876 vzal a Teréza, nyní už Nováková, se společně s manželem stěhuje do Litomyšle.

Přestěhování do Litomyšle bylo pro Terézu velkou změnou. Celý svůj život pobývala v Praze, oproti které byla Litomyšl velmi malá a možnosti společenského vyžití se zde zásadně lišily. Ačkoli se začala zapojovat do společenského dění, a byla přijata se zájmem pořád se nemohla vzdát stesku po Praze. Později nadšení z příjezdu mladé paničky opadlo a konzervativní společnost začala Terézu pomlouvat. „Nastřádané negativní dojmy se později staly inspirací pro práce, ve kterých autorka charakterizuje maloměstské poměry. Zpočátku je velmi kritická, například ve skice *Z naší národní společnosti*, v *Démonu* nebo v povídce *Z dívčí školy*, kde konfrontuje pražské a litomyšlské (zde „dobroslavské“) poměry.“¹²³

¹²¹ Štěpánová I., *Teréza Nováková*, Praha 2008, s. 20.

¹²² *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století, Sborník příspěvků z konference uspořádané ve dnech 23.-24. listopadu 2006 Národním archivem ve spolupráci s Archivem hl. m. Prahy*, Vojáček, M. (ed.), Praha 2007, s. 251.

¹²³ Štěpánová I., *Teréza Nováková*, Praha 2008, s. 40.

První dítě, holčička, se páru narodila již mrtvá. Později se jim narodil syn Theodor a poté Arnošt, dcera Marie a syn Vladimír František. Teréza se tak stává matkou a ženou v domácnosti, to ale neznamená, že by zanevřela na společenský život. Jejím největším vzorem byla Karolína Světlá. K této ženě chovala velikou úctu. Sama Karolína Světlá nabádá Terézu k literární činnosti. Teréza tuto možnost promýšlí, jako matka čtyř dětí je časově velice vytížená. Prožívá dilema, se kterým se v současné době střetává mnoho žen. Může být dobrou matkou, manželkou a hospodyňkou a zároveň se věnovat práci mimo rodinu, literární tvorbě?

Píše několik povídek, např. *Laura* a *Z mého domu*. Angažuje se ve společnosti, stala se také čelní představitelkou spolku paní a dívek v Litomyšli. Dopisuje si také s Eliškou Krásnohorskou, redaktorkou časopisu *Ženské listy* a Karolínou Světlou. Seznamuje se s Miroslavou Procházkovou, která vydává časopis pro ženy *Domácí hospodyně*. V tomto časopise Teréza vydává svoji tvorbu, vyšla jí zde např. *Harmonie*, kde uvažuje o manželce a mladé matce, zde se ještě neobjevuje konflikt mezi domácími povinnostmi a pro realizaci mimo rodinu.¹²⁴

Po době příspěvků v časopise *Domácí hospodyně* je Teréza Nováková už osobností, která přispívá do známých časopisů a vydává svou vlastní literární tvorbu. V roce 1890 jí vychází *Maloměstský román*, který popisuje život dcery Karla Havlíčka Borovského, Zdeňky Havlíčkové. Začíná se věnovat etnografii, prohlubuje svůj zájem v lidové kultuře a sbírá lidové výtvary. Zajímá se o život lidí ve východních Čechách. Spolek Svatobor jí uděluje stipendium, a tak podniká v létě roku 1893 a 1894 návštěvy vesnic (Lačnově, Herálci, Bystrém, Krouně, České Rybné, Trstěnici, atd.) Zde chodí po vesnických domácnostech a

¹²⁴ Štěpánová I., *Teréza Nováková*, Praha 2008, s. 56.

jejím cílem je sesbírat předměty a hlavně zdokumentovat lidovou kulturu. Zde sbírá materiál pro Národopisnou výstavu a selskou síň.¹²⁵

V roce 1895 se rodina otřesena po smrti dcery Maryčky vrací zpět do Prahy. Po téměř dvaceti letech se Teréza, už jako dospělá a zralá žena vrací zpět na místo, kde vyrůstala jako mladá dívka.

Díky svému vzdělání a životním zkušenostem se na problém žen ve společnosti nedívala jen z hlediska národní emancipace, tak jak bylo obvyklé. „Aby žena mohla plnit své vznešené poslání, měla být (přiměřeně) vzdělaná a (přiměřeně) angažovaná, především v charitativních, vzdělávacích a kulturních spolcích, pochopitelně českých. Jen kultivovaná matka položí základy výchovy nastupujících pokolení. V jejích rukou spočívá velký díl zodpovědnosti za budoucí vývoj národa.“¹²⁶ Nevymezovala ženská práva jen k otázce vlastenectví, dokázala pochopit postatu problému žen ve společnosti, tento problém chápala jako něco, co je potřeba řešit. Nesmířila se se současnou situací a kladla si větší požadavky. Řadila se mezi ty ženy, které chtěly rovnocenné vzdělání a rovnocennou mzdu a volební právo.

Založila časopis *Ženský svět*, uvědomovala si, že je potřeba takový časopis, který bude věnovat sociálním a politickým tématům. Bude ženy oslovovat jiným způsobem, nebude módním žurnálem, ale bude se zaměřovat na aktuální politické záležitosti. Nebude obdobou již vycházejících ženských listů nebo *Domácí hospodyně*.¹²⁷ Časopis začal vycházet roku 1896 a stal se orgánem Ústředního svazu českých žen. Právě v tomto časopise se začaly objevovat články, které překračovaly tradiční morálku a nezajímaly se o společenské normy. Teréza se nebála překročit

¹²⁵ Štěpánová I., *Teréza Nováková*, Praha 2008, s. 82.

¹²⁶ *Ibid.*, s. 96.

¹²⁷ *Ibid.*, s. 97.

konzervativní hranice společnosti. Ve své literární tvorbě se nevěnovala jen otázkám vlastenectví nebo venkova, svou pozornost obrátila k ženě, ne jako matce, dceři, manželce nebo hospodyni, ale k ženě jako bytosti, která by měla mít rovnocenné postavení ve společnosti. Byly zde otisknuty tvorby, které řešily např. otázku neposkvrněnosti¹²⁸, neprovdané ženy a společnosti a jednu z prvních generových studií v české literatuře článek *Duše žíznivé, duše osamělé a duše prodané*.¹²⁹ Časopis se výrazně zapojil do boje o volební právo žen. Bylo v něm otisknuto *Provolání o všeobecném rovném hlasovacím právu* iniciované Terézou Novákovou.¹³⁰

Další roky pro Terézu nebyly šťastné, její syn Theodor utonul v Labi a ona ztratila všechnu naději, dokonce plánovala skončit se psáním. Oporou jí byl její další syn Arne. Dalším nečekanou ránou byla smrt dalšího syna Vladimíra, který spáchal sebevraždu. V ten samý rok jako Vladimír Teréze zemřela i dcera Lila. Teréza nešťastná po mrti svých dětí nepřestala tvořit. Za celý svůj život vydala mnoho literárních děl. V roce 1902 vydala Teréza soubor povídek *Úlomky žuly*, který se zabýval venkovem a sociálními poměry. Napsala dva romány z východních Čech: *Jan Jílek* vydán roku 1904 a *Jiří Šmatlán*, který vyšel roku 1906. Dále napsala román *Děti čistého živého*, vydán 1909, jako poslední vyšel její román *Drasář* z roku 1914 (vydán posmrtně).

Po smrti manžela strávila poslední roky života v Proseči. Umírá 13. listopadu 1912 v Praze u svého syna Arneho.

¹²⁸ Štěpánová I., *Teréza Nováková*, Praha 2008, s. 107.

¹²⁹ Ibid., s. 108.

¹³⁰ Ibid., s. 129.

5. 10. Zdenka Braunerová

V devadesátých letech se v české společnosti objevuje snaha vyrovnat se okolním kulturně vyzrálejšími státy Evropy, zejména Francií. V oblasti obecné kultury v měšťanských kruzích také. Snahou účastníků pražských salonů bylo především dosáhnout francouzského duchaplného hovoru, kde by se uplatnil vtip, široké vzdělání, informovanost a lehkost vyprávění.

Ve výtvarném umění je Praha velmi zaostalá, uměleckých výstav bylo málo a byly stále příliš konzervativní, paradoxně se v Praze vedl velmi bohatý hudební i divadelní život. Naproti tomu v Paříži se o svá práva hlásily stále častěji ženy – umělkyně. Počátkem osmdesátých let 19. století, v květnu 1881, vzniká ženská malířská organizace *Union des Femmes Peintres, Sculpteurs Graveurs*, jejíž členkou se později stane i Zdenka Braunerová. Žena-malířka byla již v té době v Paříži samozřejmostí. „A tak v době, kdy v Čechách ještě představa profesionální malířky lekala, francouzské umělkyně proklamovaly své právo malovat mužský akt.“¹³¹ V Paříži již v r. 1891 ženy směly studovat na *École des Beaux-Arts* za stejných podmínek jako muži. Běžně se již konaly ženské výtvarné výstavy v Paříži, Chicagu, Petrohradě. V Praze se první ženská výstava konala až v říjnu a listopadu 1909 v *Topičově salonu*¹³².

Zdenka Braunerová byla výraznou osobností ženského světa, ale nikdy neměla dostatek sebedůvěry. Její feministické

¹³¹ Lenderová, M., *Zdenka Braunerová*, Praha 2000, s. 65. Cituji především z knihy Mileny Lenderové, *Zdenka Braunerová*, Praha 2000, jelikož mnozí její dřívější životopisci a literáti (Vladimír Hellmuth-Brauner, Jaroslav Maria, František Kožík) neměli k dispozici tak značný pramenný fond jako ona. Ve svém díle se Lenderová snažila předcházet, polopravdám, mýtům a hrubým omylům, které život a dílo Z. Braunerové provázejí, a pokusila se některé omyly vyvrátit a vyjasnit.

¹³² To je již Braunerová vyhledávanou a respektovanou evropskou umělkyní.

sklony byly spíš dílem pražského ještě natolik konzervativního salonu a českým nešvarem pomlouvat úspěšné, profesně čínorodé a jiné. Ona sama byla pouze ženou aspirující na malířku. Braunerová se sice chovala nezávisle a v něčem až provokativně, nicméně ani ne tak jako feministka, ale posedlá chutí malovat, tvořit, ne bojovat otevřeně za ženská práva a proti mužům.

Byla to žena evropská, minimálně ovlivněná českým patriotismem a vlastenčením. Tato výjimečná česká osobnost dokázala překročit českou malost a stát se ženou a umělkyní evropského formátu. Jako první česká dáma v Paříži prokázala mnohé.

I z tohoto pohledu může sršet závistivost pražských maloměšťanek, které jí minimálně musely závidět onu nezávislost a svobodu, vydobytou bez jakéhokoliv boje. Sny mnohých pražských dam bez hlubšího uvědomění rovnou realizovala, nepřipouštěla si nekonvenčnost svých plánů a realizací. Necítila se omezena ani prostorem, domov si dokázala vytvořit v Roztokách, Praze i Paříži.

Celý svůj umělecký život se neformálně setkávala s francouzskými i českými umělci, především malíři, a mohla, aniž si to patrně silně uvědomovala, svobodně a nezávisle žít.

Mohla také nezávisle, byť byla „bytostně konzervativní“¹³³, hodnotit oficiální pražskou reprezentaci v Paříži, a ne-hodnotila zrovna lichotivě.¹³⁴ Byla v té době spíše výjimkou, vše podřizovala chuti výtvarně vyniknout. Žila uměním, značně

¹³³ Lenderová, M., *Zdenka Braunerová*, Praha 2000, s. 168.

¹³⁴ „Skutečnost, že delegace pražské městské rady nebyla nakonec přijata ani prezidentem, ani ministry, jí přinesla škodolibé uspokojení“ Lenderová, M., *Zdenka Braunerová*, Praha 2000, s. 150.

kulturní rodinné zázemí ji nikterak neomezovalo, naopak jí otevřelo cestu k mnohým profesním úspěchům.

Za fakt, že nebyla vdaná, spíše vděčí dlouholeté neopětované lásce k Juliu Zeyerovi než feministickým myšlenkám a úvahám, které jí ovšem byly mnohými přiřknuty. Připadala si celý život lidsky a žensky ponížená¹³⁵!

Až Rodin pozvedl z části její ženské sebevědomí. Nenašla však nikoho, kdo by ji uchvátil a vyhovoval, těžko k sobě mohla najít ve všem chápající protějšek, protože nebyla pouze jen průměrnou ženou. Snila o umělecké domácnosti, kde muž i žena jsou malíři. Hledala ideál a její maminka pro ni měla z počátku pochopení.

Zeyer i Chittussi, její lásky, se jí spíše více báli, stejně jako téměř všichni muži, odkojeni soudobým modelem submisivního ženství, nedovedli trvale žít se samostatnou a energickou ženou, ženou mající vlastní rozum, své názory, a především vlastní profesi, ve které vynikala.

Proto zklamání z nenaplněné lásky k Zeyerovi Zdenku Braunerovou po další životní cestu velmi poznamenalo, rezignovala na milostný život a už jen tvořila.

Pochopila, že malířství je pro ni jednoznačnou prioritou, že jí umožňuje důstojně žít, že vlastní tvorba jí umožňuje žít značně nezávisle a s potřebnou svobodou.

Relativně finančně nezávislá, spíše samotářka, píše v jednom z dopisů zaslaných sestře Anně (provdané za spisovatele Élemira Bourgese) o svém postoji k ženské otázce, ve kterém nacházíme spíše důkaz o opaku jejího feministického postoje. V listě sestru nabádá, že obětovat se pro rodinu a děti je prioritním úkolem každé vdané ženy.¹³⁶

¹³⁵ Srovnej k tomu: Lenderová, M., *Zdenka Braunerová*, Praha 2000, s. 157.

¹³⁶ Srovnej k tomu: Lenderová, M., *Zdenka Braunerová*, Praha 2000, s. 105.

Byla od dětství velmi pokorná a zbožná, i když na tehdejší poměry dosti nekonvenčně. Sama si již svou svobodu a nezávislost v mužském světě vydobyla, aniž by s touto skutečností měla sebemenší problémy, ale v lecčem si nedůvěřovala. Díky svým dlouhodobým pobytům v Paříži získala evropský rozhled a viděla českou ženskou situaci z potřebného odstupu a s nadhledem. Některé ženy o svobodu všemožně bojovaly, jiné spíše nedobrovolně trpěly svým osudem. Braunerová nebyla ovlivněna ženskou otázkou, byla podnikavá, pilná, nelenila a tvořila. Aktivně vystavovala, malovala (především krajinářka), později tíhla k projevu grafickému. Pomluvy a vtipy, které o ní kolovaly v Praze, ji nechávaly naprosto klidnou, i nad tento aspekt slávy se uměla povznést. Tímto se tedy pro pražský svět stala dámou vsutku neobyčejnou, odtud je opět blízko k jejímu nedobrovolnému zařazení mezi české bojovnice za ženskou otázku. Braunerová tuto část boje elegantně přešla a předběhla tak i mnohé muže. Neváhala totiž v Paříži navazovat mnohé neoficiální kontakty s francouzskou kulturou v roli „prvního českého, byť neoficiálního konzula“¹³⁷. Snažila se pouze o společenské a umělecké prosazení své osoby, nebojovala vůbec za žádná ženská práva, tento neustálý boj pražských měšťanských dam ji nechával chladnou. Je často tedy omylem zařazována mezi mnohé bojovnice za českou emancipaci žen. O co naopak urputně bojovala, to byla „stará Praha.“ Bojovala po boku Viléma Mrštíka¹³⁸ rozhořčena za asanační zásahy Prahy, postupného boření částí Starého a Židovského Města. Jejich stať *Bestia triumphans*¹³⁹ měla značné ohlasy a vyvolala pochvalu lidí, na

¹³⁷ Srovnej k tomu: Lenderová, M., *Zdenka Braunerová*, Praha 2000, s. 10.

¹³⁸ V té době již jejich milenecký vztah končil, i přesto měli mnoho společného a intimní rozchod je neodradil od dalších vyšších společných cílů.

¹³⁹ 7. března 1897 vydal V. Mrštík tuto útlou brožuru proti znetvořené Praze, inspirován spisem Friedricha Nietzsche, a s originální výzdobou Zdenky Braunerové.

kterých jim záleželo. Bojovala za českou kulturu, která sklouzávala ke kýči díky pražskému maloměšťáctví, za nové umělecké inspirace, snahy, počiny a svobodného ducha doby, neovlivněného stále ještě zdejšími konservatismem. Zabývala se mj. kritickou publicistikou, např. pro *Volné směry*. Zasadila se více o propagaci českých umělců její generace v Paříži a naopak, představila v pražském kulturním světě mnohé francouzské umělce. Aktivně vystavovala. S dřívějšími českými intelektuálkami se rozešla, ustala ve vzájemné korespondenci. Spojitost mezi Braunerovými mělkými dívčími přátelstvími bychom mohly hledat v malosti pražského patricijského světa a nalézt ve stejném společenském postavení rodin, které se v Praze bez výjimky znaly, a hleděly si vzájemně až „do talíře“ a tudíž, jak již jsem výše uvedla, to zapříčiňovalo v prostředí pražského salonu další množství pomluv¹⁴⁰ a nevhodných narážek na dosud neprovdanou Braunerovou.

Byla temperamentní, rozhodná, schopná nakládat se svým osudem zcela volně – nedala se nikdy svazovat míněním společnosti. Nerada totiž podléhala nedůstojné a trapné konvenci.

Byla ochrannou rukou, protektorkou mnohých svých chráněnců (Bílka, Uprky, Zrzavého). Milostný život střídají četná duchovní souznění, např. právě s Františkem Bílkem, kterého nejen morálně podporovala v jeho těžkých začátcích, kdy ho stále ještě česká umělecká kritika neuznávala. Z této skutečnosti pak vyplývá její jinakost. Záhy rozpoznává skrytý talent i u dalších svých svěřenců a nedává se zviklat

Braunerové se zdál tento boj oprávněný. Mrštík dále nemálo přispěl k založení klubu Za starou Prahu, spolek vznikl 28. ledna 1900 v průběhu asanačního boje.

¹⁴⁰ Srovnej k tomu: Lenderová, M., *Zdenka Braunerová*, Praha 2000, s. 117.

tehdejšími kulturními proudy. Pomáhala a podporovala, alespoň morálně, každého, kdo se na ní s prosbou o pomoc obrátil.

Spolu s F. X. Šaldou zastávala hyperkritický postoj k české společnosti. Uvědomovala si občasnou malost a malichernost českých snah. „Český národ považovala za exaltovaný, hádavý, za národ, který nedokáže zapomínat ani se učit čemukoli novému. Za národ přízemní a málo ušlechtilý, ukřivděný a neustále zahleděný do své *slavné* minulosti.“¹⁴¹ Nesnášela estetickou zaostalost¹⁴² a průměrnou českou kulturu, která tak nadchla české davy (např. nesdílela všeobecné nadšení Čechů nad sokolskými slety apod.). Česká společnost jí byla čím dál protivnější, ale nedokázala se bez ní obejít. V dopise Zeyerovi například neváhá použít termín „české smetiště“ pro vyjádření pohrdání oficiální českou tvorbou a nechutí k českému světu. Dlouho nemohla vlastencům odpustit, že se rozhodli proti vůli Zeyerově, introvertního básníka, zahájit jeho pohřbem éru pompézních a velkolepých pohřbů¹⁴³ na vyšehradském Slavíně. Zdenku Braunerovou velmi pohoršila tato hrubost české veřejnosti, která to připustila.

Sama měla osud podobný. „Zemřela žena výjimečná, *solitér* českého světa hledající místo v Evropě. Patřila světu staré kultury, z matčiny strany tříbené po generace, současně byla, vlastně proti své vůli, neuvěřitelně moderní. Odmítla diktátorský kult mateřství. Tušila, že její skutečná cena spočívá v něčem jiném. Podílela se na vzniku moderní kultury, nikoli jen české, ale díky svým vazbám na Francii (také v tom byla ojedinelá, žádný z jejích současníků neměl mezi

¹⁴¹ Lenderová, M., *Zdenka Braunerová*, Praha 2000, s. 170.

¹⁴² Ibid., s. 137.

¹⁴³ Iniciátory pohřbu J. Zeyera, této národní slavnosti, byli Josef Hlávka a Josefa Náprstková, která podřizovala svému „vlastenčení“ téměř vše: zdá se, že i poslední přání druhých. Srovnej k tomu: Lenderová, M., *Zdenka Braunerová*, Praha 2000, s. 151.

svými přáteli tolik francouzských umělců) rovněž na vzniku moderní kultury evropské. Byla v tehdejší české společnosti zřejmě jedinou ženou schopnou přesvědčit své okolí, že ženství nemusí být překážkou odborného vzestupu. Soudobé emancipační teorie a snahy ji valně nezajímaly, přesto vlastním životem dokázala, že žena má hodnotu, i kdy nesplní „povinnost“ danou jí přírodou. Svým mužským kolegům a přátelům stačila lidsky, umělecky a intelektuálně, občas je dokonce předběhla. Schopnost lásky, empatie, soucitu, pozorné péče – tedy vlastnosti, jež bývají považovány za ryze ženské – jí rozhodně nechyběly. Její život byl poznamenán vzpourou, láskou, trápením, hledáním, nepochopením i chválou, dobrovolným osamocněním. Byla silná, a proto i šťastná. Vždyť kolik jejích vrstevnic žilo svobodný život, který si samy zvolily?“¹⁴⁴

¹⁴⁴ Lenderová, M., *Zdenka Braunerová*, Praha 2000, s. 219.

5. 11. Anna Pammrová

Spisovatelka, básnířka, překladatelka a feministka Anna Pammrová se narodila 29. června 1860 v Jinošově na Třebíčsku jako dcera lesníka. Prvních pět let byla vychovávána v myslivně běžným způsobem v její době a v úplné rodině. Vyrůstala na samotě, spjatá s přírodou. Po narození jejího čtvrtého sourozence jí rodiče odložili do pěstounské péče ke kmotrovi Leopoldovi a kmotře Antonii, vzdálených bezdětných příbuzných rodiny, zámožných drobných statkářů. Anna vyrůstá dalších pět let v Jesenici, ne zcela šťastně díky své tyranské kmotře¹⁴⁵. Tato doba svého pohnutého dětství u pěstounů je těžištěm pro příští vzpomínkové prózy. Jedná se o období pro Annu zásadní, kdy se formuje její příští osobnost. Pokud se občas dostává zpět domů k rodičům, převážně od matky pociťuje „nápadný citový chlad“¹⁴⁶. Anna pátrá po svém původu, snaží se logicky vysvětlit citový chlad své matky a provinilé rozpačitosti jejího otce¹⁴⁷ a dle názoru Jiřího Kuběny je možné, že je dcerou s aristokratickým původem¹⁴⁸. Anna často vyhledává lesní samoty, kde se cítí velmi silně spjatá s přírodou, a příroda, zdá se, jí dodává energii, souzní s přírodními zákony a zvyká si na důsledné odloučení od milované rodiny a pro svůj budoucí život si buduje ústraní, které jí pak vyhovuje coby poustevnický styl rozjímavého života „stranou každé lidské society“¹⁴⁹.

Jako svobodná porodila v Linci ve svých třiaadvaceti letech dceru Almu. Později se provdala za lesníka Františka Kroha. Od roku 1889 si začala německy psát deník. Díky nemoci a

¹⁴⁵ Pammrová, A., *ANTI EVA*, Tišnov 2003, s.137.

¹⁴⁶ Pammrová, A., *ANTI EVA*, Tišnov 2003, s. 139.

¹⁴⁷ Srovnej k tomu: Pammrová, A., *ANTI EVA*, Tišnov 2003.

¹⁴⁸ Pammrová, A., *ANTI EVA*, Tišnov 2003, s. 141.

¹⁴⁹ *Ibid.*, s. 143.

zdárnému vyléčení bez operace se jí otevřel svět východních myšlenek. Stará indická literatura jí zajímala a nacházela v ní útěchu, vyrovnanost. Studovala indickou mystiku i filosofii. Plynňe ovládala latinu, němčinu a francouzštinu. Přátelila s Otokarem Březinou, který působil jako učitel v Jinošově, kde Anna žila. V Čechách byla známá jako blízká přítelkyně jednoho z předních básníků její generace, Otokara Březiny. Březina vedl dialog s „velkými duchy své doby“ a na Annu Pammrovou se obrátil celkem 201krát (korespondence s ní mu přinášela „subtilní rozkoš psychického doteku“)¹⁵⁰.

Její neteř Alma Křemenová do češtiny přeložila a doplnila fragmenty její německy psaného deníku. Deník vyšel česky v roce 2005 pod názvem *Anna Pammrová – životopis*¹⁵¹. Texty v deníku působí místy až beznadějně, rezignovaně na úděl ženy coby matky. Pammrová mluví o nechuti k manželovi i manželství, utíká od vyčerpávající dřiny mateřství. To chápe jako omezující skutečnost své existence. Svou existenci vnímá více svobodněji než je svazující úděl ženy - matky. Je to v českých zemích jeden z prvních originálních pohledů na ženství i mužství. Otcí její dcery Almy píše: „Dobře, v zájmu mého dítěte mohu se státi vaší služkou, třeba vaším majetkem, otrokyní nebo sestrou, přítelkyní, v nejhorším, kdyby nebylo vyhnutí – takzvanou manželkou. Avšak nikdy nemohu býti vaší ženou. K tomu nejsem stvořená. Mimo to naše vzájemné cítění je tak vetché, že při každém dotyku na distanci již se rozpadává v necítění. To pak jde na ruby, v opačné strany. Vy budete vždy pochybovati, nedůvěřovati, a já vždy toužiti po spojení duševním – a trpět ... Žel! Obávám se, že k tomu nejsem dosti silna, abych mohla v jakémkoli styku s vámi vyvolati onen všecitový akord, který je

¹⁵⁰ Holman, P., *Březiniana II. Dokumenty, ohlasy, paralely, přesahy 1966-2006*, Praha 2012, s.842.

¹⁵¹ Křemenová, A., *Anna Pammrová – životopis*, Tišnov 2005.

nevyhnutelný k opravdovému soužití. Vaše působení bere vše dokonalé, sebevědomé ve mně, a přece všechno úsilí – vítězíte vy v okrsku smyslovém a bráníte, snad bezdečně, všemu krásnému vedle mne. Je to smutné. Avšak odpouštím všechno všem. To snad je cesta k lásce.“¹⁵² Žila v přírodě, na samotě v myslivně, velmi citlivě vnímala pouto člověka s přírodou. K rituálu svatby měla osobitý postoj: „Svatba – to je bláto, do něhož nový člověk už nerad šlápne.“¹⁵³ Její deníkové zápisky jsou velmi otevřené, upřímné, místy provokativní. Institut manželství nepřijímá a neakceptuje: „Ani ve snu mne nenapadlo býti něčí ženou – náležeti někomu“¹⁵⁴. Otevřeně se vyjadřuje k sexuálním prožitkům i k sexuálnímu uspokojení ženy: „Chtěla jsem mu dokázat, že u mne nenalezne, čeho hledá – tím méně to, čím průměrné ženy ve své pudové ušlapanosti oplývají. Chtěla jsem ho přesvědčiti, že to, čemu lidé říkají „pohlavní spojení“, mně indukce moje ukázala jen jako bezhvězdnou noc, níž ničivá vichřice ukrývá hrůzy. Chtěla jsem konečně, aby pochopil, že kdybych hledala muže, musel by býti takový, který by zabránil všem černým proudům žádostí táhnoucím přes i kolem něho. Musel by vyvolati ve styku se mnou stav duše, jímž by mohl prozářiti všecka temná místa své individuality.“¹⁵⁵ Na jiném místě deníku pochybuje o štěstí a radosti ženy v oblasti sexuality: „... v mysli vyvstával mně odpor i proti sobě samé. To jistě je také jedna z příčin sebevraždy u lidí neschopných se ubrániti. To, zdá se mně, je žalostivé dědictví po pramatkách, otrávených a znetvořených mužskou sexualitou, které byly buď nevědomě anebo nuceně oddány. Jak se nyní projevuje hnus k vlastní individualitě? Jako nedůvěra ve všechnu intelektuálnost,

¹⁵² Křemenová, A., *Anna Pammrová – životopis*, Tišnov 2005, s. 63.

¹⁵³ Ibid., s. 70.

¹⁵⁴ Ibid., s. 83.

¹⁵⁵ Ibid., s. 71.

jako reakce pohlavnosti. ... Věděti, že spojení duše je nemožné, a nemoci zabrániti těmto d'ábelským útokům a dotekům, je neslýchaná vada mentality.“¹⁵⁶ Její životní filozofii naplňovala duchovní zkušenost, tuto zkušenost vyzvedávala nad racionální poznání a „varovala před pastí mechanické odcizené byrokracii institucí, které necitlivě zasahují do přírody, v žádném případě nebyla mezi intelektuály té doby ojedinělá. Hrůzy první světové války spolu se signály nadcházející hluboké sociální a ekonomické krize zavedly mnohé rozčarované umělce a myslitele do říše duchovního esoterismu. Nicméně jedinečnost Anny Parmové spočívá v jejím vytrvalém a otevřeně feministickém stanovisku, který uplatňovala v myšlení i ve svých textech.“¹⁵⁷ V důsledku toho, že nenašla chápajícího vydavatele, zanechala tisíce stránek nevydaných poetických, filozofických textů, počín Almy Křemenové nebyl příliš zdařilým. Knižní vydání fragmentů deníku Anny Pammrové nedosahuje odborných kvalit, editorka necituje, její komentář se prolíná s textem deníku a je někdy obtížné rozeznat, co je původním textem a co již komentáře editorky Almy Křemencové. Za jistý přínos ovšem považuji, že některé myšlenky Anny Pammrové jsou nyní českým čtenářům a čtenářkám knižně přístupné, nikoliv jen uložené v různých státních a soukromých archivech. Podle jejího názoru je moderní civilizace a ženství v hluboké krizi¹⁵⁸. Otázky, které se vyskytují v jejím deníku, se objevují i u pozdější generace feministických badatelek. Jakkoliv se mohou tyto myšlenky z dnešního hlediska zdát radikální, kritika postavení ženy ve společnosti a hledání ženského principu není v tomto duchu ojedinělý. „Patří mezi ně nespokojenost s používáním

¹⁵⁶ Křemenová, A., *Anna Pammrová – životopis*, Tišnov 2005, s. 87.

¹⁵⁷ *Myšlení hranic. Genderové pohledy na racionalitu, objektivitu a vědoucí subjekt*, Linková, M., Červinková, A. (eds.), Praha 2005, s. 99.

¹⁵⁸ Srovnej k tomu: Křemenová, A., *Anna Pammrová – životopis*, Tišnov 2005.

jazyka založeného na patriarchálních pravidlech řádu a hierarchie, podezíravý postoj k pokroku a civilizaci, kritika konstrukce genderu v textech vytvořených západními učiteli i literáty, včetně literatury vědecké a Bible, .. hledání ženského principu, který byl překryt četnými historickými konstrukcemi feminity, konstrukcemi, jež byly příčinou utrpení žen v různých historických obdobích a v různých oblastech.“¹⁵⁹ Pro Pammrovou bylo dalším logickým krokem po kritice symbolických řádů „hledání jiného místa pro ženu, pro „bytostní jádro ženství“. Myšlenka identifikace základního nebo univerzálního principu ženství jako alternativy k dominantnímu řádu není v žádném případě ojedinělá a objevovala se tak či onak v díle řady feministických myslitelů.“¹⁶⁰ Podle Pammrové nastala krize lidstva a „následná násilná změna původního ženství v době, kdy společnost začaly ovládat tělesné, potěšení vyhledávající touhy a kdy společnost odvrhla původní systém ovládaný fluidními intuitivními principy.“¹⁶¹ Anna Pammrová, autorka mnoha podnětných textů, by si právem zasloužila mnohem více pozornosti na poli vědeckého bádání, než které se jí doposud dostalo. Překlad a neodborná analýza či komentář bez citací není útěchou v oblasti publikování jejích dochovaných textů. Její dílo v kontextu doby vzniku má pro českou společnost stále jistou vypovídající hodnotu.

Byla jednou z prvních českých feministek, která zanechala dílo, které čeká po sto letech na znovuobjevení. Silně ovlivněna západním myšlením velkých evropských myslitelů a literátů, ovlivněna přírodou a samotou kolem ní či přírodními živly dokázala i přes svůj nelehký úděl pracující ženy zanechat odkaz

¹⁵⁹ *Myšlení hranic. Genderové pohledy na racionalitu, objektivitu a vědoucí subjekt*, Linková, M., Červinková, A. (eds.), Praha 2005, s. 105.

¹⁶⁰ *Ibid.*, 103.

¹⁶¹ *Myšlení hranic. Genderové pohledy na racionalitu, objektivitu a vědoucí subjekt*, Linková, M., Červinková, A. (eds.), Praha 2005, s. 103.

v podobě několika literárních děl, deníkových poznámek, překladů z němčiny či francouzštiny a v neposlední míře byla i múzou, inspirací a pomocnou rukou Otokara Březiny. V nevydařeném manželství útěchu nehledá, jde si sama svou vlastní cestou, dokáže se vymanit od manžela, který na ní i na jejich dětech páchá fyzické i duševní násilí. Častokrát nepochopena svým okolím i příbuznými staví se přímo všem nástrahám údělu vzdělané ženy, a jen díky finančnímu zajištění z dědictví může být pro svého muže příkladem (živitelkou rodiny a pečovatelkou jejich dětí) a zajišťuje pro oba dva (v té době již mezi manželi panuje odluka) oddělené bydlení. Vůči svému muži i přes jeho častá ublížení na její duši a křehkém těle ženy necítí zlobu a i po rozluce jej takto velkoryse štědře finančně podpoří. Proto doporučuji se životem a dílem této jedné z prvních českých feministek důkladněji a systematicky kulturologicky zabývat či prostřednictvím nových médií zpopularizovat její nelehký životní úděl ženy, matky, myslitelky.

Soustavně se jejím životem a dílem na českém odborném poli pouze dr. Jiřina Šmejkalová. Annu Pammrovou chápe jako jednu z nejpodnětnějších a nejoriginálnějších českých feministických myslitelek počátku dvacátého století, dnes již téměř zapomenutou. Nabízí nový pohled na její myšlenky ve „světle současné feministické kritiky pokroku a moderní civilizace“¹⁶². Jen na okraj zmíním, že anglický bohemista Robert B. Pynsent považuje Pammrovou za „krásně bláznivou“¹⁶³. Jemu na rozdíl od českých badatelů a badatelek utajenou není.

¹⁶² *Myšlení hranic. Genderové pohledy na racionalitu, objektivitu a vědoucí subjekt*, Linková, M., Červinková, A. (eds.), Praha 2005, 98.

¹⁶³ Pynsent, R. B., *Ďáblové, ženy a národ. Výbor úvah o české literatuře*, Praha 2008.

Nejen Zdenka Braunerová, ale také Ema Destinová či Toyen,¹⁶⁴ největší české umělkyně počátku 20. století, se vůbec nezapojily a nepřihlásily se k rozvíjející se české ženské otázce. Zdá se, že nastolený trend emancipace ženy vůbec nebyl zásadní podmínkou pro úspěch individuality ženy. Ženy - umělkyně přijímaly mužské principy světa, ztotožňovaly se s nimi a nehodlaly se proti nim nijak vzpouzet, bouřit či proti nim bojovat, naopak se své ženské atributy snažily všemožně potlačit. Vývoj české ženské otázky 19. století plný vlivných významných žen, které se svou literární tvorbou výrazně prosadily ve světě plném mužských principů, tak nenabírá onen předem vytyčený směr idejí feminismu. V celém 20. století se již pak v českých zemích žádné „feministce“ nepodařilo dosáhnout evropského úspěchu v profesním či uměleckém životě právě jako spisovatelkám v počátcích české emancipace a umělkyním evropského formátu generace další.

¹⁶⁴ Marie Čermínová (1902 – 1980) (básníci Jaroslav Seifert a Vítězslav Nezval pro ni vymysleli přezdívku Toyen) také popírala a odmítala své ženství, už jen její neutrální přezdívka by mohla stejně dobře patřit ženě i muži. Mluvila o sobě v mužském rodě, nosila mužské oblečení. Přátelila se s mužskou kulturní elitou, kouřila cigarety, vysedávala v kavárnách. Byla nezařaditelná. Nesnažila se o svou emancipaci ženy, ženu v sobě rovnou popírala. Své ženství odmítala. Nosila tmavé oblečení, modrou košili a kalhoty nebo dlouhou černou sukni, měla krátké vlasy, vypadala spíše jako muž.

6.

Nový způsob lásky,
bytí a života
svoboda a rovnost

Ve Francii si ženy vymohly na konci 18. století právo na rozvod manželství jen na přechodnou dobu, katolická církev tento krok ovšem stejně nikdy neuznala. Ještě v 19. století většina evropských států rozvod neuznávala. Ten se stal v západoevropských zemích v druhé polovině 19. století prubířským kamenem feministických organizací, které se snažily přesvědčit ostatní ženy, že potřebují volební právo stejné s muži, aby pronikly do parlamentů a vymohly si tam také své požadavky.

Například v Anglii se v parlamentu odhlasovalo právo na rozvod v roce 1857, ve Francii¹⁶⁵ byl zákon o rozvodu odhlasován v roce 1884. „Auguste Comte se domníval, že je zhola nemožné, aby se žena vdaná či svobodná uplatnila mimo rodinu. Odvolával se na přírodní zákony a ve své době na nezvratné biologické skutečnosti, že žena není schopna tak velké intelektuální aktivity jako muž, protože její mozek má menší hmotnost než mozek muže. V Comtově pozitivní filosofii byla rodina motorem všeho morálního pokroku lidské společnosti. Proto Comte odmítal rozvod a zavrhoval jakoukoli ekonomickou aktivitu ženy mimo rodinu. I zaměstnávání dělnic v továrnách považoval za hluboce amorální, protože odlučovalo ženu na dlouhé hodiny od rodiny. A v rodině jedině se mohla žena vdaná či svobodná dočkat jak ocenění své obětavosti pro

¹⁶⁵ Pokud srovnáme obdobné analýzy a statistiky z konce 20. století, dojdeme k alarmujícímu faktu, že např. na konci 60. let 20. století končila v českých zemích čtvrtina původně uzavřených manželství rozvodem. Předmětem zájmu oživujícího se feministického hnutí v 60. letech 20. století byla skutečnost vzrůstajícího počtu rozvodů v celé euroamerické společnosti. Manželské páry se čím dál častěji rozváděly krátce po sňatku, děti pak vyrůstaly v péči matek „samoživitelek“. Tak se staly předmětem zájmu feminismu matky opuštěné partnerem či ženy, které daly přednost povolání před rodinou.

blaho druhých, tak solidarity ostatních, v jiných rodinách žijících žen.“¹⁶⁶

Zákonitě se proti rozvodům staví i řada dalších z mužské populace. Scipio Sighele v *Nové ženě* ostře kritizuje značnou rozvodovost v amerických rodinách: „Spojené Státy severoamerické vykazují od některého času znepokojivé ubývání sňatků a neméně znepokojivé přibývání rozvodů. V Kalifornii r. 1895 připadl na každé tři sňatky jeden rozvod.“¹⁶⁷ „A není bez pochyby, že byla to právě nová žena, která spolu pracovala k rozrušení rodiny. To dokazují již její slova, její časopisy, její meetingy, a pak je tu statistika, která nám praví, že ze sta rozvodů bylo jich sedmdesát požadováno manželkami.“¹⁶⁸

Nejen možnost rozvodu manželství, ale i otázku vzdělání žen určuje v celosvětovém měřítku naléhavost řešení primárních otázek vznikajícího feminismu. Ženy především z nižších společenských vrstev neměly až do 19. století přístup ke vzdělání vůbec, neměly vůbec možnost studovat na středních a vysokých školách za stejných podmínek jako muži. „Ve 40. letech 19. století absolvovala první žena univerzitu v USA, v 60. letech v Paříži a Zurichu, v 70. letech ve Stockholmu, Helsinkách, Cambridge, Bernu, Kodani, Oslo a Haagu. V habsburské monarchii a v Německé říši se ženy na univerzity dostaly teprve v 90. letech.“¹⁶⁹ Scipio Sighele v *Nové ženě* pro ilustraci uvádí, kolik žen v USA dosáhlo vysokoškolského vzdělání a dospívá k názoru, že v období mezi r. 1870 – 1890 přibylo více jak desetinásobně vysokoškolsky vzdělaných žen. Například v USA v roce 1870

¹⁶⁶ Horská, P., *Naše prababičky feministky*, Praha 1999, s. 66.

¹⁶⁷ Sighele, S., *Nová žena*, Praha 1903, s. 66.

¹⁶⁸ Sighele, S., *Nová žena*, Praha 1903, s. 67.

¹⁶⁹ Horská, P., *Naše prababičky feministky*, Praha 1999, s. 82.

dosáhla vysokoškolského vzdělání pouze 1 architektka, 24 dentistek, 35 žurnalistek, 5 advokátek, 527 doktorek medicíny, ale žádná inženýrka, v roce 1890 to bylo již 22 architektek, 337 dentistek, 888 žurnalistek, 208 advokátek, 4.555 doktorek medicíny a 127 inženýrek.¹⁷⁰

Ženy se v počátečních fázích feminismu snažily intelektuálně vyrovnat mužské kultuře, v literatuře používaly hojně mužský pseudonym, což se stalo tak trochu národním znakem anglických spisovatelek jako jsou například Geogre Eliot, Currer, Ellis a Acton Bell.

V dalších feministických fázích bylo ženám umožněno využívat literaturu jako prostředek k dramatizaci těžkého údělu ukřivděného ženství, k osobním pocitům nespravedlností, což často vedlo až k feminismu utopickému. Pro úplnost uvádím, že česká slova Boženy Němcové o ženském osudu své doby měla v evropském kontextu ovšem daleko menší publicitu než slova anglických a francouzských spisovatelek (např. G. Sandové).

Vliv liberalismu se stal počátkem emancipačního ženského hnutí a věk kapitalismu, který rozkládal všechny staré společenské formy, musel nutně vyvolat rychlou diferenciaci žen.

Počátek kapitalismu je prvním obdobím reformních pokusů o výchovu ženského pohlaví se zřetelem k odborné práci. Na počátku 20. století ženy již zavrhovaly napodobování i protest (dvě různé formy závislosti) a raději se obrátily k ženské zkušenosti a prožitku jako ke zdroji autonomního umění a zahrnuly do feministické analýzy kultury i literární formy a techniky.

¹⁷⁰ Srovnej k tomu: Sighele, S., *Nová žena*, Praha 1903, s. 45.

Představitelky formální ženské estetiky (Dorothy Richardson či Virginia Woolfová) začínají uvažovat o mužské a ženské stavbě věty a předefinovávají vnější a vnitřní zkušenosti z hlediska pohlaví. Woolfová po obsahové stránce svého feminismu přichází s tím, že ženy vlastně žádnou vlast nemají a ani ji nechtějí, vlastní ženy je tím pádem celý svět. Žena k pocitu svobody potřebuje jen „vlastní pokoj“. Psala o světě, který nalézala v sobě a o němž předpokládala, že existuje i v druhých lidech, byla udivena nad ohromnou šíří duše ženy, v neposlední řadě ji také stále pronásledoval tísnivý pocit, že není dostatečně kvalitně vzdělaná.

Muži se většinou individuálním snahám a pokusům o veřejné uznání emancipovaných žen rychle a obratně bránili. Na pomoc jim bleskově přispěchala vznikající psychoanalýza.

„Roku 1932 se Sigmund Freud pokusil vyvodit základní znaky psychologie ženy ze závislosti penisu, ta prý je zdrojem ženského pocitu méněcennosti. V závislosti na postoji k tomuto „traumatu“ lze údajně rozeznat tři typy žen: první skupina kompenzuje absenci uvedeného orgánu přáním mít dítě, to jsou normální, mateřské ženy. Druhá skupina rezignuje na soutěžení s muži s vědomím, že síly nejsou vyrovnané, tyto ženy dobrovolně ustupují a plní roli totožnou s rolí dělnic v úlu. Třetí skupina se odmítá podřídit, bojuje a drží se toho, co až dosud uzmula z mužského světa.“¹⁷¹

Univerzalita ženské podřízenosti je předkládána především díky důsledku biologického determinismu: Fyziologie ženy jako bytosti bližší přírodě, to poměrně citlivě a přesvědčivě argumentovala již Simone de Beauvoir, když zkoumala fyziologickou stavbu, vývoj a funkce osoby ženského pohlaví,

¹⁷¹ Lenderová, M. a kol., *Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století*, Praha 2002, s. 10.

a kdy dospěla k názoru, že žena padne daleko častěji než muž za oběť druhu. De Beauvoirová soudí, že žena otročí lidskému druhu daleko více než muž, její živočišnost je očividnější. Sociální role i psychika ženy jsou také chápány jako role bližší přírodě. „Ve skutečnosti není žena o nic bližší (nebo vzdálenější) přírodě než muž – oba mají vědomí, oba jsou smrtelní. Avšak bohužel existuje mnoho důvodů, proč je na ni takto nazíráno, výsledkem je pak velmi účinný systém zpětné vazby: různé aspekty situace, v níž se žena nachází: fyzické, sociální a psychologické přispívají k faktu, že se na ni pohlíží jako na bytost, která má blíže k přírodě, horší sociální postavení, menší možnost zasáhnout do kulturního vývoje globální společnosti díky prizmatu své biologické determinace.“¹⁷²

Myšlenku ženské přirozenosti odmítla nejen Simone de Beauvoir a existencialisté vůbec. Učinili tak svým slavným výrokiem, že člověk se ženou nerodí, ale stává. Jenže Helena Deutsch, Freudova žákyně, přidala další tezi o ženské přirozenosti. Definuje ženu jako pasivní masochistku, jako bytost, „kterou její podřízenost těší, která ochotně ustupuje nátlaku.“¹⁷³

Široké debaty a polemiky i nadále pokračovaly, feminismus rychle získal svou radikální podobu, aby byl vystřídán feminismem liberálním, neofeminismem, ekofeminismem a dalšími.

Ve druhé vlně feminismu, začínající koncem šedesátých let 20. století, dochází k novému zakládání ženských skupin, organizací a pronikání feministických myšlenek do vědeckého světa.

¹⁷² Lenderová, M. a kol., *Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století*, Praha 2002, s. 10.

¹⁷³ Ibid., s. 11.

Průkopnickou a nejrozšířenější prací byla *Ženská mystika* Betty Friedan, která vychází z poznání, že biologický úděl stále určuje reakce mnoha mladých žen na jejich budoucí role a podporuje je v tom, aby braly jen špatně placenou práci nebo na práci částečný úvazek. Autorky v této fázi prováděly rozsáhlé analýzy institucionalizace lidské reprodukce, s tím související otázky právního, ekonomického a společenského postavení žen, otázky násilí na ženách a reflexe stereotypů o ženách ve vědě, umění a v médiích.

V roce 1970 vychází klíčový feministický text *Eunuška* Germaine Greer, jež se záhy stává součástí „druhé vlny“ feminismu 70. let. Tuto vlnu ve Velké Británii a v USA charakterizovalo revoluční zpochybnění tradičních názorů na to, co je politické. Greer tvrdě kritizuje taktiky některých feministických aktivistek, feminismus nepovažuje za jednotnou organizaci či myšlenkový proud. Je naopak silnou individualistkou a ve svém díle přináší svědectví o rozmanitosti a šíří názorů, které lze najít ve feministicky orientované literatuře. Greer bývá spojována s feminismem, který přikládá značný význam sexuálnímu naplnění, věnuje se právu žen na sexuální sebevyjádření, ve kterém spatřuje zásadní podmínku ženského osvobození. Nicméně následující sexuální revoluce však nepřinesla onu patřičnou svobodu. Za zmínku dále stojí její striktní odpor ke konzumní společnosti. Právě díky konzumu jsou podle Greerové jak muži tak ženy dokonale utlačovány. Sama vkládá naději především do mladé, mobilní a energické generace žen a dívek, které mají relativně dobré vyhlídky: „Tržní systém dává ženám víc možností při volbě vzdělání, zaměstnání a cestování. Čím jsou lidé mladší, tím jsou optimističtější.“¹⁷⁴ Germanie Greer rozšířila představu o politice o nové téma -

¹⁷⁴ Greer, G., *Eunuška*, Praha 2001, s. 151.

každodennost. Do politické diskuse zahrnula aspekty každodenního života, které byly do té doby považovány za ryze osobní: násilí na ženách, reprodukci, sexualitu, vztahy, rodinný život apod. "Svoboda, za kterou jsem bojovala před dvaceti lety, byla svoboda být lidskou bytostí – bytostí důstojnou, integrální, vznešenou, vášnivou a hrdou, tedy oplývající vlastnostmi, jež nás bytostně utvářejí."¹⁷⁵

Osmdesátá a devadesátá léta 20. století přinesla rozčlenění feminismu do mnoha proudů: radikálního, liberálního, socialistického, psychoanalytického, ekofeminismu a dalších. Cílem liberálního feminismu je především dosažení rovných legislativních, politických a sociálních práv pro ženy. Klade důraz na rovnou ochranu zákonem a vytvoření stejných možností.

Naopak radikální feminismus se zaměřil na kořeny mužské dominance a tvrdí, že všechny formy útlaku spočívají v mužské nadvládě a tudíž patriarchát je určující charakteristikou naší společnosti. Radikální feminismus si také uvědomoval, že rovnosti není možné dosáhnout pouze politickými reformami a právními změnami, ale primárně dekompozicí celého patriarchálního systému.

Ekofeministky v plné míře převzaly obhajobu ženy jako dárkyně života, v osmdesátých letech dále rozvíjely představy dichotomie žena – příroda - život proti muž – kultivace - smrt a částečně uspěly ve zdůraznění ženy matky, která se podle jejich názoru měla stát zachránkyní humanity v budoucí společnosti. Ekofeminismus přenesený z USA francouzské feministky rozpracovaly dokonce tak daleko, že začaly vážně uvažovat o návratu ženy do domácnosti.

¹⁷⁵ Greer, G., *Eunuška*, Praha 2001, s. 15.

Postfeminismus, inspirován postmoderní filozofií¹⁷⁶, ukazuje, jak jsme historicky vpleteni do jemných i nahodilých struktur poznání a moci.

Nepřekonatelným vrcholem feminního bádání je vydání pěti svazků díla *Histoire des femmes en Occident*, které vycházelo v letech 1986-1992 v pařížském nakladatelství *Plon*. Dílo dvaasedmdesáti autorů z rozličných zemí mapuje dějiny ženy od starověku do současnosti. Je to dílo multiregionální, multietnické a multireligiózní. Každý ze svazků doplňuje rozsáhlý bibliografický soupis. „Lepší důkaz legitimacy bádání o dějinách druhého pohlaví snad ani nemohl být předložen.“¹⁷⁷ Práce byla přeložena již do devíti jazyků, do češtiny zatím nikoli.

V současné době je feminismus společenským hnutím, které nemá jednotnou filozofii nebo jasně vyhraněné cíle a prostředky. Není organizované podle jednoznačných rasových, sociálně-ekonomických nebo regionálních kritérií. Různorodost feminismu je zdrojem síly i bohatství, ale zároveň i slabinou v krizových situacích, ohniskem neshod při politickém rozhodování a základem mnoha překonaných a možná i nepřekonaných nedorozumění.

Rodina se stala „znakem 19. století“. „Dohodnuté manželství nahrazuje manželství z lásky, romantická láska upevňuje význam rodiny jako azylu“¹⁷⁸. Muž byl svazován s utilitární verzí individualismu a v tomto rozdělení žena s romantickou tradicí, toto však nemohlo mít „absolutní povahu“¹⁷⁹.

¹⁷⁶ Postmoderní filosofie se snaží vyvrátit hierarchii mezi evropským a neevropským, mužským a ženským, civilizovaným a divošským.

¹⁷⁷ Lenderová, M. a kol., *Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století*, Praha 2002, s. 11.

¹⁷⁸ Jacyno, M., *Kultura individualismu*, Praha 2012, s. 117.

¹⁷⁹ Jacyno, M., *Kultura individualismu*, Praha 2012, s. 118.

7.

Emancipace ženy a psychologizace muže

Budiž, ale kde jsou hranice?

V Revue *Prostor* byla v roce 2000 v Čechách otevřena odborná diskuse o „mužské otázce“ vedena napříč různými světy. Široký záběr se snažil o zachycení oné všeobecně pociťované krize v co nejširších souvislostech, úhlech i úrovních pohledu, od filozofie až k humoru. Ve dvojčísle *Muži v ohrožení?*¹⁸⁰ je na svět mužů nazíráno jako na svět, který je již značně narušen, a nejen ten, ale i každá konkrétní psychická vyrovnanost jedince, která byla až doposud založena na naučené identitě vůdce. Bylo konstatováno, že ohlašující se krize mužství souvisí i s mnoha dalšími dobovými jevy a tématy: se společnostmi bez otců i se stálou potřebou hrdinství, s proměnami společenských rolí, se starými i novými mužskými ctnostmi a nectnostmi. V postmoderním světě se spíše rozšiřuje než zužuje to, jak naložit se svou mužskou či ženskou podstatou. Významná část našeho každodenního života, kdysi považována za svět mužů, byla již v postmoderním světě feminizována – „nikoli obhájkyňmi tradiční ženské přirozenosti, ale mentalitou novodobých amerických amazonek zformovanou v ovzduší marxismem inspirovaného osvobození a v mediální kampani podporující feministickou politiku.“¹⁸¹

Od 70. let 19. století se již počínal objevovat nový typ žen, jež změnil předchozí hranici ženství. Tato proměna vzbudila strach a úzkost mužů, největšího rozsahu dosáhla tato krize v Německu a Rakousku, projevila se v díle Schopenhauera,

¹⁸⁰ *Revue Prostor*, 45-46, 2000.

¹⁸¹ Tylor, J. S., Mužská přirozenost aneb gentleman feminizaci neholduje. In: *Revue Prostor* 45-46, 2000, s. 10.

Nietzscheho, Weininger a Freuda. Krize mužství je chápána, zejména na přelomu století, jako součást celkové společenské krize. Výmluvným svědectvím permanentní krize mužské identity (viděna celkovém kontextu krize identity osobnosti) je román *Muž bez vlastností* Roberta Musila. „V určité fázi svého vývoje se musí muž odříznout od své matky, často i násilím. Prvním úkolem muže je nebýt ženou. Mužnost se projevuje často jako spontánní aktivita zaměřená na potlačení pasivních tužeb, v drastických klukovských hrách, kdy dochází např. k týrání malých zvířat nebo urážení děvčat, nejde na prvním místě o agresivitu, ale o potřebu potvrzení mužské identity. Násilí je jen prostředkem. Dlouhodobý kamarád je pro chlapce důležitější než kamarádka pro děvče – důvodem bývá chybějící otcovský (mužský) identifikační vzor.“¹⁸²

Muži jsou v postmoderním světě neustále pod tlakem, aby neselehali, aby uživili rodinu, jsou křehcí, uzavření a obtížně komunikují se ženami a dětmi. Ženy mají naopak jiný přístup k řešení problémů, jsou více energické. V popředí mužské krize může stát znechucení, vnitřní neklid, roztěkanost, v pozadí je neschopnost převzít zodpovědnost za svůj život. Přirozená „krize identity“ na prahu dospělosti zřejmě přináší mnohem silnější otřes osobnosti, než tomu bylo v tradičních společnostech. „Mužské myšlení je soustředěné, zaostřené, jedno-směrné a zacílené. Taky Istivé a zákeřné. Mužské plánování je rozčleněné do konkrétních kroků a postupů končících jasným závěrem a dosaženým cílem. Ten velmi často světlí prostředky. Mužská společnost funguje jako na lovu. Mužské společenské aktivity mají srozumitelnou strukturu, vedou odněkud někam. Muž musí jednu věc dokončit, než začne druhou. Mužská mysl potřebuje jasný výklad věcí, jediný možný,

¹⁸² Badinterová, E., Těžký úděl mužů. In: *Revue Prostor* 45-46, 2000, s. 177.

jediný správný, kompletní. Vše jí musí dávat dokonalý smysl, vše musí být zaostřené. Žena sběratelka plodů naopak působí roztěkaně, rozptýlená na všechny strany, bez cíle, chodící křížem krážem, jakoby od něčeho k něčemu, bez konkrétního úkolu, vnímá a vykonává několik činností najednou, je schopná přijmout a několik možných výkladů a náhledů, aniž by potřebovala soudit či rozhodovat, který je správný. Nepotřebuje kompletní řešení, nemusí jí všechno dávat smysl. Nepotřebuje mít pravdu, protože omyl pro ni není omylem, nýbrž obyčejným zjištěním, že takto něco v dané situaci prostě nejde. Aby toto zjištění mohla povýšit na omyl, potřebovala by k tomu ješitné a uražené mužské Ego, které potřebuje mít pravdu.¹⁸³

Dítě značně trpí neviditelností otce, ale zároveň trpí i sám otec. „Trpí prací, která mu neumožňuje rozvíjet vlastní schopnosti, individuální talent, zručnost a tvořivost. Je sice zaměstnán, pobírá mzdu, ale pracuje beze stop. Sled rutinních činností vyvolává v člověku neustálý pocit zklamání. Je zapojen do práce, která mu neumožňuje, aby se mohl náležitě projevit, tudíž pak nutným důsledkem je posílení vnitřního napětí a nevědomé agresivity. Práce, na které by člověk mohl zanechat svůj otisk, je dopřána jen menšině. Ani nejvyšší platová třída není proto schopna kompenzovat frustraci, vyrovnat nespokojenost s pracovními podmínkami v technizovaném a přeorganizovaném světě.“¹⁸⁴

Dnešní člověk je schopen se díky své mobilitě rychle přizpůsobit požadavkům masové civilizace, nicméně lidé již ztratili svůj domov, jejich energie se váže už jen velmi málo k určitému sociálnímu prostředí. „Jakým příkladem pak mohl být

¹⁸³ Kuras, B., O pružnosti mužnosti a chvále ženství. In: *Revue Prostor* 45-46, 2000, s. 16.

¹⁸⁴ Mitscherlich, A., Společnost bez otců jako znamení doby. In: *Revue Prostor* 45-46, 2000, s. 172.

svým synům otec, kteří většinou rychle pochopili, že otec má velmi často za prahem své domácnosti podřízené postavení vůči svému zaměstnavateli, vůči bohatším spoluobčanům, vůči polické moci? Otřesený vztah otců a synů ve společnosti, která již byla průmyslovou, ale v rodinných vztazích zůstala patriarchální, je pokládán francouzskou sociologií velmi často za příčinu mnohých selhání v tradičních mužských rolích v dnešní společnosti.¹⁸⁵ V tradičních společnostech bylo vždy určující skutečností z hlediska faktu války nutnost obětovat život. Mladí „ostří“ hoši trpí v postmoderním světě změkčilostí vlivem nadbytku ženské péče a společenské mírnosti. Značný počet mladých mužů vyrůstá bez otců, z otců se tak stávají v nejlepším případě přátelé, otcova přítomnost v rodině je redukována pouze na minimum a otcovské nároky na syny již dávno přestaly platit.

¹⁸⁵ Mitscherlich, A., Společnost bez otců jako znamení doby. In: *Revue Prostor* 45-46, 2000, s. 173.

8.

Epocha pracující ženy

Mateřství

V druhé polovině dvacátého století obrovsky vzrůstá počet žen na pracovištích a ženám se konečně otevírá cesta k určité nezávislosti. Drahocenná svoboda, která je pro ženu devatenáctého století těžko představitelná. Počet rozvodů stoupá a z instituce manželství se pomalu vytrácí tradice. Manželství již nejsou stabilní, žena si vytváří volnost a sama rozhoduje. Břímě ženy se uvolňuje. Díky antikoncepci a interrupci se ženám do rukou dostává moc, „jež nemá v dějinách lidstva obdoby. Byl to revoluční zvrat a ať se to komu líbí, nebo ne, ohlašoval začátek konce patriarchátu.“¹⁸⁶

Tradiční obraz ženy mizí a tvoří se obraz nový – obraz ženy „jiné, mužnější, silnější, ženy vládnoucí sobě samé. Radostně vítané přerozdělování rolí bylo nepochybně cenným zdrojem energie i pro ženy, které ve vztahu žena-muž hledaly nové hranice.“¹⁸⁷ Ženy díky úspěchům na tomto poli si představovaly, že se o svět a o svůj domov rozdělí spravedlivě se svými muži. Zrovnoprávnění pohlaví se vnímá jako jedno ze zásadních kritérií skutečné demokracie. Zůstává otázkou, zda muži přijali pravidla hry na rovnost. Hlavní prioritou žen je sladění mateřského instinktu s pracovními povinnostmi. Reprodukční schopnosti ženy jsou nejdůležitějším rozlišovacím znakem, kterým se liší od muže. „Sexuální otevřenost objevuje jazykově navenek (ve veřejných diskusích) velká sociální témata prostituci, potrat a antikoncepci. Tato témata byla provázaná s mateřstvím a manželstvím zvláště pro svůj brizantní demografický náboj. Žena jako rodička a vychovatelka je primárně odpovědná za

¹⁸⁶ Badinterová, E., Tudy cesta nevede. Slabé ženy, nebezpeční muži a jiné omyly radikálního feminismu, Praha 2004, s. 7.

¹⁸⁷ Ibid., s. 8

zdraví národa a rasy.“¹⁸⁸ Žena má „stejná práva na samostatnost jako muž, není tu jen pro muže, jako tu muž není jen pro ženu. Slovem, poměr muže k ženě v manželství není dán jen sexualitou – je to vyšší, ušlechtilejší a oduševnělejší společenství života, založeném na spravedlivém a vzájemném oceňování obou manželů, na uvědomění si stejných práv, stejných povinností, stejné odpovědnosti, kterou manželé mají k sobě a k dětem.“¹⁸⁹

¹⁸⁸ Bahenská, M., Heczková L., Musilová, D., *Iluze spásy. České feministické myšlení 19. a 20. století*, České Budějovice a Hradec Králové 2011, s. 109.

¹⁸⁹ Uhrová, E., *Anna Honzáková a jiné dámy*, Praha 2012, s. 36.

9. Nové individualistické časy

Názorová i tématická různorodost feministické vědy je již patrná od samých počátků. Feminismus tak po celou dobu svého pulsujícího vývoje nemá žádné přesné mantinely. Základní myšlenky feminismu mají význam nejen pro multikulturalismus, který globálního člověka čeká, ale bude muset umět přijmout jinakost druhého jako hodnotu, která ho bude obohacovat. Člověk musí najít odvahu podívat se na dosavadní interpretaci lidského světa ze zcela jiného úhlu a přehodnotit myšlenky, které mohou být minimálně stejně hodnotné jako kánon dosavadní. Výsledkem a cílem feministického snažení zdá se být chování se k ženě s úctou a vážností, kdy se nejedná pouze o vyrovnání se s mužskou realitou, ale spíše o dekompozici reality z hlediska nejrůznějších zájmů žen.

Feminismus, jako součást reflexe genderových změn, které probíhají téměř ve všech životních oblastech a sférách lidského poznání a bytí, je tím pádem nejpřevratnějším způsobem myšlení 70. let 20. století. V momentě, kdy člověk spatřuje nebezpečí v individualistické společnosti, je feminismus zajímavý především jako kritické myšlení v úspěšném dialogu sám se sebou.

Moderní feminismus odkrývá skrytý podíl žen při vytváření evropské kultury. Postmoderní feminismus je doplněním všech forem myšlení o člověku a společnosti.

Riane Eislerová se domnívá, že mohou existovat společnosti, kde rozdílnost nemusí být nutně spojena s podřazeností či nadřazeností. Jedním z důsledků revize lidské společnosti z celostní perspektivy je vznik nové teorie kulturní transformace, která předpokládá, že v zásadě existují dva modely společnosti: první, *dominanční*, je ten, který nazýváme patriarchální nebo matriarchální, je založen právě na oné nadřazenosti jednoho

pohlaví, druhý, *partnerský*, je založen na principu souřadnosti, kdy se různost nerovná ani podřazenosti, ani nadřazenosti. Eislerová se zaměřuje na důsledky toho, jakým způsobem jsou uspořádány vztahy mezi oběma pohlavími do celku společenského systému. Struktura těchto vztahů má rozhodující vliv na soukromý život mužů i žen, na veškeré životní možnosti. Jih Anatolie je např. jednou z několika oblastí, kde jsou archeologicky doložena zemědělská společenství, která uctívají ženské božstvo¹⁹⁰. Nicméně, ale nenalézáme nerovnosti mezi ženami a muži, ani známky toho, že by ženy byly zotročovány či utlačovaly muže. Kréťané měli díky svobodnému a vyváženému sexuálnímu životu jiným směrem odvedenou agresivitu. Například oděv zdůrazňující genitálie a pohlavní odlišnost utužoval pocit vzájemnosti mezi muži a ženami. Krétské ženy zaujímaly také například vysoká společenská i náboženská postavení. Díky svobodnému přístupu k sexuálnímu životu, dále mimo jiné sportem a tancem přispěl tento národ k obecně mírumilovnému a harmonickému soužití. Kréta byla poslední civilizací, která byla založena právě na onom partnerství nikoliv na nadvládě.

Muži s větší schopností ničit – fyzicky silnější, bezcitnější, krutější se tak dostali v celé euroamerické společnosti k moci, jejíž struktura se proměňovala v stále více hierarchizovanou a autoritativní. V partnerských společnostech byl technický pokrok využíván spíše ke zpříjemnění života než k ovládnutí a ničení. To je pro Riane Eislerovou dalším nesporným důkazem ke kritice dominantního modelu společnosti.

¹⁹⁰ Srovnej k tomu: Eislerová, R., *Číše a meč, agrese a láska aneb Žena a muž v průběhu staletí*, Praha 1995, s. 38.

Názorová i tématická různorodost feministické vědy je patrná již v jejích počátcích, nikdy tedy nemohla tak být jednotným zcelujícím proudem.

Sherry B. Ortner zabývající se symbolickou antropologií, genderem, strukturalismem a poststrukturalismem, předložila v roce 1972 stať *Má se žena k muži jako příroda ke kultuře?*¹⁹¹, která se stala průkopnickou prací feministické antropologie. Ortner v ní předkládá názor, že kulturně všeobecná druhořadost ženy vyplývá z jejího spojování s přírodou, která je vzhledem ke kultuře považována za podřadnou. Muž byl naopak symbolem kultury a civilizace, která přírodu ovládala. Paradoxně během posledního desetiletí vyvstávají stále palčivější otázky, zda právě vláda inteligentních žen nebude pro tuto globální kulturu posledním vysvobozením. Otázka trvale udržitelného rozvoje, mužského válečného násilí, pochopení pro rozdílnost, větší sociální cítění s ostatními, i s jinými skupiny, tím pádem nešíření tak citelně mužského principu rasismu, pro ženu, která daleko lépe umí pracovat v týmu, jak dokazují četné psychologické studie, která se umí daleko rychleji adaptovat na zhoršené životní podmínky by mohla být vyřešena právě tímto ženským principem. Nebude toto východisko to správné? Zda ano, to se ukáže ve velmi krátkém časovém úseku!

V České republice je komplikovaný politický a sociální fenomén je prezentován „mimo veškerý historický kontext a představován jako zamrzlá danost, zbavená časové i prostorové dimenze, jejíž jediná dynamika spočívá ve vzniku a zániku. Důraz se klade jen na vybrané aspekty „feminismu“, zejména na jeho mocenské a manipulativní ambice přímo spojované s podobnými ideologiemi, jako například komunismus.

¹⁹¹ Oates-Indruchová, L. (ed.), *Dívčí válka s ideologií. Klasické texty k angloamerickému feministickému myšlení*, Praha 1998.

Feminismus je od počátku devadesátých let permanentně popisován jako monotematická záležitost bez jakékoli časoprostorové struktury. Český tisk představoval „feminismus“ jako odpudivé strašidlo a jako odstrašující příklad bezduché ideologie, ohrožující kdysi poklidné vody západních společností, jemuž by se budovatelské úsilí naší mladé demokracie mělo vyhnout obloukem.“¹⁹²

Český historik Josef Polišenský stanovil čtyři typy účasti ženy na veřejném životě: „První z nich zahrnuje ženy, které i tehdy, vstupují-li do dějin působí především svou destruktivní ženskostí (Kleopatra, Messalina, Marie Stuartovna). Druhý tvoří ženy - amazonky, které působí na společenstvo „přesto, že jsou ženy“ (Jana Orleánská, Alžběta Anglická). Třetí typ působí tvořivě tím, co je v nich typicky pozitivně ženského (G. Sandová, R. Luxemburgová). A čtvrtý, prý ideální typ, jsou rovnocenné partnerky svých mužů (Marie Curieová, Naděžda Krupská).“¹⁹³

Historii feminismu se bohužel nevyhnuly ani takové teorie, kdy například ve Francii vystoupila v osmdesátých letech 20. století Luce Irigaray s požadavkem na „vytvoření nezávislého ženského světa s vlastním jazykem a s vlastními zákony, který by byl v opozici k světu vytvořenému patriarchální kulturou, založenou na sebeobětování, zločinech a válce. Vypuzení mužů z ženského světa by ovšem předpokládalo posílení vzájemných citových vztahů mezi ženami. Tento svět bez mužů zůstal poněkud extravagantní utopií. Diferencialistkám se začalo v ženském hnutí říkat maximalistky, objevily se dokonce názory, že se jedná o jakýsi feministický nacionalismus.“¹⁹⁴

¹⁹² Šmejkalová, J., Strašidlo feminismu v českém „porevolučním“ tisku: úvaha, doufejme, historická. In: Havelková, H. a kol., *Muž a žena v médiích*, Praha 1998, s.16.

¹⁹³ Polišenský J. – Ostrovská S., *Velké a malé ženy v dějinách lidstva*, Praha 2000, s. 189.

¹⁹⁴ Horská, P., *Naše prababičky feministky*, Praha 1999, s. 36.

Na druhé straně vypjatý mužský šovinismus, jež má omezený úhel vidění, značně zamezující v toleranci a vjemu komplexních souvislostí tvrdí, že se „feminismus ve dvacátém století zařadil jako poslední do hrůzné trojice totalitních ideologií - rasismu (rozdělujícího lidi podle barvy pleti), komunismu (rozdělujícího lidi podle společenských tříd) a nakonec feminismu (rozdělujícího lidi podle pohlaví). Jak od předchozích dvou, ani od tohoto třetího zjednodušeného návodu na řešení nemůžeme očekávat nic dobrého. Alespoň podle mého osobního názoru je to pro budoucnost další spolehlivý zdroj lidských tragédií.“¹⁹⁵

„Nyní mužská tradice jednoho výkladu, jedné pravdy, jediného postupu selhává na každém kroku. Mnohostranná ženská vnímavost nás ve všem předhání.“¹⁹⁶

Impulsivní myšlenka filosofa Milana Machovce: „Bude-li lidstvo vůbec ještě zachráněno, bude to především dílem inteligentních žen“ nahrává ženám, které mají kuráž prosadit se a převzít zodpovědnost. Ženy může podle Machovce ohrozit právě přirozená vzájemná nevraživost mezi ženami. Nevraživost totiž páchá mezi ženami mnohé. Ale normální člověk nechce slyšet varování, chce se „bavit“. Této nemocné patriarchální společnosti chybí nepřítomnost žen ve společnosti a nepřítomnost mužů v rodině. „Je nesmírně těžké, aby ženy začaly zvyšovat svou společenskou aktivitu a přitom se nestávaly „mužatkami“, tj. neztrácely svou sexuální přitažlivost a tím i jakousi přírodně danou „moc“ nad většinou mužů. Žena však už nesmí zůstat jen předmětem uchvácené mužovy aktivity.“¹⁹⁷

¹⁹⁵ Murín, G., *Sex kontra kultura*, Praha 1999, s. 89.

¹⁹⁶ Kuras, B., O pružnosti mužnosti a chvále ženství. In: *Revue Prostor* 45-46, 2000, s. 15.

¹⁹⁷ Machovec, M., *Nové čtení světa 1., feminismus devadesátých let českýma očima*, (ed. Chřibková, M.), Praha 1999, s. 221.

Podle liberálních feministek je postmoderní svět pro ženu východiskem. Pro otevřenější, citlivěji reagující, schopnou práci v týmu a komunikativnější bytost.

Feminismu se nevyhnula „dnes obecně užívaná předpona post- v řeči i v psaném textu, která je důkazem, jak rychle dochází v dnešní době ke změnám, jak rychle se všechno opotřebovává, stárne a mizí. Avšak situace, kdy jsme ze všech stran obklopeni neustále se množícími post-, má za následek, že naše soudy a názory jsou nasáklé značnou dávkou relativismu, že přestáváme brát věci zcela vážně, neboť víme, že každá myšlenka, teorie i móda bude stejně už pozítří post-.“¹⁹⁸

¹⁹⁸ Kapuściński, R., *Lapidarium V*. In: *Host* č. 4, 2003, s. 55.

10.

Velký věk žen

skutečné možnosti žen a mužů

Druhá polovina 20. století změnila život žen pronikavěji než předchozí tisíciletí.

Žádná společenská událost či změna naší doby nebyla tak rychlá, pronikavá a zásadní jako ženská emancipace. „Není pochyb, že se odehrála revoluce. Ženy již delší dobu vládou právem stvrdit svou osobní a hospodářskou nezávislost, sexuálně žít mimo rámec manželství, milovat se bez obav z otěhotnění, prožívat rozkoš beze studu a milovat druhou ženu. Z tohoto hlediska je nepopíratelné, že rozdíly mezi pohlavími se výrazně zmírnily. Panenství již nepředstavuje mravní povinnost, případy, kdy ženy navazují první pohlavní vztah až ve vysokém věku, takřka zmizely a věk prvního styku u dívek se stále více přibližuje věku chlapců.“¹⁹⁹ Dochází k profesnímu uznání aktivity žen, k legalizaci antikoncepce, potratům a k liberalizaci sexuální morálky.

Tyto hodnoty seberealizace a nezávislost žen tak poskytly prostor pro lásku méně bezpodmínečnou, která nevyžadovala takové oběti a nebyla tak všudypřítomná. „Láska v ženském rodě, oproštěná od étosu sebezapření, se v současné době velmi dobře snáší s nároky na individuální soběstačnost.“²⁰⁰ Hranice mezi mužským a ženským světem je méně zjevná, méně ostrá, ale působí: láska v mužském a ženském rodě se popisuje a prožívá odlišně vzhledem k nesourodsti pohlaví.

Obě pohlaví se otevírají druhému a snaží se poznávat vlastní já ve druhém. „Muži stále pokládají ženy za záhadné a plné protikladů, nepředvídatelné a spletité, impulzivní a útočné, zatímco ženy mužům vyčítají nedostatek psychického a citového prožívání, sobectví a citové znetvoření.“²⁰¹

¹⁹⁹ Lipovetsky, G., Třetí žena. Neměnnost a proměny ženství, Praha 2000, s. 28.

²⁰⁰ Ibid., s. 33.

²⁰¹ Ibid., s. 38.

Při zrovnoprávnění se zatím nepodařilo přimět obě pohlaví, „aby uznala svou vnitřní totožnost.“²⁰² Také zatím nejsou zrušena vzájemná tajemství a nedorozumění. Na mužské výstřelky se stále pohlíží shovívavě, k volnosti žen se již přistupuje s menší přísností. Při rozvodech či rozchodech se ve většině případů ujímají iniciativy ženy.

Umělé definice mužství a ženství zatěžují individuální osobitost postmoderních jednotlivců, žena již nezasvěcuje celý život mužovu štěstí, žena se již jen nedává a muž se snad už jen o lásku nerozrůstá. Láska v době individualismu vynáší rovnost a svobodu mužů i žen, není již jen ženskou identitou. Sice se v moderní době stala iracionální a paradoxní vášní, ale uchovala si věčné rysy, výtečnost, jedinečnost, rozvíjela se kolem nadějí a ideálů, které jsou trvalé.

Vazby na domácnost, sentimentalitu a estetiku nenarušují principy identity, smyslu a soukromé svobody, celý souhrn tradičních funkcí přetrvává. „Modernita nenastoluje absolutní rozchod s historickou minulostí, naopak – snaží se o její neustálou recyklaci.“²⁰³ Stále více dochází k procesu individualizace lásky jakožto principu vášně.

Ženy plné pochopení, něhy a blízkosti s důrazným emotivním vkladem stále projevují oproti mužům mnohem znatelnější zájem o rozmluvy, sny a tajemství spojené s životem srdce, lásku milují. „Zesílené osobní angažmá ženy v lásce je projevem zvýšené působnosti ideálu intimního štěstí.“²⁰⁴ Ženy stále přistupují k milované osobě jako k absolutnu, kterému zasvěcují celou svoji existenci, pokorně, zdrženlivě, trpělivě, jemně a s úctou. Hnací silou lásky žen k lásce je touha po zvýšení subjektivní hodnoty. Prostřednictvím lásky žena usiluje o uznání a ocenění sebe samé

²⁰² Lipovetsky, G., Třetí žena. Neměnnost a proměny ženství, Praha 2000, s. 38.

²⁰³ Ibid., s. 15.

²⁰⁴ Ibid., s. 24.

jako individuální a nezaměnitelné bytosti. Získává výjimečné postavení, odlišuje se od ostatních, partner si ji volí pro ni samu, pro její jedinečné vlastnosti. „Láska otevírá nové možnosti a převrací zavedené pořádky; představuje příslib životní plnosti i intenzivní prožitek jedinečnosti vlastního já. K tomu přistupuje fakt, že láska v ženském rodě se v současnosti stala slučitelnou s usilováním o individuální samostatnost a s možnostmi profesního a společenského uplatnění. Ženský kult lásky trvá: nejde o bezkrevnou tradici, nýbrž o úpravu starobylého kodexu tak, aby vyhovoval novým požadavkům individuality disponující s vlastní osobou.“²⁰⁵

Láska naplňuje život žen vyšším smyslem a přináší i naději na mohutnější existenci. Sándor Márai v *Odkazu Ester* vyjádřil tento ženský princip lásky velmi pregnančně: „Milovat někoho nestačí. Je třeba milovat odvážně. Milovat je třeba tak, aby s tou láskou nezmohl nic ani zloděj, ani úmysl, ani zákon, zákon božský nebo světský. Potíž byla v tom... že jsme se nemilovali odvážně. A to je tvůj hřích, protože odvaha muže v lásce je k smíchu. Láska, to je vaše práce. Jenom v ní jste velké. Tady někde jsi propadla a s tebou propadlo všechno, co mohlo být, povinnost, úkol, obsah života. Není pravda, že za lásku odpovídají muži. Měly byste milovat hrdinně. Ty ses ale dopustila toho nejhoršího, co může žena udělat, urazila ses, uprchla.“²⁰⁶ Na lásku je nazíráno po celou dobu historie spíše jako na především ženský cit, na cosi více ženského než mužského.

²⁰⁵ Lipovetsky, G., *Třetí žena. Neměnnost a proměny ženství*, Praha 2000, s. 47.

²⁰⁶ Márai, S., *Odkaz Ester*, Praha 2004, s. 78.

10.1. Mezi extrémy

Žena je odsouzena do role čekání a odmítání pro svou cudnost, struktura svádění je tedy systémem značných protikladů mezi mužem a ženou. „Muži a ženy nevládnou při svádění stejnými zbraněmi. U ženy se svádění opírá především o vzhled a o strategie estetického vnímání. U muže je paleta prostředků mnohem širší: jako nástroj může při svádění posloužit společenské postavení, moc, peníze, prestiž, sláva nebo humor. Moc zvyšuje svůdnost mužů, ale snižuje svůdnost žen.“²⁰⁷ Tělesné kvality mají tedy u žen mnohem vyšší hodnotu než kvality nitra, žena od počátku představuje svůdnost. Naopak mužství na kráse vůbec nezávisí. „Nadřazenost ženské krásy vyjadřují také ženská gesta, postoje a pózy.“²⁰⁸ Žena je tedy od přírody objektem touhy a pohledu. Estetický triumf ženy nic nezměnil v reálných hierarchických vztazích, v mnoha ohledech lze tvrdit, že přispěl k posílení stereotypu křehké a pasivní ženy, ženy s nižšími duševními schopnostmi odsouzené k závislosti na mužích. Postmoderní kultura konzumu a reklamního světa s sebou nese mnohonásobně vyšší vzestup estetických norem těla. „Ženy ztrácejí cenu ve vlastních očích, jsou stíhány úzkostí a komplexy, a odvracejí se proto od společenských a politických bojů. Spokojují se s podřízenými pracovními místy, přijímají nižší platy než muži, méně často pronikají na vrchol společenské pyramidy, nedostatečně se sdružují, respektují muže více než ženy a vlastním tělesným vzhledem se zabývají více než veřejnými záležitostmi.“²⁰⁹ Všechny ženy neúnavně pracují s cílem uchovat si a zdokonalit svou přitažlivost. Tělesný vzhled

²⁰⁷ Lipovetsky, G., *Třetí žena. Neměnnost a proměny ženství*, Praha 2000, s. 60.

²⁰⁸ Ibid., s. 114.

²⁰⁹ Ibid., s. 142.

se tak stal pro naprostou většinu žen klíčovým principem ženské identity. Díky propojení nevinnosti, erotiky, hravosti, zranitelnosti, kouzla, něhy, smyslnosti byl ve 20. století vytvořen nejpůsobivější archetyp ženy. Ženy chtějí většinou vše, ale jen ne tu skutečnost, aby bylo vymazáno jejich ženství. „Ženy si vydobýly volební právo, právo na sex, svobodu v otázkách antikoncepce a potratu a přístup ke všem důležitým profesím, ale zároveň si uchovávají odvěké privilegium koketnosti a svůdnosti.“²¹⁰ Ženy se mužům podobat nechtějí, chtějí mít jen právo na rovnoprávné chování s muži. „Ženy se sice hromadně přiklonily k nošení kalhot, nicméně v žádném případě se nezřekly svébytně dámské části svého šatníku. Kalhoty nenahrazují archetypální prvky ženského oděvu, nýbrž stojí v jedné řadě s nimi jako další možnost. Přetrvávající specificky dámskou garderobu nesmíme chápat jako setrvačné přežívání, odsouzené k zániku. Jedná se o stav širší a rozmanitější oděvní svobody, právě proto rozmach nošení kalhot nebrání dámským šatům v dalším rozvoji. Udržování šatů nevyjadřuje obnovení znaků ženské podrobenosti, právě naopak – je projevem oděvní volby a autonomie, projevem nepochybně navazujícím na „klasickou“ ženskou vášeň pro proměnlivost vzhledu, ale také na současný individualismus výběru. Dámské šaty zároveň umožňují zvláštním způsobem zhodnotit ženské tělo, učinit je „vzdušným“, cudným nebo sexy ukázat nohy, podtrhnout svody siluety; umožňující jak „velkou hru“, tak diskretnost.“²¹¹

²¹⁰ Lipovetsky, G., *Říše pomíjivosti (Móda a její úděl v moderních společnostech)*, Praha 2002, s. 208.

²¹¹ Ibid., s. 206.

10.2. Nový spor pohlaví

Ženy se zaměřují spíše na úspěch v soukromí než na veřejnosti, jejich sny, očekávání a citové vazby se obracejí do soukromého života.

Žena dnes ale odmítá hodnotu sebezapření, usiluje o finanční soběstačnost, prosazuje se v profesní sféře a obhájí svůj politický zájem. Ženy dávají přednost kvalitě vtažů a oproti vlivům v institucích si budují více neformální moc. Být krásná s cílem „dobře“ se vdát již nepředstavuje jen jeden vrchol ženských tužeb, žena chce být krásná a zároveň uspět profesionálně. „Ve skutečnosti dnešní ženská frivolita neudrží tradiční obraz ženy, nýbrž spíše přispívá ke zrodu nového pojetí ženství, v němž nárok na půvab nevylučuje právo na práci a zodpovědnost.“²¹²

Bariéry se ale zatím zcela nerozpadly, jen nejsou nepřekonatelné. Je takřka jisté, že individualistická postmoderní kultura přinese rozvolnění rolí a imperativů, jimiž se obě pohlaví řídí. „Postmoderní kultura se vyznačuje postupným rozvolňováním myšlenkových vzorců ve vztahu k pohlaví a rozkvětem měkkých stereotypů. Dobu striktních pověření a dělicích čar, založených na pohlaví, nahrazuje kultura, která stále výrazněji privileguje samotnou subjektivní osobitost. Mizí nadvláda sexuálních klišé, sílí vliv individuality a talentu.“²¹³

Z antropologického hlediska si uvědomujeme svoji podbnost, z psychologického hlediska si stále uvědomujeme své nepodobnosti. „V mateřství leží nejhlubší kořeny otroctví i svobody

²¹² Lipovetsky, G., *Říše pomíjivosti (Móda a její úděl v moderních společnostech)*, Praha 2002, s. 208.

²¹³ Lipovetsky, G., *Třetí žena. Neměnnost a proměny ženství*, Praha 2000, s. 259.

ženského pohlaví“²¹⁴, největší počin ženy je zároveň i její obětí. Česká ženská emancipace byla v počátcích úzce spojená s českou národní emancipací. Postupem času se ženská emancipace zásadně rozvinula, ovlivněna evropským prostředím rozšířila do několika myšlenkových hnutí a směrů. Jedním z cílů práce bylo představení významných osobností v českých zemích v nepříliš známých perspektivách, vyzdvihnutí odkazu T. G. Masaryka a Charlotty Masarykové jako vzorového manželského soužití. A za inspirativní návrh řešení současné krize ekosystému a kultury považuji upřednostnění ženského přístupu ve společnosti, minimálně dorovnání sil a vlivu žen.

Závěrem je nutné podotknout, že české emancipační hnutí bylo silně ovlivněno vlnou romantismu v českých zemích, dále bylo souběžně ovlivňováno i nacionalizačními snahami českého národa. České myslitelky i literátky často kladly stejný důraz na obě otázky zároveň, na národní uvědomění i rovnoprávnost českých žen. První české feministky byly jazykově vybavené a vzdělané, inspirovaly se v evropské literární tvorbě, sledovaly evropská ženská hnutí, tvořily pod vlivem soudobého evropského myšlení. České myšlení v problematice ženské otázky se od počátku nevyvíjelo odděleně a izolovaně od evropského myšlení. Naopak české feministické myšlení bylo od počátku pod vlivem evropského myšlení, v některých myšlenkách české feministky dokonce západní evropské myšlenkové proudy předběhly o několik desítek let. Názorně to dokládá například jedna z prvních českých feministek Anna Pammrová, která sleduje evropský vývoj, čte a píše německy, překládá z francouzštiny, je průběžně ovlivňována nejen silnou osobností Otokara Březiny, ale i předními světovými mysliteli jako byl J. J. Rousseau,

²¹⁴ Bocková, G., *Ženy v evropských dějinách. Od středověku do současnosti*, Praha 2007, s. 219.

L. N. Tolstoj, Th. Leassing (kterého překládala do češtiny), A. Schopenhauer, F. Nietzsche ad. „Práce Pammrové dosáhla až na hranici feministické teologie, když se obrátila ke kritice Bible, kterou považovala za hlavní zdroj důkazů pro své názory na západní civilizaci. Zkoumala klamné omyly přikázání a polemizovala se samotnými pojmy zákona a vnuceného řádu jako hlavních organizačních principů společnosti.“²¹⁵ Její dnes již téměř zapomenuté texty jsou dle názoru dr. J. Šmejkalové natolik podnětné a zajímavé, že by bylo přínosné zabývat se literární pozůstalostí A. Pammrové v kontextu historie východo-evropského myšlení intelektuálek počátku dvacátého století. „Myšlenky Pammrové však zatím zůstávají na okraji českého i mezinárodního vědeckého zájmu vzhledem k tomu, že její nejvýznamnější texty stále nejsou k dispozici v současných českých reedicích“²¹⁶, ani překladech. Věřím, že v budoucích letech se pohled na východoevropský feminismus a východoevropskou ženskou tvorbu literární tvorbu změní a díla z per prvních feministek budou více prezentována, vydávána, překládána a popularizována. Anna Pammrová zůstává stranou zájmu a výzkumu badatelek a historiček českého ženského hnutí 19. a 20. století, poslední obsáhlá česká studie kolektivu autorek *Iluze spásy*²¹⁷, která se zabývá českých feministickým myšlením 19. a 20. století, jí nevěnuje vůbec žádný prostor. Výjimku tvoří odborné studie historičky Jiřiny Šmejkalové, která se zabývá feministickou kulturní kritikou, v oblasti popularizace literárního díla několik textů editorky Jitky Bednářové a spisovatelky Vlasty Urbánkové.

²¹⁵ Myšlení hranic. Genderové pohledy na racionalitu, objektivitu a vědoucí subjekt, Linková, M., Červinková, A. (eds.), Praha 2005, s. 105.

²¹⁶ Ibid., s. 99.

²¹⁷ Bahenská, M., Heczková L., Musilová, D., *Iluze spásy. České feministické myšlení 19. a 20. století*, České Budějovice a Hradec Králové 2011.

„Feminismus spjatý s ideou národa, či spíše o něj opřený, zaštitěný, nabýval konzervativního rázu nejen z pohledu literátů, pokrokových studentů a politiků, ale také v očích nově vzdělaných žen. Založení gymnázia totiž v posledku dosti zamíchalo představami o ženě ve veřejném prostoru a přispělo ke změnám sociální struktury.“²¹⁸ Dívčí gymnázium Minerva vytvořilo novou „ženu – studentku“²¹⁹ a silně tak podpořilo vzdělanostní snahy českých žen a snahy za ženská práva na konci 19. století.

²¹⁸ Heczková, L., *Obavy Elišky Krásnohorské*, in: *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století, sborník příspěvků z konference uspořádané ve dnech 23. - 24. listopadu 2006 Národním archivem ve spolupráci s Archivem hl. m. Prahy*, Vojáček, M. (ed.), Praha 2007, s. 97.

²¹⁹ Srovnej k tomu: Heczková, L., *Obavy Elišky Krásnohorské*, in: *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století, sborník příspěvků z konference uspořádané ve dnech 23. - 24. listopadu 2006 Národním archivem ve spolupráci s Archivem hl. m. Prahy*, Vojáček, M. (ed.), Praha 2007, s. 100.

11. Prameny

- Aleramová, S., *Žena*, Praha 1959.
- Buzková, P., *Pokrokový názor na ženskou otázku*, Praha 1909.
- Čapek, K., *Hordubal, Povětroň, Obyčejný život*, Olomouc 2000.
- Čapek K., *Hovory s T. G. Masarykem*, Praha 1990.
- Dopisy Mileny Jesenské*, Wagnerová, A. (ed.), Praha 1998.
- Friedan, Betty, *Feminine Mystique*, Praha 2002.
- Křemenová, A., *Anna Pammrová – životopis*, Tišnov 2005.
- Legouvė, E., *Žena ve Francii*, Praha 1883.
- Mácha, K. H., *Intimní deník*, Praha 1994.
- Masaryk, T. G., *Moderní názor na ženu*, Praha 1094.
- Musset, A. de, *Zpověď dítěte svého věku*, Praha 1968.
- Němcová, B., *Babička*, Praha 1984.
- Němcová, B., *Korespondence I 1844-1852*, Adam, R., Pokorná, M., Skicová Římalová, L. (eds.), Praha 2003.
- Němcová, B., *Korespondence II 1853-1856*, Adam, R., Pokorná, M., Skicová Římalová, L. (eds.), Praha 2004.
- Němcová, B., *Lamentace / Dopisy mužům*, Praha 1995.
- Němcová, B., *Pohorská vesnice*, Praha 1986.
- Pammrová, A., *ANTIEVA*, Tišnov 2003.
- Plamínková, F., *Žena v demokracii*, Praha 1924.
- Rettigová, M. D., *Domácí kuchařka*, Praha 1986.

12. Literatura

Badinterová, E., *Tudy cesta nevede. Slabé ženy, nebezpeční muži a jiné omyly radikálního feminismu*, Praha 2004.

Bahenská, M., *Počátky emancipace žen v Čechách. Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století*, Praha 2005.

Bahenská, M., Heczková L., Musilová, D., *Iluze spásy. České feministické myšlení 19. a 20. století*, České Budějovice a Hradec Králové 2011.

Bahenská, M., Heczková L., Musilová, D., *Ženy na stráž! České feministické myšlení 19. a 20. století*, Praha 2010.

Balabán, M., *Jímavé portréty biblických žen. Milovnice, trpitelky, bojovnice a kněžky moci*, Praha 2009.

Barša, P., *Orientálcova vzpoura /a další texty z let 2003-2011/*, Praha 2011.

Barša, P., *Panství člověka a touha ženy*, Praha 2002.

Bartlová, M., Pachmannová, M., *Ženy v českých a slovenských dějinách umění*, Praha 2008.

Bataille, G., *Erotismus*, Praha 2001.

Baudrillard, J., *O svádění*, Olomouc 1996.

Beauvoir, S. de, *Druhé pohlaví*, Praha 1967.

Bebel, A., *Žena v minulosti, přítomnosti a budoucnosti*, Praha 1896.

Bělohradský, V., *Společnost nevolnosti. Eseje z pozdější doby*. Praha 2009.

Bocková, G., *Ženy v evropských dějinách. Od středověku do současnosti*, Praha 2007.

Bourdieu, P., *Nadvláda mužů*. Praha 2000.

Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy, Praha 1990.

Dívčí válka s ideologií. Klasické texty k angloamerickému feministickému myšlení, Oates-Indruchová, L. (ed.), Praha 1998.

Eislerová, R., *Číše a meč, agrese a láska aneb Žena a muž v průběhu staletí*, Praha 1995.

- Ennenová, E., *Ženy ve středověku*, Praha 2001.
- Fabio, U. Di, *Kultura svobody*, Brno 2009.
- Feminismus devadesátých let českýma očima, Nové čtení světa I.* (ed. Chřibková, M.), Praha 1999.
- Giddens A., *Proměna intimacy*, Praha 2012.
- Giddens A., *Sociologie*, Praha 1999.
- Giddens, A., *Unikající svět*, Praha 2000.
- Grebeníčková, R., *Máchovské studie*. Praha 2010.
- Greer, G., *Eunuška*, Praha 2001.
- Havelková, H. a kol., *Muž a žena v médiích*, Praha 1998.
- Hockaday, M., *Kafka Love and Courage: The Life of Milena Jesenska*, Overlook TP, 1999.
- Holman, P., *Březiniana II. Dokumenty, ohlasy, paralely, přesahy 1966-2006*, Praha 2012.
- Horská, P., *Naše prababičky feministky*, Praha 1999.
- Jacyno, M., *Kultura individualismu*. Praha 2012.
- Janáček J., *Ženy české renesance*, Praha 1976.
- Janáčková, J., *Božena Němcová. Příběhy – situace – obrazy*, Praha 2007.
- Jelínek, E., *Honorata z Wiśniowských Zapová, Zápisky z rodinné korespondence a vlasteneckých vzpomínek*, Praha 1894.
- Kierkegaard, S., *Svůdcův deník*, Praha 1994.
- Kolářová, M., *Protest proti globalizaci. Gender a feministická kritika*. Praha 2009.
- kol. autorů, *Odvěké tabu a dnešní člověk*. Praha 1971.
- Krupička, J., *Zkouška dospělosti*, Praha a Litomyšl 2000.
- Křemenová, A., *Anna Pammrová – životopis*, Tišnov 2005.
- Lenderová M., *A ptáš se, knížko má ... Ženské deníky 19. století*, Praha 2008.
- Lenderová M. a kol., *Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století*, Praha 2002.
- Lenderová, M., *K hříchu i modlitbě. Žena v minulém století*, Praha 1999.
- Lenderová, M., *Zdenka Braunerová*, Praha 2000.

- Linková, M. a kol., *Nejisté vyhlídky. Proměny vědecké profese z genderové perspektivy*. Praha 2013.
- Lipovetsky, G., *Éra prázdnoty. Úvahy o současném individualismu*, Praha 1998.
- Lipovetsky, G., *Říše pomíjivosti. Móda a její úděl v moderních společnostech*, Praha 2002.
- Lipovetsky, G., *Soumrak povinností. Bezbolestná etika nových demokratických časů*, Praha 1999.
- Lipovetsky, G., *Třetí žena. Neměnnost a proměny ženství*, Praha 2000.
- Lovčí, R., *Alice Garrigue Masaryková – život ve stínu slavného otce*, Praha 2007.
- Luhmann, N., *Láska jako vášeň*, Praha 2002.
- Macura, V., *Český sen*, Praha 1999.
- Machovec, M., *Filosofie tváří v tvář zániku*, Brno 1998.
- Malínská, J., *„My byly, jsme a budeme!“ České ženské hnutí 1860-1914 a idea českého národa*, Praha 2013.
- Masaryk T. G., *Ideály humanitní, Spisy T. G. M.*, sv. 25, Praha 2011.
- Masaryk a ženy. Sborník k 80. narozeninám prvního prezidenta republiky československé T. G. Masaryka*, Praha 1930.
- Milostný listář. Výbor z milostné korespondence českých spisovatelů 19. a 20. století*, Praha 1986.
- Morrisová, P., *Literatura a feminismus*, Brno 2000.
- Morus (R. Lewinsohn), *Světové dějiny sexuality*, Praha 1992.
- Murín, G., *Sex kontra kultura*, Praha 1999.
- Musilová, D., *Z ženského pohledu. Poslankyně a senátorky národního shromáždění Československé republiky 1918 – 1939*, České Budějovice 2007.
- Myšlení hranic. Genderové pohledy na racionalitu, objektivitu a vědoucí subjekt*, Linková, M., Červinková, A. (eds.), Praha 2005.
- Neudorfllová M., *České ženy v 19. století. Úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci*, Praha 1999.
- Neumann, S., K., *Dějiny ženy*, Praha 1999.
- Neviditelná žena. Antologie současného amerického myšlení o feminismu, dějinách a vizualitě*, Pachmanová, M. (ed.), Praha 2002.

- Oakleyová, A., *Pohlaví, gender a společnost*, Praha 2000.
- Pachmanová, M., *Neznámá území českého moderního umění: Pod lupou genderu*, Praha 2004.
- Pachmanová, M. *Věrnost v pohybu. Hovory o feminismu, dějinách a vizualitě*. Praha 2001.
- Pešková, J., *Role vědomí v dějinách*, Praha 1998.
- Podlipská, Ž., *Anna Náprstková - životopisní nástin*, Praha 1875.
- Podlipská, S., *Vojta Náprstek – pamětní spisek pro mládež jemu předrahou*, Praha 1896.
- Polišenský J., *Ženy v dějinách lidstva*, Praha 2000.
- Polišenský J. – Ostrovská S., *Velké a malé ženy v dějinách lidstva*, Praha 2000.
- Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století, sborník příspěvků z konference uspořádané ve dnech 23. - 24. listopadu 2006 Národním archivem ve spolupráci s Archivem hl. m. Prahy*, Vojáček, M. (ed.), Praha 2007.
- Pynsent, R. B., *Ďáblové, ženy a národ. Výbor z úvah o české literatuře*, Praha 2008.
- Renzetti, C. M. – Curran, D. J., *Ženy, muži a společnost*, Praha 2003.
- Revue Prostor*, 45-46, 2000.
- Rupp, J. L., *Vytoužená minulost. Dějiny lásky a sexuality mezi osobami stejného pohlaví v Americe od příchodu Evropanů po současnost*, Praha 2002.
- Sak, R. - Bezecný, Z., *Dáma z rajského ostrova. Sidonie Nádherná a její svět*, Praha 2000.
- Sex a tabu v české kultuře 19. století*, V. Petrbok (ed.), Praha 1999.
- Schopenhauer, A., *Svět jako vůle a představa*, Pelhřimov 1998.
- Schulz, G., *Romantika. Dějiny a pojem*, Praha - Litomyšl 1999.
- Skilling, H. G., *Matka a dcera. Charlotta a Alice Masarykovy*, Praha 2001.
- Sighele, S., *Nová žena*, Praha 1903.
- Štěpánová, I., *Renáta Tyršová*, Praha – Litomyšl 2005.
- Štěpánová, I., *Teréza Nováková*, Praha 2008.
- Tille V., *Božena Němcová*, Praha 1969.

- Tomeš, J., *Ženy ve spektru civilizací - k proměnám postavení žen ve vývoji lidské společnosti*, Praha 2009.
- Uhrová, E., *Anna Honzáková a jiné dámy*, Praha 2012.
- Urban, O., *Česká společnost 1848-1918*, Praha 1982.
- Vodáková, A., *Rod ženský. Kdo jsme, odkud jsme přišly, kam jdeme?*, Praha 2003.
- Vošahlíková, P., *Jak se žilo za časů Františka Josefa I*, Praha 1996.
- Wichterich, Ch, *Globalizovaná žena. Zprávy o budoucí nerovnosti*, Praha 2000.
- Woolfová, V., *Paní Dallowayová*, Praha 2004.
- Woolfová, V., *Vlastní pokoj*, Praha 1998.
- Zábrowská, K. *Variace na gender. Poststrukturalismus, diskursivní analýza a genderová identita*, Praha 2009.
- Ženy ve spektru civilizací. K proměnám postavení žen ve vývoji lidské společnosti*, Tomeš, J. (ed.), Praha 2009.
- Žena*, Praha 1905.
- Ženská literární tradice a hledání identit. Antologie angloamerické feministické literární teorie*. Oates-Indruchová, L. (ed.), Praha 2007.